BHIMA

LONE WARRIOR

M.T. Vasudevan Nair

Table of Contents
ਸਿਰਲੇਖ ਪੰਨਾ
ਸਮਰਪਣ
ਵਿਸ਼ਾ - ਸੂਚੀ
ਭਾਗ 1
ਭਾਗ 2
ਭਾਗ 3
ਭਾਗ 4
ਭਾਗ 5
ਭਾਗ 6
ਭਾਗ 7
ਭਾਗ 8
ਉਪਸੰਹਾਰ
ਪੀ. ਐੱਸ .: ਸੂਝ , ਇੰਟਰਵਿਊ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਨੁਵਾਦਕ ਦਾ ਨੋਟ ਗੀਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨਕੁਟੀ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰੁੱਖ
ਐਮਟੀ ਅਨੂਪ ਰਾਮਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ
ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ

ਭੀਮ

ਇਕੱਲਾ ਯੋਧਾ

ਐਮ. ਟੀ. ਵਾਸੁਦੇਵਨ ਨਾਇਰ
ਅਨੁਵਾਦਕ
ਗੀਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਕੁਟੀ

ਹਾਰਪਰ ਸਦੀਵੀ
ਨਿਊਯਾਰਕ ਲੰਡਨ ਟੋਰਾਂਟੋ ਸਿਡਨੀ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਆਕਲੈਂਡ

ਸੂਤ ਅਤੇ ਮਗਧ, ਆਓ ਆਪਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕੁਰੂ ਜਾਤੀ ਬਾਰੇ ਗਾਥਾਵਾਂ ਗਾਈਏ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਕੁਰੂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਦੀਪ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਪ੍ਰਦੀਪ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਂਤਨੂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ - ਉਹ ਜੋ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਜਨਮ, ਪਿਆਰ, ਪਾਪ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਮਹਾਨ ਭੀਸ਼ਮ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਂਤਨੂ ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਤੋਂ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਣ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਵਿਚਿੱਤਰਵੀਰਿਆ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ, ਜੋ ਮਛੇਰੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਨੂ ਤੋਂ ਸੀ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਪਾਂਡੂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ, ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ-ਵਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਿੱਤਰਵੀਰਿਆ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਵਿਦੁਰਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ, ਜੋ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਧਰਮ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ ਨੇ ਇੱਕ ਦਾਸੀ ਔਰਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਫਿਰ ਆਓ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ।
ਆਓ ਅਸੀਂ ਕੁਰੂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀਏ, ਜਿਸਨੂੰ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੰਵਰਣ ਨੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੀ, ਤਪਤੀ ਤੋਂ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਦੋਸਤੋ, ਆਓ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰੀਏ।

ਸਮੱਗਰੀ

ਕਵਰ ਪੇਜ
ਸਮਰਪਣ
ਭਾਗ 1
ਭਾਗ 2
ਭਾਗ 3
ਭਾਗ 4
ਭਾਗ 5
ਭਾਗ 6
ਭਾਗ 7
ਭਾਗ 8
ਉਪਸੰਹਾਰ
ਪੀ.ਐੱਸ.: ਸੂਝ, ਇੰਟਰਵਿਊ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ

□□□ 1
□□□□□

ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਸੀ। ਲਹਿਰਾਂ ਕੰਢੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੁਆਰਕਾ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਜੇ ਮਿਟਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਉਹ ਪੰਜੇ ਚੱਟਾਨਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ, ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਪੁਰਾਣੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਜਿੱਤ ਮੰਡਪ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਇੱਕ ਉੱਚੇ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਥੰਮ੍ਹ ਦਾ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਉੱਠਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਹੇਠਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅੱਖ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਬਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਬਿੰਦੀਬੰਦ ਸਨ। ਇੱਕ ਇਕੱਲਾ ਰੱਥ ਜੋ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸਦਾ ਜੂਲਾ ਰੇਤ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਦੁਆਰਕਾ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼, ਜਿਸਨੂੰ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਚਬਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕੰਢੇ ਦੀ ਗਿੱਲੀ ਰੇਤ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਜਾਨ ਲਾਸ਼ਾਂ ਕਿਸੇ ਬਲੀਦਾਨ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਹੋਣ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਣ ਡਗਮਗਾ ਰਹੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ: 'ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਦਿਲ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦਾ ਜੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਦਵੈਪਾਯਨ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਹਾਨ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।'
ਅਰਜੁਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਆਰਕਾ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਦੁਆਰਕਾ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੰਡੀਵੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਖਰਕਾਰ ਇੱਕ ਰੱਖਿਅਕ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰ ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਡਰ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸਦੇ ਵੱਡੇ ਚਿੱਟੇ ਦੰਦ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਉਹ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੁੱਢੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੁਰੇ ਸ਼ਗਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਗਿੱਦੜ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹਨੇਰੇ ਖੱਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚੀਕਦੇ ਸਨ। ਦੁਆਰਕਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਗਤੀ, ਉਸਦੇ ਗੰਡੀਵ ਧਨੁਸ਼ ਦੀ ਤਾਕਤ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਵਿਅਰਥ ਕੰਮ ਸੀ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਇੱਕ ਬੁਰਾ ਸੁਪਨਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦੁਸ਼ਟ ਡਾਕੂਆਂ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਗਏ, ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਅਰਜੁਨ ਅੰਦਰੋਂ ਰੋ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਨੇਕਨਾਮੀ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੰਗਲੀ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪ ਦੀ ਗੂੰਜ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਹੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਭੁੱਖੀ ਹਵਾ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਹੱਥ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨੰਗੇ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਟਕਰਾ ਰਹੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਯਾਦਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹਾਸਾ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਖਾਲੀਪਣ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਸੀ, ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਲਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ, ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਖੱਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਜਿੱਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉੱਥੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ

ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਨਕੁਲ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਬਿੰਦੂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਲਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਵੱਡਾ, ਨਕੁਲ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਜਿੰਦਾਗੀ ਸੀ। ਸੱਕ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ। ਨਕੁਲ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਤੁਰਦਾ ਸੀ, ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਝੁਕਾ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਮੁੱਠੀ ਆਪਣੀ ਕਮਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਟਿਕਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ।
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਉਸ ਦੂਰ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜਿੱਥੇ ਨਕੁਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਥੰਮ੍ਹ ਦਾ ਸਿਰਾ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਡੁੱਬਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੁਣ ਇਹ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਦਿੱਖ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਸਕਿੰਟ ਹੋਰ ਲੱਗਣਗੇ। ਮਾਨਸਿਕ ਕਸਰਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸਨ। ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਹਾਨ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਥੰਮ੍ਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਭੀਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉੱਠੀ ਸਾਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਭੀਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਵੀ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: ਕਿ ਸੁੱਕੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਰੇਤ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਰੱਥ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ-ਥੰਮ੍ਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਤੰਗ ਨਾਲੀ ਵਿੱਚ। ਮਾਲਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਬੀ ਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਗਹਿਣੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਦੀ ਅੱਖ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਨਹੀਂ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਇਹ ਨਾ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦਵਾਰਕਾ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਭੀਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸਥਿਰ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹਿਣਾ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭਟਕਣ ਦੇਣਾ, ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ।
ਭੀਮ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਯਾਦ ਆਇਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਦੁਆਰਕਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹਿਮਾਨ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਹ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚਾਚੇ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੂਰੀ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ, ਜਦੋਂ ਦੂਤ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚਿੰਤਤ, ਭੀਮ ਜਲਦੀ ਉੱਠਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਆਪਣੇ ਗਹਿਣੇ ਉਤਾਰਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਕੱਸ ਕੇ ਲਪੇਟਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੂਰ ਦੀ ਚਰਬੀ ਮਲਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਿੰਤਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ: ਕੀ ਗੁਰੂ ਉਸਨੂੰ ਗਦਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਸਿਖਾਏਗਾ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ? ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਗੁਰੂ ਅਕਸਰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਸਬਕ ਲਈ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਭੀਮ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਕਦੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇਗਾ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸ਼ੁਕਰਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਸਿਰਫ ਬਲਰਾਮ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ? ਭੀਮ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਸੀ, ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਵੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਨਵਾਂ ਨਾ ਸਿੱਖਣ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਜ਼ਾਹਰ ਨਾ ਕਰੇ।

ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿੱਥੇ ਮਨ ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੀਮ ਰੁਕ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਰੋਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਵਿਰਲਾਪ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰਿਆ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇ, 'ਰੁਕੋ, ਵੱਡੇ ਭਰਾ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੈ!'
ਬਿਨਾਂ ਹੌਲੀ ਹੋਏ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੇ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।'
ਭੀਮ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕੀ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਆਪਣੀ ਨੇਕ ਪਤਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ?
ਉਸਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣੇ, ਜੋ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੱਲ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਾਫ਼- ਸਾਫ਼, 'ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਜਸੂਯ ਬਲੀਦਾਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ 'ਤੇ ਸੀ। ਚੱਲਦੇ ਰਹੋ, ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰੋ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ।
ਭੀਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਹਟ ਸੁਣੀ। ਅਰਜੁਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਹਾਨ ਮੇਰੂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਵੱਲ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਭੀਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਛੂਹ ਨਾ ਸਕਣ।
ਭੀਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਡਿੱਗ ਪਈ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭੀਮ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਕੀ ਹਵਾ, ਜੋ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ ਵਗਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਨੇ ਉਸਦੀ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਕੁਲ ਦਾ ਪਿਘਲੇ ਹੋਏ ਸੋਨੇ ਦਾ ਰੂਪ, ਹਿੱਲਣ-ਜੁਲਣ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਤਰ, ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਓਂ ਲੰਘਿਆ, ਭੀਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ: 'ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਭੀਮ ਉਸ ਪਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ, ਮਾਦਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘੇਗਾ। ਸਹਦੇਵ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਪਤੀ ਵਜੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਡੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ।
ਪਰ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਸਹਦੇਵ ਵੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਨਾ ਖੱਬੇ ਨਾ ਸੱਜੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ 'ਤੇ ਟਿੱਕ ਗਈਆਂ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਇਕਾਗਰਤਾ ਵਿੱਚ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ, ਭੀਮਸੇਨ ਮਹਾਨ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ। ਅਤੇ ਉਸ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਸਾਰੇ ਨਿਯਮ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਮੇਰੂ ਦਾ ਸਿਖਰ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਦਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਟਿਕ ਗਿਆ।
ਆਪਣੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਘਸੀਟਦੇ ਹੋਏ, ਭੀਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਵਾਪਸ ਫੜਿਆ।
ਉਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਝੁਲਸ ਗਈ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾਏ ਹੋਏ ਲੇਟ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਹਿੱਲ ਗਈਆਂ, ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਖਿੱਚਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ: 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ!'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹਿੱਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਭੀਮ ਨੇ ਰਾਹਤ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੀ ਝਲਕਦੀ ਦੇਖੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਦੁਹਰਾਇਆ, 'ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ।'
ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਫਿਰ ਨਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ- ਪਿੱਛੇ ਚੱਲ ਪਏ ਜੋ ਅੱਗੇ ਵਧ ਗਏ ਸਨ, ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਖਾਲੀਪਣ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਹਵਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪਾਸੇ ਗਏ ਸਨ।
ਉਸਨੇ ਭੀਮ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੀ ਕਰੇ। ਉਸਨੇ ਚੁੱਪ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਹਿੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਜੋ ਉਹ ਬੋਲ ਸਕੀ। ਉਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਰਾਪ ਸਨ ਜੋ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ?
ਉਹ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਹਿੱਲਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।
ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨੇ ਆਕਾਰ ਲਿਆ: ਕੁਝ ਕਹੋ, ਆਖਰੀ ਵਾਰ, ਕੁਝ ਕਹੋ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਖਿਸਕ ਗਿਆ।
ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਤੇ, ਕੀ ਉਹ ਸਵਰਗੀ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਹੇ ਸਨ? ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ?
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੁਣਿਆ ਉਹ ਦੂਰ ਦੇ ਭੂਤਕਾਲ ਤੋਂ ਸੀ। ਰਥ ਦੇ ਪਹੀਏ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਹੜਿਆਂ, ਜੰਗਲ ਦੇ ਰਸਤੇ, ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ...
ਭੀਮ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੱਲ ਇੱਕਦਮ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਫਿਰ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

□□□ 2
□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□

1
ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਤਾਸ੍ਰਿੰਗਾ ਤੋਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਧੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਯਾਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਰੱਥ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਸੌਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਸਤੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਮਹਿਲ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਚਾਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਕਮਰ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਬਰਛੇ ਫੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਬਰਛਿਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ।
ਮੈਨੂੰ ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੇ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੀ ਵੱਡੇ ਢੋਲ ਜੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਝੰਡੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮਾਂ ਬੇਚੈਨ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਮਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਕੁਲ ਆਪਣੇ ਗੋਡਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬੈਠਾ ਸੀ: ਮਾਂ ਡਰ ਗਈ ਸੀ! ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਸ਼ਤਾਸ੍ਰਿੰਗਾ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਏ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨਾਲ ਗਿਆ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।
ਮਾਂ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਅਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੀਏ?' ਬੁੱਢੇ ਤਪੱਸਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਦੂਤ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਂਡੂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਪੂਰੇ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਮਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਅਰਜੁਨ, ਜੋ ਖੜ੍ਹੇ ਰਥਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਇਹ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਹੈ?'
ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
ਸਾਡੇ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦੋਂ ਨੌਕਰਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਅਸੀਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।'
ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਸੋਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਰਾਜ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸੀ। ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਰੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਜਨੂੰਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ: ਜਿਸ ਸਮੇਂ, ਅਸ਼ਵਮੇਧ ਯੱਗ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਛੋਟੀ ਮਾਂ, ਮਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਲਈ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਅਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਸਾਨੂੰ ਦਾਦਾ ਜੀ ਵਾਂਗ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ

ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ।
ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
'ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਚਾਚੇ, ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕੋ।'
ਕਿਸੇ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਚਾਚੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਮਕਦਾਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਬੱਚੇ।'
ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਚਾਚੇ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਲਾਡ ਨਾਲ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਭੀਮ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ!'
ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਤੇ। ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਭੀੜ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਨੇ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਕਿਹਾ। ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਤਪੱਸਵੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਸ਼ਤਾਸ੍ਰਿੰਗਾ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਮੂਹ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ: 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਂਡੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹਨ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਓ।'
ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭੀੜ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਭੀੜ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ, ਉਸਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ।
'ਕੌਰਵਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਰਾਜਾ ਪਾਂਡੂ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ।'
ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ। ‘ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਲੋਕੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰੋ ਜੋ ਪਾਂਡੂ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਵਰਦਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਤਾਸ੍ਰਿੰਗਾ ਵਿੱਚ ਸੀ!’ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਗਿਆ। ‘ਇਹ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਹੈ, ਕੁੰਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਪਾਂਡੂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ, ਭਗਵਾਨ ਧਰਮ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜੋ ਇੱਕ ਦਿਨ ਧਰਮਪੁੱਤਰ, ਧਰਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ।’
ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਇਸ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ।
'ਦੂਜਾ ਪਾਂਡਵ, ਅੱਠ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਪਵਨ ਦੇਵਤਾ, ਵਾਯੂ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਭੀਮਸੇਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਨਾ ਤੈਅ ਹੈ।'
ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਦੁਰਯੋਧਨ, ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਣੇਗਾ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲੱਗਾ। ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਪੱਸਵੀ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਉਹ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੀ ਉਹ ਵਾਯੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ 'ਤੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ?
ਤਪੱਸਵੀ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਬਿਠਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਰਜੁਨ, ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਪਾਂਡਵ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਦੇਵਤਾ, ਇੰਦਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਨੌਜਵਾਨ ਯੋਧਾ। ਉਸਦੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਸਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਵੇਗਾ।'

ਉਸਦੇ ਭਾਰੀ ਜਬਾੜੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਿੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚਬਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਕੁਝ ਚਬਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੁੜਬੁੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ?
ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਕੁੰਤੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਾਂ।'
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਜੱਫੀ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ।
ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਪੰਜ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਹੁਣ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ।'
ਮਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ।
ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸੂਤਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ ਇੱਕ ਗੀਤ ਇਸ ਚਾਚੇ ਬਾਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਕੋਲ 10,000 ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਟ ਵਿੱਚ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਸੌ ਤਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਦੇਵਛੰਡ ਦਾ ਹਾਰ ਕਿੰਨਾ ਛੋਟਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਫੈਲਾਅ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ! ਗਾਇਕ ਸਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਸਾਲ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਨ। ਜੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੀਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸੂਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮਗਧਾਂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਚਾਚੇ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਥੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ।
ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਤਿੰਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਕਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਸੋਫੇ ਦੇ ਕੋਨੇ 'ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬੁਲਬੁਲਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਹੁੰ ਫੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਲੰਬੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਲਟਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਚੌਵੰਜਾ ਧਾਗੇ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਰਸ਼ਮੀਕਲਾਪਮ ਹਾਰ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਕਵਚ ਵਾਂਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਉਸ 'ਤੇ ਬਦਸੂਰਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਈਰਖਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਧਾਗੇ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਏਕਾਵਲੀ ਚੇਨ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ।
ਸ਼ਤਾਸ੍ਰਿੰਗਾ ਤੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।
ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਆਓ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਾਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਚਿੱਤਰਸੇਨ, ਬੱਚੇ, ਇੱਥੇ ਆਓ।'
ਚਾਚਾ ਵਿਦੁਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਂਡੂ ਅਤੇ ਮਾਦਰੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਓ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਆਮ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।'
ਇਹ ਚੰਦਰਸੇਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਜਨਮ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋਫੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਹਿੱਲੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ, ਮੈਂ ਹੱਸ ਪਿਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਚੇਤਾਵਨੀ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਚਾਚੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ!'

ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਬਲਾਕਹੈੱਡ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਫੁੱਲ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨੌਕਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੇ ਸੀ।'
ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਖ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕੀ ਚੌਵੰਜਾ ਧਾਗੇ ਵਾਲਾ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਪਹਿਨਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਦੁਸ਼ਾਸਨ, ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸੋਲਾਂ ਧਾਗੇ ਵਾਲੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਾਨਵਕਮ ਚੇਨ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਤਾਸ੍ਰਿੰਗਾ ਵਿਖੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗਹਿਣੇ ਵੰਡਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਤਾਈ ਵੱਡੇ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸਟਾਰ-ਹਾਰ ਪਹਿਨਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਾਰ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਵੱਡੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਨਿਡਰ ਯੋਧਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਇੰਨੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਦੇਖਿਆ? ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਉਹ ਗੰਭੀਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ।
ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਦਿਓ।' ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਸਾਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਜਿਸ ਰਾਤ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਰਾਤ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੱਕਰਵਾਤ ਆਇਆ ਸੀ। ਗਿਰਝਾਂ ਅਤੇ ਉੱਲੂ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਿੱਦੜ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਮੇਰੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦੁਰਯੋਧਨ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।
ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਬਣਨਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਗੰਭੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਅੰਦਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਅਜੀਬ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾਦ ਆਈ ਜੋ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸ ਚੱਟਾਨ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਏ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਨੇੜੇ ਫੜਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ, ਇਸਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ।
ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮਹਿਲ ਤੱਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ, ਡਰ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚੀ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਛੁਪਾਈ। ਕੀ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਦੂਜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇੰਨਾ ਵੱਖਰਾ ਸੀ?

ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਸਾਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਕਵਾਨ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਖਾਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਸੁਆਦਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ, ਭੁੱਖੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਭਰਨ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਭੋਜਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਪਰੋਸਣ ਵਾਲੇ ਮੇਰੀ ਖਾਲੀ ਪਲੇਟ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਚੇਤਾਵਨੀ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ, ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਸੂਤਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗਾਥਾਵਾਂ ਗਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਂਤਨੂ ਦੇ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਗਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸੱਪਾਂ, ਕਦਰੂ ਅਤੇ ਵਿਨਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਗਾਈ।
ਨੀਂਦ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਲੇਟਿਆ, ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ? ਜਿਸ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੈਂ, ਜੋ ਇੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹਵਾ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਸੀ - ਅਤੇ ਉਹ ਅਮਰ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਈ ਗਈ ਸੀ: ਹਜ਼ਾਰ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਇੰਦਰ ਨੂੰ, ਸੱਤ ਲਾਟਾਂ ਵਾਲੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਅਤੇ ਰੁਦਰ ਨੂੰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਬਲਦੇ ਜੋਤ ਵਜੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜੋ ਉਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਇੰਦਰ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
ਕੀ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਰੀਕੇਨਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਨ, ਨੇ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ?
ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ: ਇੱਕ ਤਾਕਤਵਰ ਹਾਥੀ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਸ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਚੌਕੀਦਾਰ ਨੇ ਕੁਹਾੜੀ ਲਹਿਰਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਝੱਟ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ।
ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਕੁਹਾੜੀ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਜੋ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਰਗਾ ਸੀ।
ਅੱਧੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। 'ਹੇ ਰੱਬ ਜੋ ਤੂਫਾਨੀ ਹਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੰਜੀਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ, ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ, ਇੱਥੇ ਹਾਂ।'
ਉਹ ਦੇਵਤਾ ਜੋ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੇਰੀ ਦਿਲੋਂ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸੁਣੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ।

2
ਹਸਤਿਨਾਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਾਲ ਬਹੁਤ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰੇ ਦਿਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੰਖ, ਮ੍ਰਿਦੰਗ, ਵੀਣਾ ਅਤੇ ਬੰਸਰੀ ਦੇ ਸੁਰ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਉੱਠਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਗੂੰਜ ਆਉਂਦੀ ਸੀ; ਫਿਰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਤੁਰ੍ਹੀ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਜੋ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੇ ਘੁੰਮਣ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸੰਗੀਤ ਰੱਥਾਂ ਦੇ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਂ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੌਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਕੋਲ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਰਥੀ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੂਦਰ ਔਰਤਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਨ। ਸਵੇਰੇ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਵੇਦ ਸਿੱਖਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਿਦੁਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿਉਂ, ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ੂਦਰ ਹਨ।' ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਅਤੇ ਵਿਦੁਰ ਕਈ ਵਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਦਾਦਾ ਜੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ, ਦਾਦਾ ਜੀ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਇਸ ਕਲਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਕੱਲੇ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਚਾਚਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ। ਸਾਡੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੀਨੀਅਰ ਚੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਏ। ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਰਥਾਂ, ਹਾਥੀਆਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਰੱਥਵੀਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਯੋਧਾ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਘੋੜੇ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਰੱਥ ਤੋਂ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਰੱਥ ਤੋਂ ਲੜਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੂਤਾ ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀਆਂ ਵੀਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭੀਸ਼ਮ ਨੇ ਇੱਕ ਘੋੜੇ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਦਾਦੀਆਂ, ਅੰਬਿਕਾ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਵਿਚਿਤਰਵੀਰਿਆ ਲਈ ਦੁਲਹਨਾਂ ਵਜੋਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਾਨੂੰ ਨਹਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਖਾਣਾ ਖਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਲਈ ਅੰਦਰਲੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਦੱਖਣੀ ਵਿੰਗ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਸਾਡੀਆਂ ਦਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਪੜਦਾਦੀ, ਸਤਿਆਵਤੀ, ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਪੂਰੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਇਨ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵਪਦਮ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਾਸ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਜਲਦੀ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਉੱਥੇ ਰੁਕ ਕੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੰਗਿਆਂ ਅਤੇ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ।

ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੋ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਉਪਨਾਮ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਰਸੋਈ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਹਾਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹੜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਭੀਮਸੇਨ ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਗੁੱਸਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਂਗ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ।
'ਬਲਾਕਹੈੱਡ! ਕੀ ਤੂੰ ਹੀ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈਂ?'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਗਿਆ। ਤੀਜਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਖੇਡ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਰ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚਿਆ ਜਾਵੇ, ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਚ ਨਾ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਰਨ, ਕਿਸੇ ਸਾਰਥੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਟੋਲੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਸੀ, ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਸੀ। ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਕਰਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਜੋ ਅਲੌਕਿਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ, ਉਹ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕਦਮ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਧਨੁਰਵੇਦ, ਜੋ ਕਿ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ, ਲਈ ਸ਼ੁਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਨਿਯਮ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਗੇ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਵਿਸ਼ਾਖ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ: ਲੱਤਾਂ ਚੌੜੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਮਜ਼ਬੂਤ। ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੁਸ਼ਾਸਨ, ਅਰਧਮੰਡਲ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਰਥੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੱਖਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ।
ਹਾਥੀ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਵਿਹੜਾ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਾਰਡ ਜਾਂ ਨੌਕਰ ਦੇ ਉੱਧਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।
ਸ਼ਤਾਸ੍ਰਿੰਗਾ ਵਿੱਚ, ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ, ਮੈਂ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਕਬਾਇਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ਹਿਦ ਅਤੇ ਬਿਟੂਮਨ ਲਿਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲੜਾਈਆਂ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਚੱਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਲੜਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਫੜਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਿਆ, ਉਸਦਾ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਚਿਹਰਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਚੂੜਾ ਸੁੱਟਿਆ।
ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਜੰਗਲ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸਨ ਜੋ ਇੱਥੇ ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੇਵਾ ਕਰਨਗੇ।
"ਬੇਚਾਰਾ, ਉਹ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੋ, ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹੋ ਅਤੇ ਸੌ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੇਠਾਂ ਝੁਕੋ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ," ਕਰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਮੈਂ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਗਿਆ, ਇਹ ਇੱਕ ਚਾਲ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੇਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮਾਂਗਾ, ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਫੜਾਂਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕੂਹਣੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਾਰਾਂਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਅਸਥਿਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਦੂਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਹਰੀ ਸ਼ੈੱਡ ਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਫਰੇਮ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਹੱਸਦੇ ਸੁਣਿਆ।

ਮੈਂ ਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ।'
ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧਣ ਲਈ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਚਾਚੇ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।'
'ਇਹ ਕਿਸਨੇ ਕਿਹਾ?'
'ਮੈਂ ਸੁਨਿਆ.'
ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।
ਅਰਜੁਨ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਨਾਲ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਬਾਰੇ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਘੋੜੇ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਰੱਥ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਇੰਦਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਹਥਿਆਰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਵੇਗਾ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੀਰ ਅਤੇ ਧਨੁਸ਼ ਮੇਰੇ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੁਕਰਾਚਾਰੀਆ ਤੋਂ ਗਦਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।
ਉਸ ਦਿਨ, ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕੱਲਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿਓ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਓ। ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ, ਭੀਮਸੇਨ, ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹੋਵੇ।
ਮੈਂ ਉਸ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਕੌਣ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਵਿਦੁਰ, ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਰਫ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਲਈ ਰਥਾਂ ਤੋਂ ਯੁੱਧ ਲੜੇ ਗਏ, ਅਰਜੁਨ ਲਈ ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਯੁੱਧ: ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸਨੇ ਕੀ ਸਿੱਖਣਾ ਹੈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਨਾ ਸੀ - ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰਥਾਂ ਤੋਂ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਅਰਜੁਨ, ਇੰਦਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇੱਕ ਅਜਿੱਤ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਬਕ ਦੇਣੇ ਪਏ।
ਮਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖੱਤਰੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। 'ਇਹ ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚੇ, ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖੁਦ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।'
ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਿਦੇਵ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਰਜੁਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰ, ਕਾਲੀ ਚਮੜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ।
ਮਗਧ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਾਇਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ, ਚਿੱਟੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ, ਉਹ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤਰਕਸ਼ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਤੀਰਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੁੰਦਰ ਅਪਸਰਾ ਔਰਤਾਂ ਬੇਚੈਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਗੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਕਾਲੇ-ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ

ਸਰੀਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਅਗਨੀ ਅਤੇ ਵਰੁਣ ਵੀ ਉਸਦੇ ਤਿੱਖੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਗੇ।
ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ, ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਾਉਣਾ ਖਤਮ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।
ਮੈਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉੱਥੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਮੇਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਪਿਤਾ, ਜੋ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਸੀ, ਮੇਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ?
ਉਸ ਪਲ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਉੱਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹਿੱਲ ਗਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਅਚਾਨਕ ਕਿਧਰੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਹਵਾ ਆਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਦਿੱਖ ਹੱਥ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿੱਲੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ।
ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਫੁਸਫੁਸਾ ਕੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ।

3
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਗੈਂਗ ਦੇ ਸਮਰਥਨ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨ ਸੀ।
ਮੇਰੀ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਦੇ ਪਤੀ, ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ, ਦੇ ਬੱਚੇ ਸੂਤ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਇਕੱਠੇ ਘੁੰਮਦੇ ਸਨ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਰੱਥ ਜੰਗਲ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਰਾਖੇ ਕੈਂਪ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਜਾਨਵਰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੁਕਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ। ਫਿਰ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਭੱਜ ਰਹੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਕਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ ਜੋ ਖੱਤਰੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।
ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਚੇਲੇ, ਨਿਰਭੀਕਰ, ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ - ਯਾਨੀ ਕਿ ਵੱਡੇ ਬੱਚੇ - ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਮੂਹ ਖੇਡ ਦੇ ਪਕਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਚਾਹੋ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਅਸੀਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੀਏ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲਵੇਗਾ।
ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਪਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਤੀਰ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੌੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ, ਮੈਂ ਉਸ ਪਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਧਨੁਸ਼ ਦੇ ਮਰੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਧਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ, ਹੁਣ ਜਾਨਵਰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਗਤੀਹੀਣ, ਮੈਂ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੂਤ ਸੀ ਜਾਂ ਸ਼ੂਦਰ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇੱਕ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸੀ: ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਨ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਵੀ ਭੀੜ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਾ ਭਟਕਾਂ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸੀ, ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦੇਖੋ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੀਰ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸੁੱਟਦਾ ਹਾਂ।'
ਸਾਨੂੰ ਅਜੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਬਰਛੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਰਾਂ 'ਤੇ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਮਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਾਕੂ ਲਟਕਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਗਹਿਣੇ ਸਨ।
ਉਸ ਦਿਨ, ਜੰਗਲ ਹਲਚਲ ਮਚਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਵੀ ਜਾਨਵਰ ਸਾਡੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਹਿਛਤਰ ਦੇ ਇੱਕ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣੇ ਹੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ, ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਇੱਕ ਜਾਨਵਰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਅਕਸਰ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚੀਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਜਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਚੀਕਾਂ ਸਨ।
ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਹਿਰਨ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਅਰਜੁਨ ਨੇ

'ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ,' ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਕੀ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਚੀਕਿਆ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਦੰਦਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਚੀਕਿਆ ਸੀ?
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਤੂੰ ਮੂਰਖ, ਕਿੰਨੀ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ! ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦੇ।"
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਸ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਅਸੀਂ ਤੁਰ ਪਏ। ਪਰ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਖ਼ਤਰਾ ਮੇਰੇ ਇੰਨਾ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।
ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਲਈ ਇੱਕ ਅੜਿੱਕਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਕੌਰਵਾਂ ਲਈ ਵ੍ਰਿਕੋਦਰ। ਪਰ ਭੀਮ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।
ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਦੀ 'ਤੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੈਰਿਆ ਅਤੇ ਖੇਡਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡੁੱਬਕੀ ਦਿੱਤੀ, ਬਾਹਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ, ਦੂਤ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਹਵਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਲਈ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸੇ ਪਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਦੀ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਡਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਈ ਹੱਥ ਫੈਲਾਏ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਮੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵੱਜੀਆਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦਰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੂਰਖ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਾਸਨ, ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰਨ ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਮਰੋੜੇ ਅਤੇ ਮੁੜ ਗਏ, ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰ ਜਾਣਗੇ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਲਟੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ।
ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ। ਡਰੇ ਹੋਏ, ਗਿਰੋਹ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।
'ਜੇ ਤੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈਂ - ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਯਾਰ!'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ।
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ,' ਮੈਂ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ!' ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਇਸਦਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।
ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ

ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਿਆ ਕਾਲਾ ਕੱਪੜਾ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ?
ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਅੰਦਰ ਆਏ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ।
ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। 'ਪੁੱਤਰ, ਭੀਮਸੇਨ, ਇੱਥੇ ਆ ਜਾ।'
ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਕੀ ਕਾਲੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ?
ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹੋ?'
ਮੈਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ।
ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਵੀ ਜੰਗਲ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦਾਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।' ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰ ਤੋਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦੁਲਹਨ ਬਣ ਕੇ ਆਈ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਭਰਾ, ਸ਼ਕੁਨੀ, ਸੌ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਸੌ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਲੋਕ ਸੁੰਦਰ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਭੀੜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਾਦੀਆਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਧੋਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਅਣਗਿਣਤ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੌਰਵ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ, ਅੰਨ੍ਹਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸੁਬਾਲਾ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਧੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਭਰਾ, ਸ਼ਕੁਨੀ, ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਗੰਧਾਰ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਬਾਲਾ ਨੇ ਭੀਸ਼ਮ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਗਏ ਤੋਹਫ਼ੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਚਨ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੀ ਦੁਲਹਨ ਬਣ ਗਈ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਢੱਕ ਕੇ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ।
ਇਹ ਔਰਤ ਸੀ, ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਸਨ।
'ਕੁਰੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ...'
ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਜੋ ਮਾਸੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਲਹਨਾਂ ਲਈ ਦੁੱਖ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਕੋਲ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਵਜੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਉਕੇ ਅਜੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੈਰਦੀਆਂ ਹਨ।' ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਥਿੜਕ ਗਈ। 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਰਾਜਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਨਾ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਨਾ ਟੇਕੇ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ?'
ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਸਿਰਫ਼ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ।
ਉਸਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
'ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾਵਾਂ ਇਸ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ। ਤੁਹਾਨੂੰ

ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਣਗੀਆਂ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਹਟਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਉਸ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਮਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।' ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਉੱਠ ਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ, ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦੀ ਬਾਂਹ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਡੀ ਛੋਟੀ ਮਾਂ ਮਾਦਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ।
ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਲਗਭਗ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ।
ਭਾਵੇਂ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਹੁੰ ਨਹੀਂ ਚੁਕਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਰਵੱਈਏ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹਥਿਆਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਸ਼ੁਕਰਾਚਾਰੀਆ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਯਾਦਵ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਗਦਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰਸੇਨ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣੀ ਸਿੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਾਡਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਕਰਨ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ, ਉਹ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਝਗੜੇ ਭੁੱਲ ਗਏ।
ਇੱਕ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਚਿੱਤਰਸੇਨ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। 'ਆਓ, ਸਾਰੇ ਤਿਆਰ ਹਨ।'
ਮੈਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਕਾਮਰੂਪਾ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਆਏ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
'ਕਿੱਥੇ?' ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਪ੍ਰਮਾਣਕੋਟੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਲਈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਆਓ, ਸਾਰੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।'
ਪ੍ਰਮਾਨਕੋਟੀ ਸ਼ਾਂਤ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਉੱਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਘਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਅਤੇ ਜਲ ਉਤਸਵ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਪੱਥਰ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਅਤੇ ਹਾਲ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਤਿਉਹਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
'ਕੌਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ?'
'ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ, ਬਸ ਅਸੀਂ।'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਲਈ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰੱਥ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਘੋੜੇ ਜੋੜੇ ਗਏ ਸਨ।
ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਅਰਜੁਨ ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।
'ਕੀ ਸਾਡਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ?'
'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।'
ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਇਆ।

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[!'
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
'[[[[[[[[[[[[[[[[?'
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[: [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[, '[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[

ਕਿਹਾ, 'ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਲਓ।' ਨੌਕਰ ਆਏ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਗਿੱਲੇ ਕੱਪੜੇ ਲੈ ਗਏ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਖਾਵਾਂਗੇ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਰਾਜ਼ ਹੈ।' ਸਾਰੇ ਖਾਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡੀ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।'
ਜਲ ਉਤਸਵ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨਿਮਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਇਆ।
ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਜਾਮੁਨ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ 'ਤੇ ਭੋਜਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਤਲੇ ਹੋਏ ਮਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਚੁੱਕਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਚਬਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਖਾਸ ਹੈ।'
ਉਸਨੇ ਚਮੜੇ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਸੁੰਘਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। 'ਸ਼ਰਾਬ।'
ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਡਰ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਪੀਣ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਮਧੂਕਾ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਵਧੀਆ ਸ਼ਰਾਬ। ਸਿਰਫ਼ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਹੀ ਜੌਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਓ।'
ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਚਮੜੇ ਦਾ ਘੜਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸੁੰਘਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁੱਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਪੀਣ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਤੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਆਦਮੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਵਾਂਗ ਵਿਕਸਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਬਦਲਣ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇਪਣ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।
ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਵਧਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਲੀਦਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਇੱਕ ਤੀਰ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਘੜਾ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ, ਇੱਕ ਘੁੱਟ ਪੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਹਿਲਾ ਜਾਨਵਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲੀ ਔਰਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਣਦਾ ਹੈ: ਇਹ ਉਹ ਮੌਕੇ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹਨ।'
ਉਹ ਇੱਕ ਬਾਲਗ ਵਾਂਗ ਗੰਭੀਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।
‘ਉਹ ਜਿਸ ਦਿਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।’ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਘੜਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
'ਤੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ - ਉਹ ਇੱਕ ਬੇਢੰਗਾ ਮੂਰਖ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਾਕਤ। ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਕੀ ਕਰੇਗਾ?'
ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ, ਭਾਵੇਂ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਾਹਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਵੀ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਕੁਲ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਕੁਲ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗਊਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਹਦੇਵ ਟੈਕਸ ਇਕੱਠਾ

ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਯੁੱਧ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਦੋਂ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ।
ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਉਸ ਘੜੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਦੂਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਡਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਨਾ ਪੀਓ। ਸ਼ਰਾਬ ਵੱਡਿਆਂ ਲਈ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ।
ਇਸਦਾ ਸੁਆਦ ਤਿੱਖਾ ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਦੋਵੇਂ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਬਾਲਗ ਵਾਂਗ ਪੀਂਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਾਪਸੰਦ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਨਾ ਦੇਣ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੂੰਹ ਪੀਤਾ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਪੱਟ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵਿੱਚ ਚੱਕ ਲਿਆ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਲਰਾਮ ਕੋਲ ਗਦਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਈਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਲਰਾਮ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਨਾ ਤਾਂ ਮਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ।
'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਰਾਜਾ ਕੌਣ ਹੈ?'
ਮੈਂ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਸੋਚਿਆ। ਬਲਰਾਮ ਨਹੀਂ। ਜਰਾਸੰਧ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਰਾਸੰਧ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਾਰੇ ਕਈ ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਜਰਾਸੰਧ।'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ, ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਹੈ। ਜਰਾਸੰਧ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਕਦੇ ਵੀ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਜੋ ਕਿ 10,000 ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਰਦਾਨ ਸੀ।
‘ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵਰਦਾਨ ਮਿਲੇਗਾ।’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ।
'ਹਵਾ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਨੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੇਂਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹਿਲਾਇਆ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਤਾਕਤ ਦੇਵੇਗਾ।' ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਾਕ ਦੀ ਝਲਕ ਸੀ।
'ਹੱਸੋ ਨਾ। ਮੈਂ ਭੀਮਸੇਨ ਹਾਂ, ਹਵਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ।'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪਿਆ।
'ਧਰਮ ਤੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਵਾਯੂ ਤੋਂ ਭੀਮ, ਇੰਦਰ ਤੋਂ ਅਰਜੁਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਮੂਰਖ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਾਚਾ ਸੁਬਾਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਸੀ?'
ਮੈਨੂੰ ਸੁੰਨ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਭਾਵ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਗਲਾ ਸੁੱਕ ਗਿਆ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਦੂਜਾ ਘੜਾ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਚੁਣੌਤੀ ਵਾਂਗ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੀ ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਅੱਧਾ ਘੁੱਟ ਨਿਗਲ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਘੜਾ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।
'ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁਹਿੰਮ, ਫਿਰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਰਹਿਣਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਸੀ। ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਰਿਸ਼ੀ- ਮੁਨੀ ਜੋ ਵੀ ਕਹਿਣਗੇ ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦੁਹਰਾਉਣੀਆਂ, ਵ੍ਰਿਕੋਦਰਾ?'
ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਉੱਚਾ ਹਾਸਾ ਫਿਰ ਗੂੰਜਿਆ: 'ਹਵਾ, ਰੱਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ!'

ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਅਸਥਿਰ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਅਤੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਫੜ ਸਕਦੇ, ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹੋਸ਼ ਗੁਆ ਬੈਠਾ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹੋਰ ਹਾਸੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੁਸਾਸਨ ਦੀ ਸੀ।
ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਰੱਸੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਰੱਸੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ?' ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼।

4
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਦੋ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖੋਪੜੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸ ਗਿਆ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਦਾ ਪਿੰਜਰਾ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਦਬਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ, ਇੱਕ ਲਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਫੜ ਸਕਦਾ... ਪਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾ ਸਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਦੀ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਡੁੱਬ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।
ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵੀ। ਇਹ ਯਕੀਨਨ ਅੰਤ ਸੀ।
ਮੇਰਾ ਪਿੰਜਰ, ਮਗਰਮੱਛਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੈਨੂੰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਬਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਉੱਭਰ ਆਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕੁੰਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭੀਮਸੇਨ ਸੀ। ਹੇ, ਤੂਫਾਨ ਦੇ ਦੇਵਤਾ, ਕੀ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਚੀਕਿਆ, ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚਿੱਕੜ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਗਿਆ।
ਬਚਣ ਦੀ ਆਖਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਲੱਤ ਮਾਰੀ। ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਆਖਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਫਲ ਮਿਲਿਆ - ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਹਿੱਲ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਮਰੋੜੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਦੇਵਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਰੱਸੀ ਮੇਰੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਗਈ। ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਛਾਲ ਮਾਰੀ।
ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਵਾ ਮੇਰੀਆਂ ਪੱਸਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਉੱਚੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀ, ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪਾਣੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਚ ਸਕਾਂਗਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੌਤ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਲਟੀ ਕੀਤੀ, ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।
ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਅਜੇ ਵੀ ਗੰਢਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਰ ਫਸੇ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਪੈਡਲ ਚਲਾਏ ਜਾਂ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੈਰਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਲਈ ਸੀ।
ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੋਰ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਨਦੀ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਸਾਹ ਲੈਂਦਿਆਂ ਤੈਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਰੰਟ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਾਲਾਂ 'ਤੇ ਘੁੰਮਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਉੱਪਰ, ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਖਾਲੀ ਅਸਮਾਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲੇ ਹਿਰਨ ਦੀ ਚਮੜੀ ਵਾਂਗ ਘੇਰ ਲਿਆ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਵਹਾਅ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਾਂਝੇ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੌਣ-ਕੌਣ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਦੁਰਯੋਧਨ, ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦਾਅਵਤ ਅਤੇ ਖਾਸ 'ਗੁਪਤ' ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸਭ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਦੁਰਯੋਧਨ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰਥੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਕਰਨ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਕੌਰਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਚਿੱਤਰਸੇਨ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਲ ਉਤਸਵ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ...

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੀਣ ਲਈ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਦਾਣਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਗਰਮੀ ਸੀ। ਠੰਡ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਂ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਪੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਕਟੋਰਾ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਮੁਸਕਰਾਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਅੱਗ ਤੋਂ ਇੱਕ ਘੜਾ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੱਸ ਪਏ।
ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਟਿਕਾਇਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਹਿਰਨ ਦੀ ਖੱਲ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦੀ ਗਰਮੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਖੰਭਾਂ ਵਾਲੇ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕੁਝ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੌਂ ਗਿਆ।
ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਹਲਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖੁਆਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰੰਜਨ ਮੈਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਦੇਖਣਾ ਸੀ।
ਤੀਜੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਸੀ। ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਦੂਰੋਂ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਨਾਲ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਛਾਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਇਕੱਲੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨਾਗਾ ਤੋਂ ਵਿਦਾਈ ਲਈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ।
'ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਣ, ਪਾਂਡਵ ਰਾਜਕੁਮਾਰ!'
ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਾਂ।
ਉਸਨੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਹਰ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ: 'ਇਹ ਸਾਡੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ।' ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਲਟਕਿਆ ਬਾਘਾਂ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹਾਰ ਅਤੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਖੰਭ ਸਿਲਾਈ ਹੋਈ ਟੋਪੀ, ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: 'ਦੁਸ਼ਮਣ'।
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਆਲਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਦਿਆਲਤਾ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਅਜਿੱਤ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ: ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'
ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੋ ਵੀ ਯੁੱਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਇਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਜੇਤੂ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬ੍ਰਹਮ ਹਥਿਆਰ ਸਨ।
ਨਾਗ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਜੇਕਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਥਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰੇ ਅਤੇ ਦੇਵਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਦੇ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਪਹਿਲਾ ਹਥਿਆਰ ਕੀ ਕੰਮ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ?'
ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਔਖਾ ਲੱਗਿਆ।
ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਿਰਨ ਦੀ ਖੱਲ ਪਹਿਨੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਖ਼ਬਰ ਫੈਲਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਭੀਮ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਮਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ।

ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਘੁੰਮ ਸਕਦੇ ਹੋ?'
ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕੀ।
ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ।
'ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ?'
ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੇ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਕੋਟੀ ਵਿਖੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 'ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੀਵੇਂ ਸਾਰਥੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਕਰਨ।'
ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਦੇਖਣ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਪੱਕੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਬਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਨ ਉਹ ਝੂਠ ਸਨ।
"ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋ। ਸਾਨੂੰ ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਓ, ਭੀਮਸੇਨ," ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸਣਾ। ਬਸ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ।' ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ, 'ਪਰ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ।'
ਮਾਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਮਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਚਾਚਾ ਵਾਸੂਦੇਵ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।' ਮੈਂ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਲਰਾਮ ਤੋਂ ਗਦਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ - ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਛੋਟਾ - ਸੰਗਤ ਲਈ ਉੱਥੇ ਹੁੰਦਾ।
ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹੀ ਤਾਂ ਕੌਰਵ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਰਹੇਗਾ ਜੇਕਰ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਹੱਕ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਕੀ ਇਹ ਰਾਜ-ਕਲਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ ਜੋ ਤੂੰ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਪੁੱਤਰ?'
ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹੇ।
‘ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ, ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ?’ ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਅੰਦਰ ਆਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਿਦੁਰ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਿਦੁਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਮਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਚਾਚਾ ਜੀ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ - ਕਿ ਸਾਡੇ ਚਾਚਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਨ ਨੇ ਭੀਮ ਨੂੰ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇਣ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਨਦੀ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰੀਏ?'
ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।
'ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭੀਮ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਵਿਦੁਰ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸਟੂਲ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ

5
ਸਾਡੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁਨਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਇੱਕ ਤਾਰੀਖ਼ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।
ਅਖਾੜਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੈਲਰੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।
ਅਰਜੁਨ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਿਨ ਅਤੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਤੈਅ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਹੀ ਸਨ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਉਸਦੀ ਕਾਲੀ ਚਮੜੀ ਨੀਲੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਲੰਬਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਜਾਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸਨ। ਨਕੁਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾਅ ਜਾਂ ਧਾਤ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ।
ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ, ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਲਈ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੰਨਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਰਜੁਨ ਆਪਣੇ ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ।
ਸੱਦੇ ਗਏ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਉਣਗੇ। ਦੂਤ ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ-ਫਿਰਦੇ, ਤੁਰ੍ਹੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ।
ਹਰ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਵਿਹਲਾ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹਨ?'
ਮੈਂ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਘੂਰਿਆ। ਉਸਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਖ ਕੇ, ਮੈਂ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ: 'ਕੀ ਏਕਲਵਯ ਆਵੇਗਾ?'
ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਦ ਮੁਖੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਏਕਲਵਿਆ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦ੍ਰੋਣ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਦ੍ਰੋਣ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦ੍ਰੋਣ ਕੋਲ ਉਸਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣਨ ਲਈ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਦ ਕਬੀਲੇ ਤੋਂ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਦੇ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਗਤੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।
'ਉਸਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿਓ।' ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਹੋਵੇ।
'ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਅੰਗੂਠਾ ਗੁਆ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਤੀਰ ਚਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ...', ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਹੋਵਾਂ।
ਹਾਥੀ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੇ ਏਕਲਵਯ 'ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ-ਜਾਸੂਸ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸ਼ੈੱਡ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ।

ਕੀਤਾ। ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ, ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਯੋਧਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਸਾਰਥੀ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯੋਧਾ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ।
"ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਵਿਆਹ ਦਾ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ," ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ।
ਰਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਵਜੋਂ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਕਮਾਵਾਂਗਾ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਰਜੁਨ ਅਤੇ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣ ਦਿਓ!
ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ, ਵਿਸ਼ੋਕ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ।
ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ, ਭਾਰੀ ਸਰੀਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਤੀਰ ਕੱਢਣ ਅਤੇ ਧਨੁਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ, 'ਬਲਾਕਹੈੱਡ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਗਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ।'
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਅਰਜੁਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪੰਜ ਤੀਰ ਭੇਜੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਝੰਡੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਲਟਕਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, 'ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ ਲਈ ਗਦਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਓਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਰੱਥਾਂ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਅਤੇ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣਾ। ਗਦਾ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ਜੋ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਭੀਮਸੇਨ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੁੱਢਲੇ ਪਾਠ ਪੂਰੇ ਕਰ ਲਓ, ਤਾਂ ਇਸ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰੋ।'
ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੈਅ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਹਰੇਕ ਚੇਲੇ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨਗੇ।
ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸੀ ਕਿ ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਨ ਕੋਲ ਅਰਜੁਨ ਨਾਲੋਂ ਗਤੀ ਦੀ ਗਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਦਰੋਣਾ ਨੇ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਚੇਲੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਏਕਲਵਿਆ ਨਿਸ਼ਾਦ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਕਰਨ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ। ਨਕੁਲ ਅਗਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੁਨਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਇੱਕ ਨੀਲਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਮਰ ਵਾਲਾ ਕੱਪੜਾ, ਇੱਕ ਫਿੱਕਾ ਪੀਲਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੱਪੜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਐਮਥਿਸਟ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਇੱਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬੈਲਟ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਅਰਧਹਰਮ ਹਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਹੁਨਰ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਸੀ, ਹੈ ਨਾ, ਉਸਨੇ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਹਾਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ।
ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਕੱਪੜੇ ਜਾਂ ਗਹਿਣੇ ਪਹਿਨਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਜੋ ਵੀ ਪਹਿਨਾਂਗਾ, ਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਜਾਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਮੈਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ।
ਭਾਵੇਂ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਆਕਾਰ ਜਿੰਨਾ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਅਰਜੁਨ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਠੋਡੀ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਕੁ ਤਾਂਬੇ ਵਰਗੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਮੇਰੀ ਗਰਦਨ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ?' ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਤਿਉਹਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਤੀਰ, ਸਿੱਧੇ ਧਾਤ ਦੇ ਸੂਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ।'
ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਜਦੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਭ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਕ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਿਖਲਾਈ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, 'ਹੁਣ ਬਲਦ ਦੇ ਸਿੰਙ 'ਤੇ ਸੱਤ।'
ਇਹ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸੱਤ ਤੀਰ ਉੱਡ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਨਾਗਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ: ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਸੱਤ ਤੀਰ ਧਨੁਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ।
‘ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਖੁੰਝੇ।’ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੋੜੇ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲਿਆ।
ਇਸ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚੀ ਦਿਖਾਈ।
ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਇਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗਦਾ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੁਨਰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਨ। ਗਦਾ ਨਾਲ ਲੜੋ, ਗਦਾ!'
ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਪਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜਾ, ਉਸਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਗਾ ਉਸਦੇ ਕਾਲੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਚਿਪਕ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਸਲੇਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਟਪਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।
ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਲੀਦਾਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੂਨ ਦੀ ਬਦਬੂ ਨਾਲ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਪਤੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਉਚਾਈ ਤੱਕ ਉੱਡਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਤੀਰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਂਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਦ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਸਲਾਮ ਕਰਾਂਗਾ।
'ਬਲਾਕਹੈੱਡ, ਤੂੰ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ।'
ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕਦੇ ਹੋਏ, ਰੱਥ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੋਂ ਗਦਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਜੜੀ ਗਦਾ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਾਇਆ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦਿਓ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਕਿਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਿਖਾਵਾਂ?'
ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣੀਆਂ, ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਚੀਕਾਂ ਉੱਠੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੌਰਵਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚਕਾਰ ਘਾਤਕ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੱਪੜਾ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਉਤਾਰ ਕੇ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਗਿਆ।
ਤਿੰਨ ਸੇਵਾਦਾਰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗਦਾ ਲੈ ਕੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ, ਇਸਦਾ ਭਾਰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਉੱਪਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਇਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਦ੍ਰੋਣ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਹਿਣੇ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨੇ ਸਨ ਜੋ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਣ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਸਿੱਧਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਡੇਢ ਉਂਗਲ ਲੰਬਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਭਾਰੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ। 'ਇਹ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਹੁਨਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੈ।'
ਬਜ਼ੁਰਗ ਸ਼ੁਕਾਚਾਰੀਆ, ਜੋ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਬਸ। ਬੱਸ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ।'
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੇ ਦਰਸ਼ਕ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਤੁਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਨਿਆਂ ਦੀ ਬੁੜਬੁੜਾਈ ਜੋ ਮੁੜਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਹਵਾ ਦੇ ਵਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿੱਧੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

6
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਅਰਜੁਨ ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ: 'ਸਾਡੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂ ਕਿੰਨੇ ਮੂਰਖ ਹਨ!'
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਕੋਲ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਈ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਢੋਲ ਅਤੇ ਤੁਰ੍ਹੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਭਾਗੀਦਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਚੇਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ - ਅਰਜੁਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ।'
ਚਮੜੇ ਦੇ ਦਸਤਾਨੇ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੀ ਛਾਤੀ ਵਾਲੀ ਪੱਟੀ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਅਰਜੁਨ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਦੇ ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਨੀਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਅਸੀਂ ਚਾਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੇਰਾ ਮਨ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਫਿਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਲਿਆ ਹੈ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਮਸਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੂਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਹ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਗਤੀ ਨਾਲ ਤੈਅ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਖੱਬੇ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਪੰਜ ਤੀਰ ਧਾਤ ਦੇ ਸੂਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੱਕੀ ਤੀਰ ਬਲਦ ਦੇ ਸਿੰਙ 'ਤੇ ਚਲਾਏ। ਹਰੇਕ ਨਵਾਂ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਤੀਰ ਪਿਛਲੇ ਇੱਕ ਦੇ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਖਿੰਡਦੀਆਂ ਸਨ। ਦਰਸ਼ਕ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਸਾਰਥੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਕਰਨ। 'ਬੱਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇਰਾ ਹੰਕਾਰ, ਅਰਜੁਨ!'
ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਵੇਂ ਆਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਮਹਾਨ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਅਰਜੁਨ, ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਕਰਨ ਨੇ ਸੂਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਤੀਰ ਵੰਡੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸਵਾਸਤਿਕ ਬਣਾਇਆ। ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਧੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਤੀਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਨੱਚਣ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
ਭੀੜ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਗਰਜ ਪਈ।
ਦੁਰਯੋਧਨ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਸ਼ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਚੀਕਿਆ: 'ਕਰਨ, ਕੁਰੂ ਰਾਜ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦੇ ਹਾਂ!'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਕਿਸਨੇ ਦਿੱਤੀ?'
ਕਰਨ ਨੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸੁਣ ਸਕਣ, 'ਮੈਨੂੰ ਅਰਜੁਨ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿਓ।'
ਮੈਂ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ, ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਥਿਤੀ ਅਜੀਬ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਬੁਲਾਏ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ। ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਕੇ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ ਘੱਟ ਰਹੀ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਭੱਜ ਕੇ ਆਏ, ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਪੱਟਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਕਰਨ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਬੁੱਢਾ ਸਾਰਥੀ, ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੱਲਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਫੜ ਕੇ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਗੁੱਸਾ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਅਧੀਰਥ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਭੱਜਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹਮਦਰਦੀ ਕਿਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਜਾ ਬਣਦੇ ਹੀ ਬੇਸਹਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਨਾਗ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ: ਜੇ ਦੁਸ਼ਮਣ 'ਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ਦਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਜੰਗਲ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਖਮੀ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਚੀਕਿਆ, 'ਹਥਿਆਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਕੋਰੜਾ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪੇਸ਼ੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਦਮੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਪ੍ਰਮਾਣਕੋਟੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ਸੀ, ਕੀ ਇਹ ਸੀ? ਮੈਂ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਵੀ ਵਰਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ। ਕਰਨ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਇਆ, ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ।
ਮੈਂ ਦੁਹਰਾਇਆ, 'ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜਾਂਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਾਂ, ਤਾਂ ਸਵਾਗਤ ਹੈ!'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਰਨ ਵੱਲ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਮਕਦਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਇੱਕ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਭੀਮ, ਕੋਈ ਵੀ ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦੀ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।' ਉਸਨੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਾ ਹੀ ਲੋਕ ਇਹ ਭੇਤ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਪੁੰਸਕ ਪਾਂਡੂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਏ।'
ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਣ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਉਠਾਏ ਹੋਏ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਖੱਬੀ ਛੇਵੀਂ ਪਸਲੀ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ।
ਢੋਲ ਫਿਰ ਵੱਜੇ। ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਅਸ਼ਟਗਿਰੀ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਮੱਧਮ ਪੈ ਰਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਨਰ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਹੈ।' ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਸੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ, ਜੋ ਕਿ ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ, ਰੱਟ ਵਿੱਚ, ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਕਰਨ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਸਾਰੇ ਦੂਰ ਜਾਣ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ। ਨਕੁਲ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸਹਦੇਵ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੱਜਿਆ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੈ।'
ਮਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਉੱਤੇ ਖ਼ਤਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ।
ਉਹ ਕਦੋਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ? ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਜੋ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗੈਲਰੀ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਹੁਣ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।'
ਮਹਿਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੰਗਾ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕਿਆ, ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਗੁਪਤ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੀਆਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਦੀ ਹਵਾ ਆ ਗਈ। ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਪਰਾਗ ਦੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੀ ਜੋ ਹਵਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਮੇਨਕਾ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਲਹਿਰਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੰਗੇਜ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੀ ਸੀ ਜੋ ਰਿਸ਼ੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ

ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਮੁੜੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲਦੀ ਹੋਈ ਚਲੀ ਗਈ।
ਦੂਰੋਂ ਧੂੰਆਂ ਨਿਕਲਦੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਪਾਂਡੂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਦੈਂਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮਰਦਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਤਿੱਖਾ ਸੁਆਦ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪੱਕੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ, ਦਰਭਾ ਘਾਹ ਦੇ ਗੱਦੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜੋ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਸ਼ਰਾਬ ਨੇ ਅਸਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਚਿਪਕ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਹੁਨਰ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਕਰ ਗਏ ਸਨ।
ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਦੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ। ਕੋਈ ਵੀ ਹਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਜੇਤੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

□□□ 3
□□□□ □□ □□□□

1
ਜੌਂ ਦੇ ਖੇਤ ਪਹਾੜੀ ਢਲਾਣਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਾਲਗੁਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਗਰਮੀ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਹਲਕਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਵਾਰਨਵਤ ਪਹੁੰਚਦੇ ਗਏ, ਮੇਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵੈਸ਼ ਵਪਾਰੀ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜੋ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ੂਦਰ ਮਾਮੂਲੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਅਤੇ ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ: ਅੰਜੀਰ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ 'ਤੇ ਘਿਓ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਉੱਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਢੇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਚਾਚਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿਓ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਤਿਉਹਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੋ। ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਨਾਲ ਭੇਜਾਂਗਾ।'
ਕਿਸਾਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਤੰਬੂਆਂ ਦੁਆਲੇ ਭੀੜ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਆਗਮਨ ਇਸ ਇੰਦਰ ਤਿਉਹਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਸਮਾਗਮ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਓਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਿਸਾਨ ਖੱਚਰਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਜਾਂ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਬਹੁਤੇ ਹਾਥੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਦਸ ਦਿਨ ਰਹੇ, ਖਰੀਦ-ਵੇਚ ਕੀਤੀ। ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ। ਮਦਰਾ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਕਈ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਵੈਸ਼ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਔਜ਼ਾਰ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਔਸ਼ਧੀ ਪੌਦੇ ਸਨ।
ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨ ਸੀ - ਕੀ ਇਹ ਉਹ ਮਹਾਨ ਜਸ਼ਨ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਲੋਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਦੇਖਣ ਦਾ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਲੱਗੀ ਉਹ ਸੀ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਦੌੜ ਜੋ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੋਈ।
ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਬੁੱਢਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦਾਨ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ?'
'ਹਾਂ, ਉਹ ਹਨ। ਦੋ ਵਾਰ ਜੰਮਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਜੋ ਇੱਥੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਕਾਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਰਸਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇਗੀ।'
ਮੈਂ ਮਦਰਾ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ, ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ ਲੈ ਕੇ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁਰਦਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ।
ਚਾਚੇ ਨੇ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਪੁਰੋਚਨ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।
ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤਿਉਹਾਰ ਇੰਨਾ ਆਮ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਵਰਣਨ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਰਣਵਤ ਆਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਨਕੁਲ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਕਿਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਚਲੋ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਪਸ ਚੱਲੀਏ।'
ਮਾਂ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, 'ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ?'
ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮਾਂ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, 'ਜਲਾਵਤਨ! ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ? ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਲਾਵਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।'
'ਜਦੋਂ ਕੌਰਵ ਵਾਰਣਵਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਬਾਰੇ ਹਰ ਉਸ ਕੋਣ ਤੋਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸਦੀ ਇੰਨੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, "ਚਾਚਾ, ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।" ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾ ਸਕੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਲਈ, ਚਾਚਾ ਦਾ ਕੰਮ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।'
ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕ ਗਿਆ। 'ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਗਲਤ ਸੀ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਮਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ?'
ਮਾਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਖਜ਼ਾਨੇ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਹੈ?'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਸ ਵੱਲ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਤੰਬੂ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।
ਅਸੀਂ ਪੁਰੋਚਨ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਮਹਿਲ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਚਾਹੀਏ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅੱਖਾਂ ਮਲਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਹੀ ਸੀ। ਚਾਚਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਕੋਲ ਅਚਾਨਕ ਪਾਂਡੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪਿਆਰ ਦਿਖਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਭੇਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਮੂਰਖ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਾਡੀ ਮਾਂ, ਜਿਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਸੂਝਵਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਚਿੱਟਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੱਪੜਾ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਰਾਣੀ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਝੁਰੜੀਆਂ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ...
ਅਸੀਂ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਤਰਖਾਣ ਅਤੇ ਮਿਸਤਰੀ ਇਸਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮਹਿਲ ਪਹਾੜੀ ਲੜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਪਲੇਟ ਵਰਗੀ ਸਫਾਈ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਵੀਂ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਲੱਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ।
ਕੋਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਾਂ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਜਲਾਵਤਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ, ਹਲਕੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪੁਰੋਚਨਾ, ਜਿਸਦੇ ਮੱਥੇ ਤੱਕ ਜਲਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਭੱਜ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਰਨ ਲਈ। ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨਾਲ ਸਾਡੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਨਸਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

"ਦੇਖੋ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਨੁਸ਼ਾਂ, ਤੀਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਆਏ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ," ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਮਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ, ਪੁਰੋਚਨ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸੌਂਦਾ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਕੋਈ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੂਰ ਵਾਰਣਵਤ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਤਲਹਟੀ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਲੱਭਣ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ।
ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਤਾਂਬੇ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿੱਲਾਂ ਨਾਲ ਠੋਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਘਰ ਪਹਾੜੀ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕੋਈ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਉਸ ਰਾਤ ਅਸੀਂ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪਾਸਾ ਲਿਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਕੁਲ ਨੇ ਸਹਦੇਵ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਤਿਉਹਾਰ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਉਹ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, 'ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਪੁਰੋਚਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋਵੇਗੀ...'
ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
ਮਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਚੁੱਪਚਾਪ ਅੰਦਰ ਆਈ। 'ਖੜ੍ਹੀ ਨਾ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ।' ਉਹ ਸਹਦੇਵ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਈ। 'ਚਾਚਾ ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਿਹਾ ਸੀ?'
ਚਾਚਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਰੱਥਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਵਿਦਾਈ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੀ, ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਸਾਰਥੀ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਰੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਵਿਦੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।
'ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ, 'ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਓ।'
'ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ? ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਅਤੇ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਉਸਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ...'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਰੁੱਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਕੋਲ ਕੁਝ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਹਿਣਾ ਸੀ।'
ਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਖ਼ਤ ਸੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਖਿੰਡਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਵਰਤੇ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੋਚਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ। 'ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਤ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ।'
‘ਫਿਰ?’ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਇਕ ਦਮ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਦੁਹਰਾਇਆ, ‘ਫਿਰ?’
'ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ਕਈ ਵਾਰ ਉਹੀ ਲੋਕ ਜੋ ਠੰਡ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।'
ਮਾਂ ਜਿੱਤ ਭਰੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਹੋਰ ਕੀ? ਹੋਰ ਕੀ?'
'ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਹੀ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।'

ਮਾਂ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਉੱਠੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼, ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੋ।'
ਮਾਂ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਥੇ ਅੱਗ ਸਾਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸ ਪਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਲੱਖ ਅਤੇ ਘਿਓ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੁੰਘਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਘਰ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਾੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਮਾਂ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। 'ਧਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ?'
ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਮਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਅੱਗੇ ਸੁੰਗੜ ਗਿਆ। ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਪੁਰੋਚਨਾ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ। ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਅਸੀਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲਦੀ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਲੱਖ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਘਿਓ ਦੀ ਬਦਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਫੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਘਿਓ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਜੋੜਾਂ ਲਈ ਲੱਕੜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅੱਗ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ ਆਪਾਂ ਪੁਰੋਚਨ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਮਾਰ ਦੇਈਏ। ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕੈਦੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਉਬਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਾੜ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉੱਥੇ ਲੈ ਆਏ ਸਨ, ਜ਼ਾਹਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ! ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸਨੇ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ? ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ। ਕਰਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨਨ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਸ਼ਕੁਨੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਘਿਣ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਖੁਦ ਇੰਨਾ ਚਲਾਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕੁਨੀ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ - ਕੀ ਇਹ ਅੰਨ੍ਹਾ ਰਾਜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸੁਝਾਈ ਸੀ? ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਾਰਣਵਤ ਆਉਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਤਲਬ, ਨੀਵੇਂ ਬਦਮਾਸ਼, ਨੀਵੇਂ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ।
ਜਦੋਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਤਾਂ ਪੁਰੋਚਨਾ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ।
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਾਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਆਦਮੀ ਜੋ ਸਾਡਾ ਨਿਮਾਣਾ ਸੇਵਕ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਜਾਸੂਸ ਸੀ, ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਅਸਹਿ ਲੱਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਕਈ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, 'ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਇੱਥੋਂ ਭੱਜ ਜਾਈਏ, ਕੌਰਵ ਜਾਸੂਸ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਘੇਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਘਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

ਮਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਲੀਦਾਨ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵਾਰਨਵਟਾ ਦੇ ਇਸ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।
ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਹੁਣ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਮਹਿਲ ਹੈ। ਬਲੀਦਾਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।"
ਸਹਦੇਵ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖੇ ਅਤੇ ਦੇਵਤੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਣ।'
ਬਲੀਦਾਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਟ੍ਰੀਮਰ ਲਟਕਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।
ਪੁਰੋਚਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਰਾਂ ਸਨ: ਚਾਰ ਪੁਜਾਰੀ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਚਾਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸਾਮਵੇਦ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਲਈ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅੱਗ ਬਲਣ ਲੱਗੀ, ਅਸੀਂ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਲਈ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ 108 ਵਾਰ ਤਿਲ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ 108 ਵਾਰ ਘਿਓ ਚੜ੍ਹਾਇਆ, ਅਤੇ ਅੱਗ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੋ ਗਈ।
ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਬਲਦ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦੀ ਸੂਲੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਦੇ ਮੱਥੇ, ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਕਮਰ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਲੇਪ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕੁਸ਼ਾ ਘਾਹ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ।
ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੰਤਰ ਜਾਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।
'ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸਾਹ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੇ।'
ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਮੁੱਖ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਤੋਂ ਆਏ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਦਮ ਘੁੱਟ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਲੀਦਾਨ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਇਸਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਉੱਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਿਆ, ਫਿਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਘਾਹ ਦੈਂਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ।
ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਲੀਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧੂੰਏਂ ਜਾਂ ਸੁਆਹ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਰਾਹਤ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ।
ਸਾਰੇ ਬਾਰਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਤੋਹਫ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬਲੀਦਾਨਾਂ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੰਘਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਸੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ - ਇੱਕ ਕਬਾਇਲੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ।
ਮਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਦਿਓ।'
ਪੁਰੋਚਨਾ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਬਾਇਲੀ ਔਰਤ ਦਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।
‘ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਖਾਣਾ ਹੈ,’ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਖਾਣ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।’
ਪੁਰੋਚਨਾ ਨੇ ਬੁੜਬੁੜਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਟੁਕੜੇ ਪਰੋਸੇ।
ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਸਟੋਰ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਚਮੜੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਜਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲੈ।'

ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਮਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰੋਸਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ। ਨਵੇਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਮਿਲੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਅਤੇ ਨਿਮਰ ਰਹਿਣਾ ਭੁੱਲ ਗਏ, ਅਤੇ ਹੱਸਣ, ਝਗੜਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਮਾਂ ਵੱਲ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੰਗਾਮੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੀ ਸੀ।
ਔਰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸੌਂ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਦੀ ਦਰਿਆਦਿਲੀ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਵੱਲ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭੁੱਲ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਵਿਦੁਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦਸ ਤੋਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਬਾਹਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਜੇ ਹਨੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।' ਉਸਨੇ ਮਾਂ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ, 'ਆਖਰਕਾਰ ਇਹ ਲੋਕ ਜੰਗਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।'
ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਣਦੇਖਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ, 'ਬਹੁਤ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਸੌਂ ਸਕਦੇ ਹੋ।'
ਔਰਤ ਨੇ ਰਾਹਤ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਚਮੜੇ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਫੜ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਡੂੰਘਾ ਪੀਤਾ।
ਮਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੱਦੀ ਮਹਿਮਾਨਨਿਵਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, 'ਅੱਜ ਦਾ...'
"ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਜ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵਜੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸੌਣ ਦਿਓ।"
ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ।
ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੀਵੀਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, 'ਕੱਲ੍ਹ ਜਾਸੂਸ ਸਾਡੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਆਉਣਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਪਿੰਜਰ ਮਿਲਣਗੇ। ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਇੱਥੇ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਕਿਉਂ ਆਈ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ!'
ਮਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ।
ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ।
ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਗਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ।
ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਖਰਕਾਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਦਿਵਾਸੀ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'
ਸਾਡੇ ਮਹਿਮਾਨ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾ-ਪੀ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਨੀਂਦ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਗਰੀਬ ਬਲੀਦਾਨ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ, ਉਹ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਰਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਦਿਲਾਸਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਛੇ ਜੰਗਲੀ ਵਾਸੀ ਇੰਨੇ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਪੁਰੋਚਨਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੁੱਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ।

'ਇਹ ਲੱਖ ਦੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ!' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਜੋਂ, ਮੈਂ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ। ਵਧੇਰੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਚੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ਲੱਭਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣਾ ਪਿਆ। ਨਕੁਲ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਅੱਗੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਨਕੁਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਮੇਰੀ ਕਮਰ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦਾ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਬਾਹਰ ਆਏ, ਮੈਂ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਨਕੁਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਚੁੱਕਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦਾ।'
'ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੇਰੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਭਰਾ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ - ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਨਾ ਡਿੱਗੇਂ!'
ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਰਾਹਤ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹਲਕਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਨਕੁਲ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਝਿੜਕਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੁੜੇ। ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ, ਸਾਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਚਮਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਰੰਗ ਖੋਦਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜੋ ਸਾਡਾ ਗਾਈਡ ਸੀ, ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਓਗੇ। ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ, ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗੀ।'
ਇਹ ਨਦੀ ਗੰਗਾ ਦੀ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਫ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।
‘ਕਿਸ਼ਤੀ ਆ ਗਈ ਹੈ।’ ਗਾਈਡ ਨੇ ਮਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ। ‘ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਓ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ?’
ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'

2

ਉਸਦਾ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਠੰਢਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਦੇ ਛਾਤੀਆਂ ਕਾਮਰੂਪਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਦੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਹ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿਲਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਗੰਢ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਚਰਬੀ ਦੀ ਇੱਕ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਬਦਬੂ ਆਈ। ਮੇਰਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੱਪੜਾ ਫੜ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਸਿਲਾਈ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਾਣੀ ਢੋਣ ਲਈ ਇੱਕ ਡੱਬਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ! ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਭਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਤੁਰਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਸਾਡੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ। ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭਰਾ, ਸਾਰੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸ਼ਤਸ੍ਰਿਂਗ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੰਧਾਰ ਤੋਂ ਮਗਧ ਤੱਕ ਅਤੇ ਵਹਿਲੀਕਾ ਤੋਂ ਵਿਦਰਭ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ, ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ, ਜਿਸਦੀ ਕਦੇ ਅਠਾਰਾਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਨੰਗੀ ਘਾਹ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮਾਂ ਨੇ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ?
ਜੰਗਲ ਦੀ ਔਰਤ ਅਚਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ, ਜਿਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ ਫਲ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਬਾਂਸ ਦਾ ਡੰਡਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਕੁਝ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿੱਤੇ, ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ।
ਮਾਂ, ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।
"ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ? ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ?" ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
ਔਰਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਹਿਡਿੰਬੀ।'
‘ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਹਨ,’ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ‘ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਮਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੇਗੀ। ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਵਾਂਗੇ।’ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਕੀ ਇਹ ਔਰਤ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਣਦੀ ਹੈ?’
ਹਿਡਿੰਬੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਛੁਪਾਈ।
ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ?'
ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਪੈਸਾਚੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘੁਲ-ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਭਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਮਿਆਕ ਤੋਂ ਗੰਧਮਾਦਨ ਤੱਕ, ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।'
'ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?'
ਉਸਨੇ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਉਸ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ - ਜੰਗਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ।'
ਹਿਡਿੰਬੀ ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਹੱਸ ਪਿਆ।
ਉਹ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਵੇਗੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, 'ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ। ਇਹ ਲੋਕ ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿਓ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ।'

ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਹੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨਗੀ ਦੇ ਭਾਵ ਦੇਖੇ। ਹਿਡਿੰਬੀ ਨੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੋਣ।'
ਮੈਂ ਹਿਡਿੰਬੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ, ਯੁਵਰਾਜ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ। ਉਸ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕੋ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ, ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਸਮਾਂ ਹੈ।'
ਉਹ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਿਆਲਤਾ ਦਿਖਾਓਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਵਾਂਗੀ।'
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ, ਫਿਰ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ। ਸਹਦੇਵ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਨਾ ਸੁਣਨ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਉਸਦੇ ਲੋਕ ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਭਾਲੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਜਾਦੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਰਾਖਸ਼ ਹਿਰਨ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਆਇਆ, ਕਿਵੇਂ ਰਾਖਸ਼-ਰਾਜਾ ਰਾਵਣ ਨੇ ਇੱਕ ਤਪੱਸਵੀ ਦਾ ਭੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਜਿਸ ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਉਹ ਜਾਦੂਗਰ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ, ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਝੁਕ ਗਿਆ।
ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸੋਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿਡਿੰਬੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਫੁੱਲ ਪਹਿਨਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੰਗਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੁੰਦਰਤਾਵਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ। ਉਹ ਰੁੱਖ ਜੋ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫੁੱਲਦੇ ਸਨ, ਪੌਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਣੇ ਮਿੱਠੇ ਤਰਲ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਖੇਤਰ ਜਿੱਥੇ ਜੰਗਲ ਦੇਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਦੀਆਂ, ਝੀਲਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਖਿੜਦੇ ਸਨ...
ਮੈਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਕਦੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਬੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਲੰਘਣ, ਸੂਰਜ ਦੇ ਕਦੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਖਾਸ ਦੂਤ ਸਾਡੇ ਚਾਚਾ ਵਿਦੁਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਏਕਚੱਕਰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ, 'ਏਕਾਚੱਕਰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਿੰਡ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਾਂਗ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ ਰਹੀਏ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣੇਗਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਜੰਗਲ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।'
ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਚਾਚਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਾਰਣਵਤ ਵਿੱਚ ਹਵੇਲੀ ਸੜ ਗਈ ਸੀ। ਹੋਰ ਕੌਣ ਰੋਇਆ ਸੀ? ਦੂਤ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।
ਕੀ ਭੀਸ਼ਮ ਰੋਇਆ ਸੀ? ਜਾਂ ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ? ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਰਥ ਵਿਸ਼ੋਕਾ?

ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜਲਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਬਹੁਤੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਿਡਿੰਬੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।
ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਹਿਡਿੰਬੀ ਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਉਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। 'ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਤਾਂ...'
ਹਿਡਿੰਬੀ ਇੱਕ ਪੈਕੇਟ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬੰਨ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ ਅਤੇ ਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਸਹਦੇਵ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ।
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਹੈ।'
'ਮਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ।'
ਮਾਂ ਉੱਠੀ, ਹਿਡਿੰਬੀ ਕੋਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। 'ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਨੂੰਹ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਪੁੱਤਰ ਮਿਲੇ। ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਾਂਗੀ।'
ਮੇਰੇ ਭਰਾ, ਜੋ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਚੱਲ ਪਏ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਚੇਤਾਵਨੀ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਰ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ।
ਮਾਂ ਝਿਜਕੀ, ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ।
'ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੇਜੋ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਵੇਗਾ।' ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ।
ਮੈਂ ਹਿਡਿੰਬੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।
ਭੀਮ ਸੇਨ ਇੱਕ ਕੰਗਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇ।
ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਠਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਬੇਵੱਸ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਲੱਭੇ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਧੁੰਦਲੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦੂਰੋਂ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਨ।

3
ਸੂਟਾ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਦੂਜੇ ਦੁਵੱਲੇ ਯੁੱਧ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹਸਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕਾ ਹਿਡਿੰਬਾ ਜਿੰਨਾ ਤਾਕਤਵਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਏਕਾਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਘਰ ਦੇ ਅੱਧੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭੀਖ ਮੰਗ ਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ, ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਜਾ ਵੇਤਰਕਿਆ ਪੁਰਸ਼ਮੇਧ ਰਸਮ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਣੀ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਜਿਸਨੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪੁਰਸ਼ਮੇਧ ਬਲੀਦਾਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਲਾਲਚੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਰਿਚੀਕਾ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ੁਨਾਸ਼ੇਫਾ ਨੂੰ ਸੌ ਗਊਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਲੀਦਾਨ ਵਜੋਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ਮੇਧ ਚਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ - ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਤਾਂ ਜੋ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਸਕੇ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਕੋਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਖੱਤਰੀ ਬਣ ਸਕੇ, ਹਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵੈਸ਼, ਤਪੱਸਿਆ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ੂਦਰ, ਹਨੇਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਚੋਰ, ਨਰਕ ਲਈ ਇੱਕ ਕਾਤਲ, ਪਾਪਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਨਪੁੰਸਕ ਆਦਮੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਨਾਈ, ਪਾਸਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਇੱਕ ਲੰਗੜਾ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੀਣਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ ਵਾਰ ਗਿਆਰਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ਮੇਧ ਨੂੰ ਸਰਵਮੇਧ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ: ਜੇਕਰ ਰਸਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਰਵਮੇਧ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂ, ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਦਿਓ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ' - ਇਹੀ ਧਾਰਨਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਬਲੀਦਾਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇੱਕ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੀ ਅਪੀਲ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਰਵਮੇਧੀ, ਪੀੜਤ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਬਲੀਦਾਨ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ? ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਬਾਕਾ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਦ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਾ ਵੇਤਰਕੀਆ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਲੋੜ ਸੀ।
ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ, ਮਾਂ, ਧੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਬਾਕੇ ਦੇ ਦੂਤਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪ੍ਰਜਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਬਾਕਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਬਲੀਦਾਨ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪਰੇ ਇੱਕ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇੰਨਾ ਤਾਕਤਵਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਾਕਾ ਨੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ, ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਅਪੀਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਹੰਗਾਮਾ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਮਾਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਜੇਕਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਤਾਕਤਵਰ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਕਈ ਵਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਸਰਾਪ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

'ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਉਦਾਸ ਸਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕੀਤਾ,' ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। 'ਕਿੰਨੀ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਮਾਂ! ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੌਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਭੀਮਸੇਨ ਦੀ ਤਾਕਤ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ?'
ਮਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਘਾਹ ਦੀ ਇੱਕ ਪੱਤੀ ਤੋੜੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨਾਲ ਬਾਕਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਿਘਲ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਭੇਜਾਂਗੀ।'
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਸ਼ੱਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। 'ਪਰ ਅਸੀਂ ਖੱਤਰੀ ਹਾਂ, ਹੈ ਨਾ? ਕੀ ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪ੍ਰਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਵੇਤਰਕੀਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ?'
ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਬਚਕਾਨਾ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ। 'ਜੇ ਅਸੀਂ ਭੀਮ ਸੇਨ ਨੂੰ ਗੁਆ ਦੇਈਏ...' ਉਸਨੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।' ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇਗਾ। ਉਹ ਹਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ - ਏਕਾਚਕਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕਾ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗੇ।'
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਇੱਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚਾਰੇ ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ: ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ।
ਬਾਕਾ ਹਿਡਿੰਬਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰੀਰ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਹਿਡਿੰਬਾ ਵਰਗੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗਤੀ, ਜੋ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜਣ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਨ ਦਾ ਆਦੀ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਬਾਕਾ ਦੀ ਗੁਫਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬਦਬੂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਚੇਲੇ ਮੇਰੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਬਲੀਦਾਨ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਜੋ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਕਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾਇਆ।
ਬਾਕਾ ਦੀ ਤਾਂਬੇ ਰੰਗ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੀਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਗੋਲ ਅੱਖਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਮਾਸ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉੱਠੀਆਂ। ਉਸਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਚਰਬੀ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਦੋਹਰੀ ਠੋਡੀ ਤੋਂ ਲਟਕਿਆ ਮਾਸ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਤਾਂਬੇ ਰੰਗ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਤੱਕ ਵਹਿ ਗਈ। ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਬਦਬੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝਿਜਕਾਇਆ।
ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।
"ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਿਡਿੰਬਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ? ਉਹ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ ਡਿੱਗ ਪਿਆ; ਗਿਰਝਾਂ ਅਤੇ ਗਿੱਦੜਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਉਸਨੂੰ ਖਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਜਾਦੂਗਰ, ਹਿਡਿੰਬਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੁਵੱਲੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।"
ਇਹ ਯੁੱਧ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਰਣਨੀਤੀ ਸੀ - ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਬੇਵੱਸ ਕਰਨ ਲਈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਵੇਤਰਕੀਆ

ਅਸੀਂ ਉਸ ਰਾਤ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਦਰੁਪਦ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਹਾਲ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ - ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦ੍ਰੋਪਦ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਣ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਨਕੁਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਦਰੁਪਦ ਵਿਚਕਾਰ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਵਿਚੋਲੇ ਸੀ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਦ੍ਰੁਪਦ ਨੇ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਥੀ ਸਨ, ਉਸਨੇ ਦ੍ਰੋਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਖੋਖਲਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ: "ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਬਣਾਂਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹੋ" ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਦ੍ਰੋਣ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ, ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ।' ਅਰਜੁਨ ਹੱਸ ਪਿਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਹੇ ਹੋ?'
‘ਕੀ ਮੈਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹਾਂ? ਕੀ ਦਰੁਪਦ ਉਸ ਨਾਲ ਖਿਝਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਸੰਭਵ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ?’
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ।
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੌਲਤ ਕਿਉਂ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ?'
ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੌਂ ਗਏ ਸਨ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਅਰਜੁਨ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ।
'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੂਤ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ?'
'ਨਹੀਂ।'
'ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਵਜੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਚਾਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਮਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਉਹ ਸੋਹਣੇ-ਸੁਨੱਖੇ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਸਨ।
'ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੱਸਿਆ...'
ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।
'ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ... ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਸੀਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੈ।' ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕੌਣ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਕਰਨ, ਜਿਸਨੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ...
ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ। ਸਾਰਥੀ ਖੱਤਰੀ ਵਿਆਹ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ, ਕਰਨ ਕੋਲ ਹੁਣ ਅੰਗ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਪਵੇਗਾ।
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।
ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਉਸ ਕਾਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਪਸੀਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਮ ਮਨੁੱਖੀ ਗੰਧ ਸੀ।

4
ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਮਹਿਮਾਨ ਸਨ, ਓਨੇ ਹੀ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੋਲ, ਪਿੱਛੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਦਰ ਗਏ। ਅਰਜੁਨ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭਦਾ ਹੋਇਆ, ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਮਿਲਿਆ। ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਮੌਜੂਦ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਠੀਕ ਬਾਅਦ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੁਵੱਕਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ, ਦਾਦਾ ਜੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਚਾਰ ਪਤਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਸਨ।
ਹਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਥੰਮ੍ਹ ਸੀ। ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਸਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਯੋਧੇ ਦਾ ਧਰਮ ਜਾਂ ਤਾਂ ਜੰਗ ਲੜਨਾ ਅਤੇ ਦੁਲਹਨ ਜਿੱਤਣਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਸਵਯੰਵਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੁਲਹਨ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਅਮੀਰ ਰਾਜੇ ਜਵਾਨ ਧੀਆਂ ਦੇ ਪਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਲਹਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਰ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਲੰਘ ਚੁੱਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਖਰੀਦਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਸੂਤ ਲਗਾਤਾਰ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਵੀਣਾ, ਬੰਸਰੀ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਦੰਗਮ ਸੁਰੀਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਕੰਨਿਆ ਜੋ ਇੱਕ ਨੇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਹਾਇਕ ਦੁਆਰਾ ਦਰੁਪਦ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਰਸਮ ਦੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੜਦੇ ਚੰਦਨ ਅਤੇ ਅਕਿਲ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਦਰੁਪਦ ਹਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਗਿਆ, ਅਚਾਨਕ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਵੱਡੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਭੀੜ ਭਰੇ ਲੋਕ ਜਿੰਨਾ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ।
ਦ੍ਰੁਪਦ ਨੇ ਸਮਾਗਮ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਸੱਦੇ ਗਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਆਏ ਸਾਰੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। 'ਮੈਂ ਧੰਨ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ।
ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ: ਉਹ ਬਹੁਤ ਜਵਾਨ, ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਾਜ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਬਰੇਸਲੇਟ ਬੇਰੀਲ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਵੀਹ ਤਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਅਰਧਗੁਛਮ ਹਾਰ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪੀਲੀ ਕਮਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਬੈਲਟ 'ਤੇ ਹੀਰੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੀ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸੀ! ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਹਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚਮਕਦੇ ਨੀਲਮ ਨਾਲੋਂ ਤੀਰ ਵਰਗੀਆਂ ਸਰੋਵਰ ਵਾਲੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਚਿੱਟੇ ਰੇਸ਼ਮ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮਾਲਾ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ, 'ਹੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਦੇਵਤਾ!'
ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਜੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਇੰਦਰ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਉਸ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੂਤ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵੱਲ ਦੁਬਾਰਾ ਦੇਖਿਆ। ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਚਮਕ, ਉਹ ਇੱਕ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੇ ਛੂਹਿਆ ਸੀ।

ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੁਸਫੁਸਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਦੀ ਵਾਰੀ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪੱਟ ਨੂੰ ਥਪਥਪਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹੇ।'
ਅਰਜੁਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਮੂਰਖ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੁੰਡਾ ਹੈ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਕਾਲੇ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸਦੇ ਵਾਲ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸੁਆਹ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਘਸੀਟਦੇ, ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਧਨੁਸ਼ ਵੱਲ ਤੁਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਲਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਭਿਆਸੀ ਖਿਡਾਰੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਮਾਪੀ ਹੋਈ ਚਾਲ ਨਾਲ ਨਾ ਹਿੱਲੇ।
ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੈਰ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਅੰਗੂਠੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਕੀ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਧੂਪ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ? ਕੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਪਸੀਨਾ ਵਹਾ ਰਹੀ ਸੀ?
ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਖੁਸ਼ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ - ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਹਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਧਨੁਸ਼ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਧਨੁਸ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਗਣਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਇੰਨੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਧਨੁਸ਼ ਨੂੰ ਤਾਰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਧਨੁਸ਼ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਿਰ, ਮੈਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਬੁਖਾਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਸੇਵਕ ਇੱਕ ਤਰਕਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੀਰ ਕੱਢਿਆ। ਇਸਦੇ ਸਿਰੇ ਅਤੇ ਅਧਾਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਗਣਨਾਵਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਚਾਨਕ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ, ਹਾਲ ਚੀਕਾਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿੰਨੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਦੇ ਪਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਤੀਰ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲੱਭ ਲਿਆ ਸੀ! ਦਰਸ਼ਕ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਰਜੁਨ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ, ਜੋ ਅੱਧੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ, ਸਿਰ ਦੇ ਭਾਰ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਰ ਪਹਿਨਾਇਆ।
ਸਭ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਵਯੰਵਰ ਸਮਾਰੋਹ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।
ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਦੰਗਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਖੱਤਰੀ ਦਰੁਪਦ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੂਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਉੱਠੀਆਂ। ਜੇਕਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਖੱਤਰੀਆਂ ਲਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨਾ ਗਲਤ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਆਏ ਰਾਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਰੁਪਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਚੀਕਦਾ ਹੋਇਆ।

ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਕਿੱਥੇ ਸਨ? ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ।
ਰੱਥ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਫਿਰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਭਟਕਦੇ ਤੀਰ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਉੱਡ ਗਏ ਅਤੇ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਸਾਰਥੀ ਤੋਂ ਕੋਰੜਾ ਫੜਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਘੁੰਮਾਇਆ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਚਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਡਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਉਤਰ ਗਏ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਝਿਜਕ ਗਈ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੋ। ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਹਨ, ਨੇੜੇ ਹੀ।'
ਉਸਨੇ ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।
ਅਸੀਂ ਤੁਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸਾਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਘੁਮਿਆਰ ਦਾ ਪਿੰਡ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਠਹਿਰੇ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁੜੇ, ਅਰਜੁਨ ਰੁਕ ਗਿਆ। 'ਡਰ ਨਾ, ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ। ਅਸੀਂ...'
ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬੋਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਸੀ,' ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ।
ਸਾਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
'ਅਸੀਂ... ਅਸੀਂ ਹਾਂ...'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ, ਕੁੰਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ।' ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਲਈ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਲੜਨਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।'
ਮੈਂ ਹੱਸਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਿਆ।
ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੁਰਦਿਆਂ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ: ਜੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਣਗੇ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼, ਅਰਜੁਨ।'
ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਪਰ ਕੀ ਪਾਂਡਵਾਂ ਵਾਰਣਵਤ ਜਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ?'
'ਕੌਰਵ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।'
ਅਸੀਂ ਘੁਮਿਆਰ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੁਕ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਠਹਿਰੇ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਰੁਕੋ, ਆਓ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ ਦੇਈਏ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਮਹਿਲ ਹੈ।'
ਪਾਂਚਾਲ ਵਿੱਚ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਘੁਮਿਆਰ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵੱਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਿਆ।
ਮੈਂ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, 'ਮਾਂ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੀ ਭੀਖ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ?'
ਮਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।
ਮਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਹਾ, 'ਇਸਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਬਾਈ। ਮਾਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ

ਅੱਖਾਂ ਚਮਕ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਇੱਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਈ।
'ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ ਦਾਨ ਵੱਲ ਦੇਖੋ: ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਦੀ ਧੀ। ਦੁਲਹਨ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਕੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹੇ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਦੇਖੋ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਮਿਲੇ ਦਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ? ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!'
ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਹੱਸ ਪਏ। ਮਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਹਲਕੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹੇ, ਮਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁਕਮ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਯਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਬੱਦਲ ਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਹਨੇਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਪਲ ਜੰਮ ਗਏ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਜਿੱਤ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।
ਹਾਂ, ਇਹ ਜਸ਼ਨ ਦਾ ਇੱਕ ਪਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਨਾਥ ਪਾਂਡਵ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਤਾਕਤਵਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਚਾਲ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਫੌਜ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਕੰਬ ਜਾਣਗੇ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਜੋ ਗੰਗਾ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਚ ਗਏ ਸਨ, ਅਮਰ ਹਨ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਐਲਾਨ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹੈ। ਅੰਨ੍ਹਾ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੌਣਗੇ।
ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਚੌਰਾਹੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸੀ ਜੋ ਸਾਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮ ਬਾਰੇ ਇਹ ਬਚਕਾਨਾ ਬਹਿਸ! ਕੁਝ ਨਾ ਕਹੇ, ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਰੁਕੋ, ਭੀਮਸੇਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਵੇਗਾ। ਸਾਡਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਬਲਰਾਮ, ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੋਵੇਂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਰੁਕੋ!'
ਮੈਂ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

5
ਮੈਂ ਗਊਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੁੰਨਸਾਨ ਪੱਥਰ ਦੇ ਤਲਾਅ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਭੌਂਕਣ ਅਤੇ ਝੁੰਡ ਤੋਂ ਭਟਕ ਗਏ ਵੱਛਿਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।
ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਹਦੇਵ ਜਾਂ ਅਰਜੁਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ।
ਬਲਰਾਮ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਲਾਅ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜੰਗਲੀ ਬੂਟੀ ਨੇ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਮੱਛੀ ਜੰਗਲੀ ਬੂਟੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਪਰ ਆਈ, ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਡੁੱਬ ਗਈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤਲਾਅ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਗਊਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਚਾਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਕੋਲ 20,000 ਗਊਆਂ ਹਨ'
ਮੈਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਨੇੜੇ ਆਇਆ। 'ਅਰਜੁਨ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਸਾਥੀ।' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨੀਲਾ-ਕਾਲਾ ਇੰਨਾ ਸੁੰਦਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।
'ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਸਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ?' 'ਕਿੰਨਾ ਬੇਤੁਕਾ ਸਵਾਲ ਹੈ!'
'ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਉਹ ਮੂਰਖਤਾਪੂਰਨ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।' ਮੈਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੰਧ ਦੇ ਉਸ ਟੁਕੜੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜੋ ਅਜੇ ਟੁੱਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਮਹਾਂਕਾਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਤੀ ਸਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਤੀਲਾ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ?'
ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਓਨਾ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੀ।
'ਜਟਿਲਾ ਸੱਤ ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਸਪਤਰਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਰਗੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਦਰੋਪਦੀ ਅਰਜੁਨ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ। ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ।'
ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ।
'ਜੇਕਰ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਇਨ ਜਾਂ ਸਾਡਾ ਚਾਚਾ ਵਿਦੁਰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾਹਰ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸੀ।'
'ਕਿਹੜੀ ਸਲਾਹ?' ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਅਰਜੁਨ ਲਈ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਤੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਰਾਏ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਇਹ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਲਈ - ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਦੇ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਅਤੇ ਨਾਪਸੰਦ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਹੈ ਨਾ?'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਦਲੀਲ ਲਈ ਇਸ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਅਜਿਹਾ ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਕੁਰੂ ਕਬੀਲੇ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।'
'ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਰਾਜੇ ਲਈ ਖਰੀਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਲਯ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਡਲੇ ਅਤੇ ਰਤਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਾਦਰੀ ਨੂੰ ਪਾਂਡੂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਂਡੂ ਕਦੇ ਵੀ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ।'
'ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ!'

'ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਾਂ ਮਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਗੁਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵੇਦਾਂ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤੂੜੀ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਹਉਂਕਾ ਲੈ ਕੇ ਉੱਠਿਆ। ਜੇ ਉਹ ਬਹਿਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਠੱਗ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਵੀ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭ ਲਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।
ਮੇਰਾ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਰੁਕੋ।' ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖੋ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਔਰਤ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਬੀਜ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੁਰੂ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖੋ, ਉਹ ਵਿਆਹ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਹਨ। ਜਤੀਲਾ ਦੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਾਥੀ ਹੋਣ।'
ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਕੁੜੱਤਣ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਰਾਹਤ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਬੋਝ ਉਤਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ, ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਜਿਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਚਪਨ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਅਜੇ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ।
ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਤੁਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁਹਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਧਾਤ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘੁਮਿਆਰ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਕਦਮ, ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਨੂੰ ਲੱਭ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਖਿੜਕੀ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਰੌਲਾ ਪਾਏ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਜਾਸੂਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਮਰੋੜ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਵਿਰੋਧੀ ਮੇਰੀ ਉਮੀਦ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤਵਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ।
'ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ? ਕਿਸਦਾ ਜਾਸੂਸ?'
'ਮੈਂ ਜਾਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਨਾ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ।'
ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਕ੍ਰਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ ਹਾਂ, ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ। ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਝੌਂਪੜੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੰਚਾਲ ਆਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ?' ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਸਵਾਗਤ ਹੈ।'
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। 'ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ।'
'ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਂਡਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।'
'ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਾਸੂਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ।'

'ਮੈਂ ਭੀਮਸੇਨ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਜਿਤਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਅਰਜੁਨ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਅਤੇ ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹਨ।'
"ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਕਿੰਨੀ ਰਾਹਤ! ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਵੇਤਰਕੀ ਦੇ ਗੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬਲੀ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।"
ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਹਾਂ, ਇਹ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ।'
'ਅਤੇ ਉਹ ਜਿਸਨੇ ਹਿਡਿੰਬਾ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਪੂਰਬੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੀ ਸੀ...?'
'ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ।'
ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਧ੍ਰਿਸਤਦਿਊਮਨ ਨੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ। 'ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਕਿੰਨਾ ਪੱਖਪਾਤੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਾਂ।'
'ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਮਦਦ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਵਾਂਗੇ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ।'
ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ। 'ਤੁਹਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾ।'
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ, ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।
'ਹੁਣ ਨਹੀਂ। ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਦਿਓ।' ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੌਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਭੋਜਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦੀਵੇ ਵਿੱਚ ਬੱਤੀ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ।
'ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਘੂਰਿਆ।
ਅੱਜ, ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਯੱਗ ਦੀ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਉਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਵਿਦੁਰ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਸੀ।
ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬਲਰਾਮ ਦੀ ਫੇਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਦਵਾਰਕਾ ਵਿੱਚ ਮਹਿਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਯਾਦਵ ਉੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ: ਬਲਰਾਮ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਗਦਾ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਪੁਜਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕ ਔਰਤ ਲਈ ਕਈ ਪਤੀ ਰੱਖਣਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ? ਕੀ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ?
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਚਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਹੱਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ; ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰੁਪਦ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। 'ਇਹੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਹੀ ਉਹ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਨਜਿੱਠਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ - ਬਹੁਪਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਗੰਭੀਰ।'
'ਹਾਂ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜੇ ਇਕੱਠੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਹੀ ਪਾਂਡਵ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਗੜੇ ਦੇ। ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਲਈ, ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਤੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਇਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਾ ਵੀ ਕਰਨ...'

‘ਪਰ...’ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ, ਜੋ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੋਲਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਦਰੋਪਦੀ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਸੀ, ਸਹਿਦੇਵ ਦੀਆਂ ਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੇਖਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਔਰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ।'
ਮੈਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਖਾਣੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਕੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵੀ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ? ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।
ਮੈਂ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ। ਕੀ ਰਾਤ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਠੰਡ ਨਾਲ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ? ਅਤੇ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ?
ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਦੋਂ ਰੱਥਾਂ, ਹਾਥੀਆਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਪੰਜ ਵੱਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋਵਾਂਗੇ। 'ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ।'
'ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ, ਅਸੀਂ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਜਿੱਤਾਂਗੇ।'
ਮਾਂ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਸਮਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਮਤਭੇਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਦੋਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।
ਮੈਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਖਾਣਾ ਸੁੱਟਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ।
'ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਰੁੱਖਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।'
ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।
'ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੱਸੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ?'
ਮੈਂ ਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਉੱਡ ਗਿਆ: ਸੁਰਮਾ ਦੇ ਤੀਰ, ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ, ਤਿਲ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਮੰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ, ਰਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਸੋਜ...
ਮੈਂ ਮਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚੁੱਕਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਲਈ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜੀ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ।
'ਬਲਾਕਹੈੱਡ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸੀ!'
ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੰਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਆਇਆ।
ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਰਭ ਜੋ ਬੀਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਖੇਤ ਸਿਰਫ਼ ਬੀਜਣ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਆਦਿ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ!

□□□ 4

[illegible]

1
ਮੈਂ ਦਿਨ ਅਤੇ ਮਹੀਨੇ ਗਿਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਰਕੀਟੈਕਟਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਹੌਲੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ।
ਪੱਥਰ ਮਿਸਤਰੀ ਅਤੇ ਤਰਖਾਣ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਖੰਡਵਪ੍ਰਸਥ ਦਾ ਜੰਗਲ ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਅਲਾਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਵੈਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਘਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਅਠਾਰਾਂ ਸ਼ੂਦਰ ਪਰਿਵਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਸੇਵਕ ਸਬੰਧਤ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਏ। ਰੁੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਨੀ ਭਰਪੂਰ ਲੱਕੜ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਘਰ ਜਾਦੂ ਵਾਂਗ ਉੱਗ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਰ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਬਣੀਆਂ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਰਾਜਿਆਂ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਂ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨਾਲ ਰਹੀ। ਤੀਜਾ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਥਿਤ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਘਰ, ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਲਈ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦ੍ਰੁਪਦ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਤਾਂ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਦਮ ਘੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦ੍ਰੁਪਦ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਕਰਨ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਜਾਂ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਕੁਨੀ, ਭੂਰੀਸ਼ਰਵਾ ਅਤੇ ਜੈਦਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੋਰੰਜਨ ਵਜੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਤੀਰ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਪੰਚਾਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ, ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਜੰਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੰਚਾਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਕਰਨ ਕੌਰਵਾਂ ਦੇ ਮੂਹਰਲੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਚੱਲੀ। ਅਸੀਂ ਕੌਰਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਚਾਲੀ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਛੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਗਿਣੀਆਂ। ਸਾਡੇ ਦੋ ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਸਾਰਥੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੱਥ ਮੋੜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕਰਨ ਕਿੰਨਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ, ਦੋਸਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ।
ਵਿਦੁਰ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਪਿਆ, ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਵਿਦੁਰ ਇੱਕ ਦੂਤ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਬਹੁਤ ਰਿਣੀ ਹਾਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜੰਗਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਆਉਣਗੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗੀ।

ਅਸੀਂ ਖੰਡਾਵਪ੍ਰਸਥ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਵਜੋਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਾਂਚਾਲ ਤੋਂ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਆਏ ਸਨ। ਦਰੁਪਦ ਨੇ ਗਧਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਭੇਜਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਅਣਗਿਣਤ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜੇ। ਉਸਨੇ ਦਰੁਪਦ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦਰੋਪਤੀ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਮੋਤੀ ਭੇਟ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਨੀਮੂਨ ਪੁਰਾਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਖੇਗਾ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਿਤਾਉਣਾ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹੋਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਿਯਮ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਮਾਂ ਨੇ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, 'ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ...' ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰ 'ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੈ' ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ।
ਇੱਕ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।
‘ਕੀ ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ?’ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।
ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਹੋਵੇ, 'ਕੀ ਅਰਜੁਨ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਹਸ 'ਤੇ?'
ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ। 'ਮੈਂ ਇੱਕ ਨਾਗਾ ਕੁੜੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਹੈ। ਨਾਗੇ ਚੰਗੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਕੋਟੀ ਵਿੱਚ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੀ...'
'ਹਾਂ, ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੁੜੀ, ਚਿੱਤਰਵਾਹਨ ਦੀ ਧੀ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਖੱਤਰੀ ਹਨ।'
ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਵੇ।
ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।
ਇਹ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਖੰਡਵਪ੍ਰਸਥ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਹੋਵੇਗੀ।
ਇੱਕ ਰਾਤ, ਅਸੀਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਜੰਗਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਚਾਨਕ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੱਜਿਆ, ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਕਈ ਗਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਗਾਵਾਂ ਗਾਇਬ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲ ਚੋਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਤੁਰੰਤ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਹੈ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਤਰਕਸ਼ ਭਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਤੀਰ ਵੀ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਇੱਕ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਥਿਆਰ ਵੱਡੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਮੈਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ

ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਫਿਰ - ਇਹ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।'
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਬਾਹਰ ਆਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਗਾਵਾਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚੋਰਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਦੇਖਦਾ ਹੈ...'
ਮਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਹੋਰ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। 'ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ, ਠੀਕ ਹੈ? ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹਾਂ।'
ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਘੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਦਾਨ ਹੈ।'
ਉਹ ਉਸੇ ਰਾਤ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਸਾਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਲੂਪੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਚਿਤਰਾਂਗਦਾ ਨਾਲ। ਇਸ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਮਾਂ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਬਾਹਰੀ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। "ਦੁਆਰਕਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦੂਤ ਅਰਜੁਨ ਤੋਂ ਬੇਨਤੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਭੈਣ, ਸੁਭੱਦਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।"
ਮਾਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਬਲਰਾਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।
'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਬਲਰਾਮ ਨੂੰ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਸੁਭੱਦਰਾ ਅਰਜੁਨ ਨਾਲ ਭੱਜਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ।' ਉਸ ਲਈ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।
ਕੀ ਅੰਦਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਿਤੇ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ? ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਨਾਲ, 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਦੋਸਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੋਈ ਵੀ ਯੋਧਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਰਾ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਯਾਦਵ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹਨ - ਮਾਤਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਹੈ?'
ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਦੂਤ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਸਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੁਭੱਦਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਭੇਜੀਏ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਪਹਿਲੀ ਦੁਲਹਨ ਦਾ ਹਨੀਮੂਨ ਅਜੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦ੍ਰੁਪਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਵਿਆਹ ਦੇ ਜਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਦਿਨ ਗਿਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਤੋਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੇ ਕਿ ਉਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨ। ਪਿਛਲੇ

ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਪੌਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਲਾਲ ਦੇਵਦਾਰੂ ਲੱਕੜ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਝੂਲਾ-ਖਾਬਾ ਜੰਗਲੀ ਲਤਾੜਿਆਂ ਨਾਲ ਛੱਤ ਤੋਂ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਗੱਦੇ ਵਾਂਗ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਨਰਮ ਕੁਸ਼ਾ ਘਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਮੂਰਤੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਗ਼ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਅਚਾਨਕ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।
'ਦਿਨ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ?' ਉਸਨੇ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।
ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਮਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹਾਂ।
ਨਵੇਂ ਹਾਥੀ ਸ਼ੈੱਡ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।
ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਰੋਂ।
ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਾਸ ਵਾਲੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਚਿੱਟਾ ਪਹਿਨਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਚਮੇਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕਲਾ ਤਾਣਾ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੰਨੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਦੇਖ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਜੋ ਮੈਂ ਦ੍ਰੁਪਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਵੱਡੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ-ਕਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਨਮ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਪੈਂਡਨਸ ਹਾਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਨੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕਲੇ ਤਾਣੇ ਨਾਲ ਚਿਪਕ ਗਏ ਸਨ।
ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੇਰੇ ਅੱਧ-ਨੰਗੇ ਰੂਪ 'ਤੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਜੋ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਲਿਪਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਾਂਚਾਲ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।
'ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਇਕੱਲੇ ਲੜ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?'
ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।'
"ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਗੱਡਾ ਭਰ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਵੀ ਜੋ ਗੱਡਾ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਸੀ?"
'ਬਾਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਮੂਲੀ ਲੜਾਈ ਸੀ।'
'ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਉਸਦੀ ਮਰ ਰਹੀ ਚੀਕ ਤੋਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਗੰਗਾ ਤੱਕ ਵਗਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਦੱਸੋ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ।'
ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਹੋਈ। ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਧਾ-ਹੋਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕੌਣ ਖੋਹਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਦ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ; ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਰਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਸੂਤਾਂ ਅਤੇ ਮਗਧਾਂ ਲਈ ਗਾਉਣ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨਗੇ।
ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ।'
‘ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸਲੀ ਲੜਾਈ ਦੇਖਾਂਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਕਿ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵਾੜ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭੱਜ ਗਏ, ਠੀਕ ਹੈ?’ ਉਹ ਹੱਸ ਪਈ। ‘ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਹੀ ਮੈਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ!’
ਲੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਅਰਜੁਨ ਕਦੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ?'
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਨੀਲੇ-ਕਾਲੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਲਾਲ ਲਾਲੀ ਫੈਲ ਗਈ।

'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ,' ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ।
ਉਹ ਇੱਕ ਇਮਾਰਤ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ ਜੋ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ- ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ।
ਇਹ ਜਵਾਨ ਔਰਤ, ਜਿਸਦਾ ਸਰੀਰ ਹਿਡਿੰਬੀ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਮਾਮੂਲੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ - ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਪਤੀ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਰੁਕ ਗਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿੱਥੋਂ ਮੇਰਾ ਬਾਗ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਸੁਭੱਦਰਾ ਦੀ ਚਮੜੀ ਕਾਲੀ ਹੈ?' 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।'
'ਮੈਂ ਕਦੇ ਯਾਦਵ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇ।'
ਅਸੀਂ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੇ ਅਤੇ ਝੂਲੇ ਵਾਲੀ ਮੰਜੀ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਅਚਾਨਕ, ਉਹ ਤੁਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਗਈ ਅਤੇ ਹੱਸ ਪਈ।
'ਮੈਂ ਹੁਣ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਖੇਡ ਖੇਡ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'
ਮੈਂ ਵੀ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਜੰਗਲ ਸਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਰੁੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੰਗਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕਿਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ?'
ਕੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲਾ ਘਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਬਗੀਚਾ ਅਤੇ ਇਹ ਝੂਲਾ- ਖਾਲੀ, ਸਭ ਉਸਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ? ਮੈਂ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ।
'ਅੱਜ ਇੱਕ ਬਲੀ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।' ਉਸਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਉਹ ਦੂਰ ਚਲੀ ਗਈ।
'ਅੱਜ ਦੀ ਰਸਮ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਆਇਆ ਗਿਆ ਸਾਲ ਕ੍ਰਾਊਨ ਪ੍ਰਿੰਸ ਦੀ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ?'
ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ, ਫਿਰ ਮੁੜੀ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਕੀ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਹਤ ਸੀ ਜਾਂ ਵਾਅਦਾ? ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਹਮਦਰਦੀ?
ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਰੱਥ ਆਉਂਦੇ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਤਿੰਨ ਰੱਥ ਵੱਡੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਬਲਰਾਮ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ, ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ।
ਅਰਜੁਨ ਦੂਜੇ ਰੱਥ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ, ਜੋ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਸੁਭੱਦਰਾ, ਉਸ ਹੱਥ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਲਕੀਰ ਉੱਤੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪੰਨੇ ਉਸ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਢੱਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ 'ਤੇ ਹਲਕਾ ਲਾਲ ਰੰਗ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਤੁਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਵੀ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸੁਭੱਦਰਾ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇੱਕ ਗਰਮ ਸਾਹ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੂਹ ਲਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।
"ਔਰਤਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਦਿਆਂ ਚਿੰਤਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।"
ਉਹ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜੀ, 'ਅਰਜੁਨ ਦਰੁਪਦ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਭੀਮ ਸੇਨ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਰਕੇ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਰਹੇਗਾ।'
ਉਹ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ।
ਮੈਂ ਬਲਰਾਮ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਇਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਨਮਸਕਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

2
ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਲਿਲੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਰਗੇ ਬਣੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਕੋਲ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਨਰਮ ਘਾਹ ਦੇ ਗਿੱਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਧਦੇ ਹੋਏ, ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਆਉਣ ਦੀ ਵਿਅਰਥ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਜੰਗਲੀ ਬੱਕਰੀਆਂ ਚਰਦੀਆਂ ਸਨ।
ਮਾਨਸੂਨ ਆਪਣਾ ਜੋਸ਼ ਗੁਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਇੱਕ ਚੂਹਾ ਹਿਰਨ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ, ਜੋ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਹੂੰਝ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੇ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬਰਛੇ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਵੱਲ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਇਸਦੇ ਪਿੱਤਲ ਨਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਿਰੇ ਦੇ ਤਰਕਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਦਰੱਖਤ ਨੂੰ ਛੇ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਥਿਰ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਜੰਗਲ ਦੀ ਹੱਦ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਘਾਹ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਰੱਥ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਅੱਗੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ?
ਪੂਰਬ ਵੱਲ।
ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ਹੀਣ ਯਾਤਰਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਖੱਤਰੀ ਮਾਲਕ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਮਰਦ ਦਾ ਬੀਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਇੱਕ ਮਰਦ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਸਤੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸੌਂਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਭੋਜਨ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪੱਧਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਨਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਸੀ?
'ਫੇਰ ਗੰਗਾ। ਅਸੀਂ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਾਂ।'
ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਇੱਕ ਗਲੀ 'ਤੇ ਪਈ ਜਿੱਥੇ ਧੋਬੀ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਏ ਹੋਏ ਰੇਸ਼ਮ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਣ ਲਈ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਚੌਰਾਹੇ 'ਤੇ, ਝੰਡੇ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰੀਮਰ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ। ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਸੇਨੇਸ਼ਾ ਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਸਵੈਯੰਵਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਵੈਯੰਵਰ?
ਇਸ ਉਦਾਸ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਾ ਆ ਗਿਆ।
ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਭਿਕਸ਼ੂ ਵਾਂਗ ਤੁਰਾਂ, ਗੰਡਕੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਘੁੰਮਾਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਕਾਮਰੂਪ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਜਾਵਾਂ।
ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਵਿਸ਼ੋਕ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ ਕਿ ਕੀ ਪਹਿਨਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਉਣੇ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਨਾਈ ਨੂੰ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਟੀ ਹੋਈ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁੰਨਵਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਹੁੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।
ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਮਹਿਲ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਧਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ, ਜੋ ਭੱਠੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੱਕੜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੁਣਿਆ ਗਿਆ ਰੇਸ਼ਮ ਕੇਕਾਇਆ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਹਿਲ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਪੰਜ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਝੰਡਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਨ।'
ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਸ਼ੀ, ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਰਾਜ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਆਕਾਰ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਸੀ।
ਸਾਡਾ ਰੱਥ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੇਵਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਰੰਗ ਦਾ, ਪਤਲਾ ਅਤੇ ਲੰਬਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕਟਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿਕੋਣੀ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਇੱਕ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਿਸਨੇ ਸਾਡੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ: 'ਭੀਮਸੇਨ, ਖੰਡਵਪ੍ਰਸਥ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ।' ਜੇਕਰ ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਲਦੀ ਅਤੇ ਛਿੱਲੇ ਹੋਏ ਚੌਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ 'ਤੇ ਵਿਆਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ।
ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿ ਹਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ ਆਦਮੀ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਖਾਂਡਵਪ੍ਰਸਥ ਤੋਂ ਹਾਂ। ਇਹ ਭੀਮਸੇਨ ਹੈ।'
ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਚੇਨ ਨੂੰ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਆਇਆ।
'ਖੰਡਵਪ੍ਰਸਥ? ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?'
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। 'ਹਸਤੀਨਾਪੁਰਾ ਨੇੜੇ।'
ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਭੀਮਸੇਨ? ਮੈਂ ਇੱਕ ਭੀਮਸੇਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹੈ।'
ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਝੱਟ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਭੀਮਸੇਨ।' ਨੌਜਵਾਨ ਦਾ ਢੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕੋ ਉਮਰ ਦੇ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ।
‘ਮੈਂ ਸੇਨੇਸ਼ ਹਾਂ। ਇਹ ਰਾਜ ਧੰਨ ਹੈ।’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ‘ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਭੀਮਸੇਨ...’
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਇੰਨਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਹੋਈ। ਲੋਕ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਝੁੰਡਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖਾਂਡਵਪ੍ਰਸਥ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਰਜੁਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਮੇਰੇ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੋਕ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਭੀੜ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਅਜੀਬ ਲੱਗਿਆ - ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ - ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੂਤ ਅਤੇ ਮਗਧ, ਸਗੋਂ ਸ਼ੂਦਰ ਵੀ!
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਆਗੂ ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਘੁੰਮੇ ਕਿ ਕਿਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਸ਼ੰਖ ਵਜਾਏ ਗਏ। ਰਸਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਘਿਓ ਅਤੇ ਤਿਲ ਛਿੜਕਿਆ। ਸੇਨੇਸ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੱਪੜਾ ਉਤਾਰਿਆ, ਆਪਣਾ ਮੁਕਟ ਪਹਿਨਿਆ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ।
ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਪੰਚਾਲ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਸਵੈਯੰਵਰ ਸੀ, ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਇਸਦਾ

ਕੱਢੀ ਗਈ ਸ਼ਹਿਦ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਸੁਆਦੀ ਮਿੱਠਾ ਪਿਆਸਮ ਸੀ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਸੀ।
ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਫੜਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪਲ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਅੱਛਾ। ਕਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਕੁਰੂ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੇੜੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਡਵਪ੍ਰਸਥ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰੀਗਰ ਹਨ।'
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।
ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਘਿਓ ਦਾ ਦੀਵਾ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਬਲੰਧਰਾ ਅੰਦਰ ਆਈ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਹਾਸੇ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਿਟ ਗਈ। ਬਲੰਧਰਾ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸੜੀ ਹੋਈ ਅਕੀਲ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸੀ।
'ਆਓ।'
ਮੈਂ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੇਰੀ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਗਰਮੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਭੜਕ ਉੱਠੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੱਪੜਾ ਉਤਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਕਸਤੂਰੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਮੇਰੀਆਂ ਨਾਸਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਨਿੱਪਲ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛੋਟੀਆਂ ਪੇਰੂੰਗਲ ਮੱਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਰੋੜੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ-ਅੰਬ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖਿਆ।
ਉਸ ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਮੈਂ ਜਾਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਬਲੰਧਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਥਕਾਵਟ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੀ ਕੂਹਣੀ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਪਸ ਆਓਗੇ ਤਾਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਕੀ ਸੋਚੇਗੀ?' "ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ," ਮੈਂ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।
'ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਤ ਦੀ ਭੈਣ?'
ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ। 'ਉਹ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਵੇਗੀ।'
ਬਲੰਧਰਾ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪਈ। 'ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਪਾਂਚਾਲੀ ਦੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸ਼ਡਿਊਲ ਬਾਰੇ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਮਿਲਣਗੇ!'
ਘਿਓ ਦਾ ਦੀਵਾ ਟਿਮਟਿਮਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰੱਥ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।
ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ। 'ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।'
'ਤਿੰਨ ਰੱਥ, ਤੁਹਾਡੇ ਰੱਥ ਸਮੇਤ, ਰਾਤ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪਹਿਰ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ।' ਉਹ ਵੀ ਉੱਠ ਗਈ।
ਬਲੰਧਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਔਰਤ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਔਰਤਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਘੋੜੀਆਂ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੇਨੇਸ਼ਾ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਮੇਰੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ - ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਿਆਲੇ, ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਬਣੇ ਸੰਦੂਕ। ਤੀਜੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਲੱਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਬਲੰਧਰ ਦਾ ਇੱਕ ਚਾਚਾ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ।
ਸੇਨੇਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਖੰਡਵਪ੍ਰਸਥ ਪਹੁੰਚੇ, ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਜੰਗਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਲੰਘੇ, ਅਸੀਂ ਸੜ ਚੁੱਕੀਆਂ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਖੇ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸਹਦੇਵ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੱਜ ਕੇ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਦੂਤ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ।
ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਬਣ ਕੇ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਆ ਗਏ ਸਨ - ਘੁਮਿਆਰ, ਰੱਥ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਜੌਹਰੀ।
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਵੱਲ ਘੂਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਰਜੁਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਂਗ ਚਲਾਇਆ, ਅਣਗਿਣਤ ਸੇਵਕਾਂ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਾਲ।' ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਸ਼ਨ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ।
'ਅਤੇ ਨਾਗੇ?'
'ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਕਬਾਇਲੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਜਦੋਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਭੱਜ ਗਏ।'
ਮੈਂ ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਬਲੰਧਰ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।
ਮਾਂ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਜਾਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਬਲੰਧਰਾ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏਗੀ। 'ਹੁਣ ਤੋਂ, ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰ ਹਨ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਸ ਲਈ ਰਹਿਣ ਚਲੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੈ।'
ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਹੋਰ ਦੁਲਹਨਾਂ ਕਦੋਂ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਆਖ਼ਿਰਕਾਰ।'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਦਵਾਰਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ, ਪਤਲੇ, ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਜੋ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। 'ਮਯਾਨ। ਉਹ ਦੱਖਣ ਦਾ ਇੱਕ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਦਰਸ਼ਕ ਹਾਲ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹਨ।' ਉਸਨੇ ਰੰਗੀਨ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਇੱਟਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਦੱਸਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਪਕਾਇਆ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਾਲ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਨੀਲੀਆਂ ਟਾਈਲਾਂ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਲ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਉਣੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਕਾਮੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਫੱਟਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਤਲੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਮੈਂ ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੀ।
ਸੁਭੱਦਰਾ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੌਕਰਾਣੀ ਤੋਂ ਲੈ ਲਿਆ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ। ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਅਰਜੁਨ ਵਰਗਾ ਸੀ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਲੱਛਣ ਸੁਭੱਦਰਾ ਵਰਗੇ ਸਨ।
'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ। ਅਭਿਮਨਿਊ।'
ਮੈਂ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਚੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਅਜੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਕੇ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਮਹਿਲ

ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਗਿਆ।
'ਆਓ, ਅੰਦਰ ਆਓ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ, ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਬਲੰਧਰ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਅੱਜ ਰਾਤ ਇੱਥੇ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੇਨੇਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ।'
ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਮਾਂ ਬਲੰਧਰ ਨੂੰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਗਈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬਣ ਰਹੇ ਦਰਸ਼ਕ ਹਾਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਰਾਤ ਨੂੰ, ਬਲੰਧਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਪੁੱਛਿਆ ਹੁੰਦਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ? ਮੈਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ।
ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ...' ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।
'ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਉਸਦੀ ਉਡੀਕ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।'
'ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ?'
ਬਲੰਧਰਾ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਧੂੜ ਦੇ ਇੱਕ ਕਣ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੁਭੱਦਰਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ।'
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕੀਏ।
ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਮੈਂ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਘਰ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਰੱਥ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸੱਤ ਘੋੜੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਦਾ ਲਹਿਰਾਇਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਛੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਲੰਬੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਕੁਲ ਨਾਲ ਵਾੜ ਕੀਤੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਮੇਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ।
ਮਾਇਆ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗਦਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗਦਾ ਬਣਾਵਾਂਗਾ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਤ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗੀ।'
ਆਪਣੀ ਉਂਗਲ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਈ ਫੌਜੀ ਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਬਣਾਏ ਜੋ ਉਹ ਬਣਾਉਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ - ਬਰਛੇ ਜੋ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸੁੱਟੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਛੋਟੇ ਚੰਦਰਮਾ ਵਾਲੇ ਤੀਰ ਜੋ ਇੱਕ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸਿਰ ਕੱਟ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਬੁੱਢੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਬਲੰਧਰ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨਾਲ ਪਾਸਾ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ।
ਮੈਂ ਹਾਲ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲਾਂਘੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਲੈ ਗਈ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਇੱਕ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਰਵਾਇਤੀ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਬੋਲਿਆ: ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਓ।

ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ।
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ: 'ਉਹ ਤੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ।'
'ਰਾਜਸੂਈ ਬਲੀ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਹੈ?'
ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਨਕੁਲ ਜਾਂ ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਬੱਸ ਇਹੀ ਪਤਾ ਸੀ।
'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਰਾਜਸੂਯ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਜਰਾਸੰਧ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹਰਾ ਦਿੰਦੇ। ਰਾਜਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'
ਉਹ ਉੱਠੀ, ਅੰਦਰ ਗਈ ਅਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੀ ਹੋਈ ਜ਼ੰਜੀਰ ਫੜੀ ਵਾਪਸ ਆਈ। 'ਵਿਆਹ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ।'
ਮੈਂ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਧਾਗੇ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਾਂ।
ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਾ ਤਾਂ ਕੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੰਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜਰਾਸੰਧ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾਏ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜਸੂਯ ਕਰਨਾ ਅਰਥਹੀਣ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ?
'ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਖਾਂਡਵਪ੍ਰਸਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹੇਗਾ ਉਹ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ, ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਯਾਦਵ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ।'
ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।
'ਜੇਕਰ ਜਰਾਸੰਧ ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਲੈਣਾ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਸਹੀ ਜਾਂ ਗਲਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
‘ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦਿਓ।’ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਜਾਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਕਾਰਤਿਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅਗਲਾ ਘਰ ਬਦਲਦੀ ਹਾਂ।'
ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ? ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਰਾਸੰਧਾ ਨਾਲ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਚੀਏ? ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆਵੇਗੀ?
ਮੈਂ ਉਸ ਰਾਤ ਬਲੰਧਰ ਦੇ ਕੋਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਠੰਡਾ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ, ਅਤੇ ਤਸਵੀਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਜਰਾਸੰਧ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਰਾਜਸੂਯ ਲਈ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਰਾਣੀ ਬਣੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ, ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜਰਾਸੰਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਲੰਧਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਾਰਤਿਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਜਰਾਸੰਧ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਮੇਰੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਫ਼ ਸੀ।
ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਸ ਰਾਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਦਿਆਂਗਾ, ਪਾੜ ਦਿਆਂਗਾ, ਸੁੱਟ ਦਿਆਂਗਾ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਬਾਇਲੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਾਂਗਾ।

ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਹੁਣ ਇਹੀ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ? ਜੇ ਉਹ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।
ਮੈਂ ਬਲੰਧਰਾ ਵੱਲ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ, ਮਾਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਗਹਿਣਾ ਪਹਿਨ ਕੇ।

3
'ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਤਾਜ ਉਤਾਰਿਆ, ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਗੰਢਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਘੁਮਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਰਾਸੰਧ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ। ਯੁੱਧ ਉਸਦੇ ਲਈ ਜਸ਼ਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।'
‘ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਮੈਂ ਸੁਣ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸੋ।’ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਈ ਸੀ, ਥੱਕੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਲਸ ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਵਾਂਗ ਖਿਸਕ ਗਈ।
ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆਈ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਥੱਕੀ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੁਰਦਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤਰਸਯੋਗ, ਤਰਸਯੋਗ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿਤਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹਲਕੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, ਸਬਰ ਰੱਖੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ: ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸੰਤਾਨਾ ਫੁੱਲ ਤੋੜ ਰਹੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕੋਮਲ, ਦਿਆਲੂ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਬਣੋ।
ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦੂਰ ਧੱਕੇ ਅਤੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਨਾ ਕਰੋ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੋ।'
ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, 'ਜਰਸੰਧ ਦਾ ਦੇਸ਼, ਮਗਧ, ਪੰਜ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਤ ਹੈ - ਵੈਹਰਾ, ਵਰਾਹ, ਵ੍ਰਿਸ਼, ਰਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਚੈਤਯਕ। ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਚੋਟੀ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜੰਗਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਇੱਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਅਤੇ ਅਤਰ ਤੱਕ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਰੁਕ ਗਿਆ।
ਦੀਵਾ ਬੁਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਘਿਓ ਭਰਨਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਚਮਕ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਪਈ ਛੋਟੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਦਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ: ਕਾਰਤਿਕ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਜੋ ਚੌਵੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਣਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਸਨ, 'ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਹਾਂ।' ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਨਿਕਲੇ।'
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਰਣਵਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਖਤਮ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਓ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗਦਾ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ ਸਨ।' ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।
ਮੈਂ ਜਰਾਸੰਧਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ।
'ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦੇ ਬਣੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਢੋਲ ਲਟਕਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਰਾਸੰਧ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਕੋਲ ਦਵੰਦ ਲੜਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।'
'ਜਰਾਸੰਧਾ ਲਈ ਦੂਹਰੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਰਾਇਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।' 'ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਆਏ ਹੋਈਏ। ਜਦੋਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਏ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: "ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਨੀਚ ਬਦਮਾਸ਼ ਹੈ, ਇੱਕ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦਾ

ਆਦਮੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਆਏ ਹਾਂ।"
'ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਬਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਸੀਟਾਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਭੋਜਨ ਲਈ ਪਲੇਟਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਅਰਜੁਨ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ: "ਅਸੀਂ ਲੜਨ ਆਏ ਹਾਂ"
'ਇੱਕ ਬੁੱਢੇ ਮੰਤਰੀ ਜੋ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਜੋ ਲੋਕ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ"।
'ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ ਲੁਕਾਈਆਂ। ਜਰਾਸੰਧ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਚਾਚਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਜੂਲੇ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ।
''ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ'' ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ''ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੋਵੇ।'' ''ਤੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਖੱਤਰੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈਂ,'' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।
‘ਭਾਵੇਂ ਜਰਾਸੰਧ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।
'ਮੈਂ ਜਰਾਸੰਧ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤਾਕਤ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ।'
"ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ? ਅਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਹੈ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ।"
'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਜੁਨ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਨੇ ਦਰੁਪਦ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਚੁਣੌਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ ਹੋਵੇ ਜੋ ਮੈਂ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਜਿੱਤਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਘੋੜੇ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਰੱਥ ਤੋਂ ਲੜਿਆ ਸੀ, ਸੇਨੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਿਡਿੰਬਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂ।
'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੱਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ: ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਾਂ, ਯਾਦਵ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਬਲਰਾਮ ਦਾ ਭਰਾ...'
'ਜਰਸੰਧਾ ਹੱਸ ਪਈ। "ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਤੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ, ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ..."
'ਰਾਜੇ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਅਚਾਨਕ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਦੁੱਧ ਯੁੱਧ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰੋ - ਸਾਰੀਆਂ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ। ਢੋਲ ਵਜਾਓ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿਓ।"
'ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਪਹਿਲਾਂ ਕੌਣ ਲੜੇਗਾ?"
''ਤੁਸੀਂ ਚੁਣ ਸਕਦੇ ਹੋ''
'ਜਰਸੰਧਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਉਹੀ ਹੋਇਆ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।'

''ਜੇ ਮੇਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕੋਲ ਤਾਕਤ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਕ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਭੀਮਸੇਨ ਹੋਣ ਦਿਓ।''
'ਜਰਾਸੰਧ ਲਈ ਇੱਕ ਦਵੰਦ ਸੋਮ ਬਲੀਦਾਨ ਵਾਂਗ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ। ਹਰ ਪਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਦਾ ਨੈਤਿਕ ਕੱਦ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਗਿਆ।'
'ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਰਾਸੰਧ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ, ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਔਸ਼ਧੀ ਲੇਪ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਜਰਾਸੰਧ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੁਕਟ ਉਤਾਰਿਆ, ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਗੰਢਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਠ ਗਿਆ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਹੁਣ ਥੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਿਰੋਜ਼ੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਗੰਢ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਇੱਕ ਮੁੱਠੀ ਫੜੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ ਮਰੋੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਵਾਪਸ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵੱਲ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।
ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਜੋਸ਼ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁੰਘ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
'ਰੁਕੋ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਾਣੀ ਖਤਮ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸੂਟਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਵਾਂਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗੀਤ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਦੇਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ। ਅਤੇ ਫਿਰ...?' ਮੈਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ।
'ਪਹਿਲਾਂ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜੇ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਕੀਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਜਰਾਸੰਧ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਝਪਟਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਫਿਰ, ਅਚਾਨਕ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਲੱਤ ਮਾਰੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਰਣਨੀਤੀ ਵਰਤੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪੇਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਾਰਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਕੂਹਣੀਆਂ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਅਤੇ ਪਸਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਟੀਆਂ। ਉਹ ਗਰਜਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਗਰਜਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦਰਸ਼ਕ ਡਰ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ।
'ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਕੇ ਘੇਰ ਲਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਮੇਰੇ ਵਾਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਪਏ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮੁੱਠੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਣ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਉਸਦੀ ਹਰਕਤ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਰਜੁਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਚੀਕਦੇ ਰਹੇ। ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਦੌੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ, ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਘੰਟੇ ਬੀਤ ਗਏ, ਅਤੇ ਜਰਾਸੰਧ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਕਿਸੇ ਤਿਉਹਾਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਖੱਤਰੀ ਨਾਇਕਾਂ ਦੇ ਕੁਰੂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਇਆ।

'ਇਸ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਪਲ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਡਿੱਗਣ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਮੈਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚੀਕਦਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉੱਡਦੇ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਜਾਂ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮੈਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ। ਥੰਮ੍ਹ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ, ਜਰਾਸੰਧ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੱਤ 'ਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਗੋਡੇ ਫੜ ਲਏ, ਅਤੇ, ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਮੋਢੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਚੀਕਣ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰੀ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਗੋਡੇ ਉਸਦੇ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਇੱਕ ਫਟਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਫੜੇ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਘੁੰਮਾਇਆ। ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਦਾ ਇੱਕ ਘੜਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਗਰਜਿਆ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਮਰੋੜੇ ਅਤੇ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਘੁੰਮ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਹਿੱਲਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ...
'ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਫਿਰ ਗਰਜਿਆ। ਮੈਂ ਅੱਧ-ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠਿਆ। ਅਰਜੁਨ ਮੇਰਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਭੱਜਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਸੀ, ਜਰਾਸੰਧਾ ਦਾ ਖੂਨ... ਮੇਰਾ...'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਹਾਉਂਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਿੱਖੇ ਦੰਦ ਮੇਰੀ ਅਸਮਾਨ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਉਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਜੋ ਇੱਥੇ ਪਈ ਸੀ, ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਨ? ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਵਾਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਨਹੁੰ ਅਤੇ ਦੰਦ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦਰਦਨਾਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾੜ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਜੋ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਉਹ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ। ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਛਾ ਦੀ ਸੁਸਤੀ। ਬਾਕੀ ਰਾਤ, ਮੈਂ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ 'ਤੇ ਉੱਡਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੰਥਰਾ ਪਹਾੜ ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਗਰੁੜ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਤੋਂ ਲਟਕਿਆ ਹੋਵੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪੁੱਟਿਆ ਸੀ।

4
ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹਾਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨੀਲੀਆਂ ਟਾਈਲਾਂ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਖੇਤਰ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਹਾਲ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਬਲੀਦਾਨ, ਸਥਾਨਬਲੀ, ਉਦੋਂ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਰਾਜਸੂਈ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਛਿੜਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਠ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ।
ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਇਕੱਲਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰਾ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੇਡੇ ਗਏ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਯਾਦ ਆ ਗਏ।
ਆਪਣੀ ਈਰਖਾ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਆਪਣੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਠੋਸ ਫਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਲੋਕ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਨ ਉਸ 'ਤੇ ਹੱਸਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਲੱਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਮੌਕੇ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।
ਰਾਜਸੂਯ ਬਲੀਦਾਨ ਲਈ ਆਏ ਰਾਜੇ ਇੱਥੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ-ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਗੰਗਾ, ਯਮੁਨਾ ਅਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਨਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਘੜੇ ਕਤਾਰਬੱਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਸਮਾਰੋਹ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਘੜੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤ੍ਰੇਲ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਤੱਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਦ, ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਘਿਓ ਮਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਗਾਂ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲਾਇਆ। ਰਾਜਸੂਯ ਵਿੱਚ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਸਮਾਰੋਹ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਮਾਰੋਹ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਜਦੋਂ ਭੀਸ਼ਮ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਕਈ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ, ਪਰ ਚੇਦੀ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਇਕੱਲਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, 'ਯਾਦਵ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੈ?'
ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਇਸਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਚੇਦੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਖੁਦ ਇਸ ਹੱਕ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇਗਾ। ਦਰਅਸਲ, ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਇਸ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ।
ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਨੇ ਭੀਸ਼ਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਕਈ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਯੋਗ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮਹਾਨ ਪੁਰਖ!'
ਸਾਰੇ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਸ਼ਿਸ਼ੂਪਾਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।
'ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੇਲੋੜੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਾਈ ਹੈ ਜੋ ਇਸਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਬਾ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਵਿਚਿਤਰਵੀਰਿਆ ਕੋਲ ਲਿਆਏ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਭੋਗ ਨਾਲ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਘਰ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਵੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਦੁਲਹਨ ਵਜੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਕੰਮ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੋ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਭੋਗ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈਆਂ!'

ਵਿਦੁਰ ਚਾਚਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਚਾਚਾ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਸੂਯ ਯੱਗ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਚ ਖੇਡ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਜੂਏ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਹਾਲ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਦੁਰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, 'ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਸਾ ਖੇਡਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਕੀ ਖੱਤਰੀ ਲਈ ਜੂਆ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਖੇਡ ਖੇਡਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਤਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ?'
ਵਿਦੁਰ, ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, 'ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਖੁਦ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਸਕੇ।'
‘ਮੈਂ ਖੁਦ ਕੋਈ ਖੇਡ ਸੁਝਾਵਾਂਗਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਕਹੇਗਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।’ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ‘ਜੇਕਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਉੱਚਾ ਦਾਅ ਖੇਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਸਾ ਖੇਡਣਾ ਚੰਗਾ ਹੈ।’
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਾਸਾ ਖੇਡਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਰਾਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਜੂਆ ਖੇਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਉਛਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ...
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਤਿਆਰ ਹਨ।
ਮਾਂ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਸਾਡਾ ਸਾਮਾਨ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਲੱਦਿਆ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਕੁਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਇੰਨੀਆਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।'
ਮੈਂ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ। ਕੌਰਵ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਡਰੋਂ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਗੇ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਮਾਇਆ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਾਲ ਬਾਰੇ ਬੇਅੰਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਖਾਂਡਵਪ੍ਰਸਥ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਯਾਦਵ, ਪੰਚਾਲ ਅਤੇ ਕਈ ਛੋਟੇ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਂ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਕੀ ਦੁਰਯੋਧਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਵੇਗਾ? ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਨੀਲੀਆਂ ਟਾਈਲਾਂ ਪਾਣੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸੀ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੱਸੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਰੱਖਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੀ ਸੌਂ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।
ਰੱਥ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਰੱਥ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇਖਿਆ - ਦ੍ਰੋਪਦੀ, ਜੋ ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੰਜ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਚਮਕਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਿਓ ਦਾ ਦੀਵਾ ਜਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ

ਸੋਨੇ ਦੇ ਸੌ ਸੰਦੂਕ! ਇਹ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਸੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰਾਜਸੂਈ ਬਲੀਦਾਨ ਲਈ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਾਰਾ ਸੋਨਾ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ, ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਖੇਡ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਹਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਸੁਣੀ। ਕੌਣ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ?
ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਦਾਅ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਕੌਣ ਜਿੱਤ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੌਣ ਹਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਹਾਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪਾਸਾ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਿਵੇਂ ਪੂਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਫਟ ਗਈ ਹੋਵੇ।
ਸਹਦੇਵ ਭੱਜ ਕੇ ਆਇਆ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸਾ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਚੀਕਾਂ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਓ ਅਤੇ ਦੇਖੋ। ਸਾਡਾ ਭਰਾ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਪਾਗਲ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬਾਰਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਸਮੇਤ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਤਾਜ ਦੇ ਰਤਨ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਨਕੁਲ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖ਼ਤਰਾ ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਚਾਨਕ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੂਏ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੱਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸ਼ਬਦ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਧੋਖਾ ਖਾ ਕੇ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜੇ ਲਈ ਰਸੋਈਏ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ।
ਭੱਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਨਕੁਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਾਗਲ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ - ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਕੁਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਕੋਲ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਖੇਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ।
ਮੈਂ ਸਹਦੇਵ ਨਾਲ ਹਾਲ ਵਾਪਸ ਗਿਆ, ਪਰ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਸ 'ਤੇ ਵੀ ਦਾਅ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। "ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਧੋਖੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗਲਤੀ ਹੈ," ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਸ਼ਕੁਨੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸੁਣ ਸਕੇ, 'ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾਵਾਂਗੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨ ਲਓ, ਰਾਜਾ, ਤੁਸੀਂ ਹਾਰ ਗਏ ਹੋ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।' ਸ਼ਕੁਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਚਲੋ ਖੇਡਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਦਾਅ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਹੋਈ, 'ਮੇਰੀ ਦੌਲਤ ਬੇਅੰਤ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਅਰਜੁਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਕੰਮਾਂ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ - ਉਹ ਅਗਲਾ ਦਾਅ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਬੇਜਾਨ ਅੱਖਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਲ-ਪਲ ਨਫ਼ੇ-ਨੁਕਸਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।
ਸ਼ਕੁਨੀ ਫਿਰ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਅਚਾਨਕ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ, 'ਰਾਜਾ, ਇਸ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਨਾਲ ਕੁਰੂ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।' ਸ਼ਕੁਨੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਬਚਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭੀਮ।'
ਅਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ 'ਹਾਂ' ਕਹਿੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਖੇਡ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।
ਸ਼ਕੁਨੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਖੇਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਪਤਾ ਸਨ, ਨੇ ਉਹ ਦੌਰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਦਾਅ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ?'

ਪਰੇਸ਼ਾਨ, ਫਿੱਕਾ ਅਤੇ ਖਿਝਿਆ ਹੋਇਆ ਚਿਹਰਾ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸੀ। ਪਰ ਗੁੱਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ।
'ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
ਉਹ ਉਹ ਮੈਚ ਵੀ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਸੜੀ ਹੋਈ ਟਾਰਚ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਰਾਖ ਦੇ ਢੇਰ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਹਾਲ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰਾਉਣੀ ਸੀ।
ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੇਰੀ ਬਦਕਿਸਮਤ ਕਿਸਮਤ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦਿਨ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੌਕਰ, ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੂਜਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸ਼ਕੁਨੀ ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ।
ਸ਼ਕੁਨੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਰਾਜਾ? ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਪੰਚਾਲੀ?'
ਹੁਣ ਤੱਕ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਰੋਧ ਦੀਆਂ ਬੁੜਬੁੜਾਈਆਂ ਉੱਠੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ, 'ਅਨਿਆਂਈ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ...!'
ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਨ ਦੇਵੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ, ਸੌਬਾਲਾ!'
ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ ਡੂੰਘੀ ਚੁੱਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੜਖੜਾਹਟ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੀ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਿਆਉਣ ਦਿਓ। ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵਿਦੁਰ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਿਓ।'
ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

5
ਵਿਦੁਰ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ? ਗਿੱਦੜ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਤੇ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਚੀਕਣ ਲੱਗੇ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਉਸਦੇ ਕਾਰਨ ਬਲਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੁਰੂ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ!'
ਉਸਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਇੱਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਪ੍ਰਤੀਕਾਮੀ, ਜਾ ਕੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆ।'
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸਨੂੰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਪਰ-ਨੀਚੇ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਆਏ। ਕਰਨ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਮੀ ਇਕੱਲਾ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਜੋੜ ਕੇ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।
ਕਰਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?'
ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਉਸਦਾ ਮੌਕਾ।
'ਰਾਣੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਸੀ, ਖੁਦ ਨੂੰ ਜਾਂ ਰਾਣੀ ਨੂੰ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਨੇਕ ਆਦਮੀ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿਓ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੇਡਦੇ ਸਮੇਂ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ। ਸਭਾ ਨੂੰ ਇਸ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।' ਦੁਰਯੋਧਨ ਚੀਕਿਆ, 'ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿਓ!'
ਪ੍ਰਤੀਕਾਮੀ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲ ਭਰੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਡਰ ਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਨੌਕਰ ਡਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਾਸਨ, ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਆ।"
ਦੁਸਾਸਨ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਇੰਨੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਡਿਊਟੀ ਸੌਂਪੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਮੈਂ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਬਾਰੇ ਇੰਨਾ ਹੰਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਬੇਵੱਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਮੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਰਗੜਦਾ ਹੋਇਆ। ਖੂਨ ਦੀ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੰਬ ਗਿਆ ਹਾਂ।
ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇੱਕ ਚੀਕ ਉੱਠੀ। ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜ ਕੇ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਸੀਟਦਾ ਹੋਇਆ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬਲੀ ਵਾਲੀ ਗਾਂ ਨੂੰ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਢਿੱਲੇ ਹੋਏ ਕਮਰਕੱਸੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ।
ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕੰਬਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਦੇਖੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਰੂਬੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਹਵਾਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅੱਧ-ਨੰਗੇ ਰੂਪ 'ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅੱਖਾਂ ਗਿਰਝਾਂ ਵਾਂਗ ਫਟ ਗਈਆਂ।

ਆਪਣੀਆਂ ਰੋਣਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ ਸਹੀ ਹੈ? ਇਸ ਇਕੱਠ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਦੁਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਕਹਿਣ ਦਿਓ: ਕੀ ਮੈਂ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ?'
ਉਸਨੇ ਰਾਣੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣ ਲਈ ਲੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਟਿੱਕ ਗਈਆਂ।
ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ।
ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਜਿਹੇ ਜੂਏਬਾਜ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੇਸ਼ਵਾਘਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਬਰਬਾਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਦਾਅ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦੇ।' ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਾ ਪਾ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਚੀਕਿਆ, 'ਸਹਦੇਵ! ਮੈਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਭਿਆਨਕ ਕਰਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਸਾੜਨ ਦਿਓ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਾ ਕਰੋ, ਨਾ ਕਰੋ...'
ਵਿਕਰਨ, ਕੌਰਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਮੈਂ ਕਦੇ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਹੈ: ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਜੋ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਕੀ ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਵੱਲ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਵਿਕਰਨ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਸ਼ਿਕਾਰ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣਾ, ਜੂਆ ਖੇਡਣਾ ਅਤੇ ਔਰਤੀਕਰਨ - ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਆਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਉਦੋਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਨੇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਹੜੇ ਤੋਂ ਇਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ।'
ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ, ਕਰਨ ਨੇ ਵਿਕਰਨ ਵੱਲ ਤੀਰ ਵਰਗੀ ਉਂਗਲੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤੀ। 'ਹੇ ਤੂੰ! ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਨੰਗੇ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਪੰਜ ਪਤੀਆਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ?' ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਕਰਨ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, 'ਦਾਸਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੱਪੜਾ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਗਹਿਣੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ਼ਾਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਅਰਜੁਨ, ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਹਿਣੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਰਨ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਵਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਕੱਪੜਾ ਉਸਦੀ ਕਮਰ 'ਤੇ ਗੰਢਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਕੀਤੀ। ਦੁਸਾਸਨਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਹਟਾਏ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਡਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਨਿਯਮ ਤੋੜਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਾਂਗਾ।
ਮੈਂ ਚੀਕ ਕੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ, ਪੂਰੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ, ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਨਹੀਂ ਪਾੜਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੀਮਸੇਨ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ!'

ਇੱਕ ਦਰਸ਼ਕ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ, 'ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ: ਕੀ ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਹੈ? ਭੀਸ਼ਮ ਅਤੇ ਵਿਦੁਰ, ਜੋ ਕਿ ਇੰਨੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹਨ।'
ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਵਿਦੁਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।
'ਵਿਕਰਨ ਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਦੋ ਪੱਖ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਅਤੇ ਕਸ਼ਯਪ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ ਹੋਈ...'
ਇਕੱਠ ਨੇ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ। 'ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦਿਓ।'
ਭੀਸ਼ਮ, ਜੋ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬਿਨਾਂ ਹਿੱਲੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਬੋਲੇ। 'ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਲਾਮ।'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਕਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਸਬਰੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਭੀਮਸੇਨ, ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦਿਓ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।'
ਕੀ ਇਹ ਸਵਾਲ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ? ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਝਿਜਕਿਆ ਨਹੀਂ।
'ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸਾਡਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ। ਜੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਏ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ। ਪਰ.' ਕੋਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਗੱਲਾਂ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਮੁੱਠੀ ਫੜੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। 'ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵੇਖਦੇ ਹੋ? ਇੱਕ ਦਿਨ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖੋਗੇ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'
ਹਾਲ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਕਰਨ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਦਾਸਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਘਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਸੋਹਣੇ-ਸੁਨੱਖੇ ਆਦਮੀ ਹੋਣਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।' ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਸੀ? ਫਿਰ ਬਹਿਸ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਨਾ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ, ਨਾ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ। ਬਸ ਮਾਮਲਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?' ਉਸਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣਾ ਖੱਬਾ ਪੱਟ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕਮਰਕੱਸਾ ਹਿਲਾਇਆ, ਉਸ 'ਤੇ ਥਪਥਪਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਜਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੁਹਾਡਾ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਹੱਥ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਭੱਜੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਪਲ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਰਾਜਾ, ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੰਗਾਮੇ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ।
ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, 'ਇਹ ਔਰਤ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਨੂੰਹ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਵਰਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਕੁਝ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਉਸਦੀ ਖ਼ਾਤਰ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਖੇਡ ਜਿੱਤ ਜਾਣਗੇ ਉਹ ਰਾਜ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਦੌਲਤ ਰੱਖਣਗੇ।'

ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਇਹ ਐਲਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਚਾਨਕ ਸੀ। ਇਕੱਠ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਹਤ ਤੋਂ।
ਕਰਨ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਚੀਕਿਆ, 'ਤਾਂ ਪਾਂਡਵ ਹੁਣ ਲਈ ਬਚ ਗਏ ਹਨ, ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਕਾਰਨ। ਕਿੰਨੇ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ!'
ਰਾਜਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁੱਖਣਾ ਨਹੀਂ ਟਾਲ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹਾਂ।'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਲੇ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ, ਜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ: ਕਰਨ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, 'ਨਹੀਂ, ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ!'
ਰਥੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਰੱਥ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।
ਇੱਕ ਰੱਥ ਸਵਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਧਰ ਇੱਕ ਦੂਤ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਪ੍ਰਤੀਕਮੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ।
ਉਸਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਖੇਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੇਡ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
'ਸਾਨੂੰ ਕੌਣ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?'
'ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ।'
ਮੈਂ ਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੂਏਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਖਿੱਚਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰੋ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਝਿਜਕਿਆ। ਪ੍ਰਤੀਕਮੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਖ਼ਿਰਕਾਰ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬੇਸਹਾਰਾ ਦੂਤ ਸੀ।
"ਉਹ ਹੁਣ ਦਾਅ 'ਤੇ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਸ਼ਕੁਨੀ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ? ਸਾਡੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰ?" ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
ਉਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਉਸਦਾ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਕੁਝ ਵੀ... ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਅਡੋਲ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਦੂਰੀ ਵੱਲ ਸਥਿਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਰੱਥ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ...'
'ਰੁਕੋ!' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ।
ਨਕੁਲ ਉਸ ਕੋਲ ਗਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਆਇਆ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਸ਼ਕੁਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਖੇਡ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੋਗੇ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਨਕੁਲ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਤਮਕ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਰੱਥ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ। ਉਸਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ, ਸਾਰਥੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਤਾਣੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲੱਗੇ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਫਿਰ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ।
ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਮੈਚ ਜਿੱਤ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਭਾਵੁਕਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲਾਭ-ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜਦੇ ਆਏ।

ਮੈਂ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
ਫਿਰ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਹਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸਹਦੇਵ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਕੁਲ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।'
ਉਹ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡੁੱਬ ਗਿਆ, ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਹਫ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਬਿਹਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਸਾਲ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਗੁਪਤ ਵਿੱਚ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਸਾਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ। ਚੰਗਾ, ਹੈ ਨਾ?'
ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਵੱਡੇ ਭਰਾ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੇਰੇ ਲਈ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨੀਚ ਬਦਮਾਸ਼, ਸ਼ਕੁਨੀ!'
ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਫੜ ਕੇ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਜੰਗਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇੰਨੀ ਮਾੜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਬਚੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਲਈ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

□□□ 5

□□□□□ □□ □□□□ □□□□ □□□□

ਪਤੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।'
ਕਿਰਮੀਰਾ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜਿਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਘਟੋਟਕਾਚਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਨਾਮ ਦੁਹਰਾਇਆ, ਘਟੋਟਕਾਚਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
ਕਿਰਮੀਰਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਾਂਗ ਮਿਲੇ ਸੀ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖਾਣੇ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ - ਚੌਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਕਾਇਆ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ, ਗੰਨੇ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਗਈ ਸ਼ਰਾਬ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਜਾਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਚਾਕੂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦੇ ਹੈਂਡਲ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਮੱਝ ਦੇ ਸਿੰਗ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਰਮੀਰਾ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬੇਸਬਰੇ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਹੋਇਆ?'
'ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ।'
‘ਆਹ, ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋਸਤੀ। ਹਾਂ, ਮੈਂ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ...’ ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।
ਉਸਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ, ਦਿਨ ਬੀਤਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਧਦੀ ਗਈ।
ਅਖੀਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਦੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹ ਫਟ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਲੀਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਸਮਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਵੈ-ਤਰਸ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ, ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ?'
ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
'ਸਾਡੇ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਦੋਸਤ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਕੌਰਵਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਬਾਹਰ ਆਈ। ਉਸਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਜੰਗਲੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦਾ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ। ਪੁਰਾਣੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਥਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗਣ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁਪਿਆ ਮਜ਼ਾਕ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰੀਏ ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਯੁੱਧ ਕਰੀਏ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ। 'ਪੰਜ ਪਤੀ, ਸਾਰੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ! ਇੱਕ ਭਰਾ ਜੋ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ! ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਹਨ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਮੇਰੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵੇਖੋ!' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ।

'ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿਓ ਕਿ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ।'
'ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਜੂਏ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਗ਼ੁਲਾਮੀ। ਜੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਦੇਵਤੇ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ ਲਾਲਚੀ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਾਲਮ ਹੈ!'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ, ਸਵਰਗ ਅਤੇ ਨਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ...
ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਭਰਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ, ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।'
ਅਰਜੁਨ ਉਸੇ ਪਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਵੱਲ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।
'ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਦੁੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਵਰਗੀ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ।' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਅਰਜੁਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਹਾਂ, ਧਰਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ। ਮੈਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਪੀੜਾਂ ਸਹਿਣੀਆਂ ਪੈਣ, ਮੈਂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰਾ ਇੱਕ ਹੁਕਮ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਭੀਮਸੇਨ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਅਤੇ ਹਵਾ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ, 'ਪਰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਅਟੱਲ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਬਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!'
ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਆ ਗਏ। ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ - ਧਰਮ, ਨਿਆਂ, ਕਾਨੂੰਨ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਹਦੇਵ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਾਂਗਾ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕੋ ਕਿ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਧਿਆ ਭਰੀਆਂ ਚਰਚਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਿਓ।'
ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਇੰਨੀ ਤਿੱਖੀ, ਇੰਨੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਅੱਗ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ? ਮੈਂ...'
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ। 'ਗਲਤ! ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਸਾੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।' 'ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੌਰਵਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ ਹੋ।' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਇੰਨਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ।
'ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਖੇਡ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਾਪਸ ਕਿਉਂ ਚਲੇ ਗਏ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸ਼ਕੁਨੀ ਧੋਖਾ ਕਰੇਗਾ?' ਨਕੁਲ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਵੱਡੇ ਭਰਾ, ਤੁਸੀਂ ਰੈੱਡ-ਲਾਈਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਜੂਏਬਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੂਏਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਗਏ ਹਨ, ਨਕੁਲ, ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ

ਵੇਸ਼ਵਾਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੂਏਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।'
ਅਰਜੁਨ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ, ਫਿਰ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। 'ਭਰਾ, ਭੀਮ ਸੇਨ, ਤੁਸੀਂ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਹ ਯੁੱਧ ਲੜੀਏ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਮਰੇਗਾ, ਇਹ ਪੱਕਾ ਹੈ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਤੁਰਿਆ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਤਰਕਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੀਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਮਾਰਿਆ। ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਕਬੂਤਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਇੱਕ ਤੀਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਜੰਗਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਝੁੰਡ, ਕੰਬਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੱਲਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਸਵਰਗੀ ਸਰੀਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲ ਵਰ੍ਹਾਏ ਹੋਣ।
ਰਾਤ ਨੂੰ, ਅਰਜੁਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। 'ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'
'ਕਿੱਥੇ?'
'ਕਿਤੇ ਦੂਰ। ਮੈਂ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਇਹ ਅਸਹਿ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਬੇਯਕੀਨੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ...?'
'ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਰਸਮਾਂ ਕਿਉਂ ਮੰਨੀਆਂ?'
'ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ।'
ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਸੀ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰਾ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇਗੀ।
ਅਰਜੁਨ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੰਗਲ ਦੀ ਨਾਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਚਿੰਤਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਅਰਜੁਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ।'
'ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਹਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੈਰ, ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਸਵੇਰ ਦੇਖੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਤੀਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਨੁਸ਼, ਤੀਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਸਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਇੱਕ ਹਿਰਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ, ਆਪਣੇ ਬਰਛੇ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁੱਟਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਚਾਨਕ, ਇੱਕ ਟਹਿਣੀ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਹਿਰਨ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਨਾੜੀ 'ਤੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਜਾਨਵਰ ਡਿੱਗਣ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਾ ਗੁਆ ਦੇਵੇ।
ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੀਰ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਚਮੜੀ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ - ਇਹ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸੁਕਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੱਪੜਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨੇ ਗਏ ਬਰੀਕ ਬੁਣੇ ਹੋਏ ਰੇਸ਼ਮ ਜਿੰਨਾ ਸੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸਤ੍ਹਾ ਨੂੰ ਕਸੁੰਭ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਰੰਗਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ।

ਮੈਂ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਟਪਕਾਇਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੀਰ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਬਣਾਏ ਜ਼ਖ਼ਮ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਟਪਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਦੇਖਿਆ, ਬਕੁਲਾ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਪਏ ਜਾਨਵਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।
'ਅਰਜੁਨ ਕਦੋਂ ਵਾਪਸ ਆਵੇਗਾ?'
"ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਇੱਕ ਦੂਤ ਭੇਜੇਗਾ।"
'ਮੈਂ ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੌਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਲੇਟਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਮੈਂ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਧਾਰਾ ਵਾਂਗ ਵਹਿ ਗਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਖੂਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ, ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹੀ। ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂੰਏਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜੋ ਹਿਰਨ ਦੀ ਚਮੜੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਉਹ ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਢੱਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨਾਭੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸੁੰਗੜਦੀ ਅਸ਼ੋਕਾ ਕਲੀ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਬੇਦਾਗ ਹੇਠਲੇ ਪੇਟ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦੇ ਪਾਰ, ਇੱਕ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀ ਕਰਾਸਬੋ ਦੀ ਤਾਰ ਵਾਂਗ ਮਰੋੜੀ ਹੋਈ ਸੀ।
ਮੈਂ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਜੂਏ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁੱਖੀ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਰਾਤ ਮੈਂ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੌਂ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੌਂ ਸਕਦੇ ਹੋ।' ਦੁਰਯੋਧਨ ਨਾਲ ਗਦਾ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ, ਉਹ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਜੋ ਉਹ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਾਂਗਾ: ਇਹ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਲੇਟਣ ਵੇਲੇ ਸੋਚਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਸੀ, ਫਿਰ ਇਹ ਇੱਕ ਆਦਤ ਬਣ ਗਈ।
ਜੰਗਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੁਆਲੇ ਉੱਡਦੀਆਂ ਅਜਗਰਮੱਖੀਆਂ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਉੱਠੀਆਂ।
ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ। 'ਕੀ ਤੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ? ਹੁਣ ਰਾਜੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਹੈ।'
ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਏ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ।
ਨਿਯਮ... ਹਰ ਇੱਕ ਦੀ ਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਯਮ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਨਿਯਮ ਤੋੜੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਇੰਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨੰਗੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀਰਜ ਟਪਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਰਦਵਨ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਣ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕ੍ਰਿਪੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਰਿਸ਼ੀ ਭਾਰਦਵਾਜ, ਦ੍ਰੋਣ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਨੇ ਘ੍ਰਿਤਾਚੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੂਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ, ਉਸੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਇਨ ਦਾ 'ਸੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਮਨ ਉਲਝ ਗਿਆ ਸੀ।' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਇਨ, ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇੱਛਾ ਦੇ, ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਾਲ ਵਿਚਿਤ੍ਰਵੀਰਿਆ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਦਾ ਘ੍ਰਿਤਾਚੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਚਾਚਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਸੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਬਣਾਏ ਸਨ।
ਮੈਂ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਜੰਗਲ ਦੀ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਸਬਕ ਯਾਦ

ਆਇਆ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ: ਜੇਕਰ ਕਾਮਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਰਹੇਜ਼ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤੋੜਨ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਸਾਡੀਆਂ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ - ਇੱਕ ਬੁੱਢਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਧੂਮਿਆ, ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਵੇਖੇ ਸਨ।
‘ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?’ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਘੁੰਮਣਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਬਿਹਤਰ ਸੀ। ਧੂਮਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਵੇਗਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਿਸ਼ੀ ਸਨ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ ਸਰੋਤਾਂ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਯਾਤਰਾ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਸਨ।
ਸਾਡਾ ਅਗਲਾ ਡੇਰਾ ਬ੍ਰਹਮਾਸ਼ਿਰਸ ਵਿਖੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਬਿਤਾਏ, ਫਿਰ ਕੌਸ਼ਿਕੀ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਾਬਕੂਟਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਯਸ੍ਰਿੰਗਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਇੱਕ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਇੱਕ ਵੇਸ਼ਿਆ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਯਸ੍ਰਿੰਗਾ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਵਿਭੰਡਕ ਨੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ, ਇੰਨੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਵੇਸ਼ਿਆ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੇਡ ਸਾਥੀ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿੱਥੇ ਰਿਸ਼ਯਸ੍ਰਿੰਗਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਹੈਰਾਨੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਵੇਂ ਦੋਸਤ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਨਰਮ ਫਲ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਰਪੂਰ ਫ਼ਸਲ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜ ਲੋਮਾਪਦਾ, ਜਿੱਥੋਂ ਵੇਸ਼ਿਆ ਆਈ ਸੀ, ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਨੌਜਵਾਨ ਇੱਕ ਕੁਆਰੀ ਨਾਲ ਸੌਂਦਾ ਸੀ। ਰਿਸ਼ਯਸ੍ਰਿੰਗਾ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਸੀ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਜਾਣੇ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਉਸਦੇ ਵਰਣਨ ਨੇ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਵਿੱਚ ਲੱਭੇ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਸਨ, ਉਹ ਚਮਤਕਾਰ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਰਿਸ਼ੀ ਸੂਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਬਿਹਤਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਹਮਾਸ਼ਿਰਸ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਨ ਨੇ ਸਾਡੀ ਉਦਾਸੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਅੱਗੇ, ਅਸੀਂ ਮਹਿੰਦਰ ਪਹਾੜ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਉੱਥੇ ਧੂਮਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਲੋਮੇਸ਼ਾ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਲਈ ਵਿਥਾਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਰਸਮਾਂ ਕਰੀਏ।
ਵਿਥਰਾਨੀ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਝਰਨਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਇਸਦੀ ਗਰਜ ਸੁਣੀ। ਲੋਮੇਸ਼ਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਦੇਵੀ, ਭੂਮੀ ਦੇਵੀ, ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਕੁਆਰੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ। ਲਾੜਾ, ਕਸ਼ਯਪ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਬਲਦ, ਨੰਦੀ, ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਉੱਗ ਆਇਆ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਉਮਰ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ। ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਜੰਬੂਦਵੀਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਦੁਹਰਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਘਾਹ ਦੇ ਇੱਕ ਪੱਤੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ।
ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆਈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਪਾਂਡੂ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਹਵਾ ਦਾ ਅਮਰ ਸੁਆਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵਾਂਗ, ਮੈਂ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਪਾਂਡੂ, ਫਿਰ ਵਿਚਿਤਰਵੀਰਿਆ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ। ਯਕੀਨਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਇਨ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਚੌਲਾਂ ਅਤੇ ਤਿਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ...? ਫਿਰ ਸ਼ਾਂਤਨੂ, ਪ੍ਰਦੀਪ, ਕੁਰੂ, ਯਯਾਤੀ ਨੂੰ।
ਜਦੋਂ ਰਸਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵਿਥਰਾਨੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਆਏ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਵੰਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਂਤਨੂ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਪਰਾਸ਼ਰ ਕੋਲ?'
ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਲਾਕਹੈੱਡ, ਬਕਵਾਸ ਨਾ ਕਰ!'
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਰਾਤ ਵਿਥਰਾਨੀ ਦੀ ਗਰਜ ਸੁਣਦੇ ਹੋਏ ਲੇਟ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਪੜਦਾਦੀ, ਸੱਤਿਆਵਤੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਮੁਟਿਆਰ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਜੋ ਗਾਣੇ ਸੁਣੇ ਸਨ ਉਹ ਸੱਚ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਪਰਾਸ਼ਰ, ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਿਸਨੇ ਮੱਛੀ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਵਾਲੀ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਨਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਚਲਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ: ਇੱਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਘੁੰਮਦੀ, ਤੇਜ਼ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਛੇਰੇ-ਕੁੜੀ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਆਤਮਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕੁਸ਼ ਘਾਹ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ 'ਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਚੌਲਾਂ ਅਤੇ ਤਿਲ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਪਹਾੜੀ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਠੰਢੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਝਰਨੇ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਵਹਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਅਜਿਹੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਪਸੀਨਾ ਨਹੀਂ ਵਹਾਏਗਾ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਬਰਫੀਲੀ ਹਵਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਿੱਤੀ।

2
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਯਾਦ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਸਾਨੂੰ ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਗੰਧਮਾਦਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਅਰਜੁਨ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨਗੇ।
ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਲਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਸਤਿਆਕੀ, ਜੋ ਕਿ ਵ੍ਰਿਸ਼ਨੀ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰਭਾਸਤੀਰਥ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਵਿਦੁਰ ਦੇ ਘਰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਸਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਤ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਖੁਦ ਉੱਥੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੁਭੱਦਰਾ ਅਤੇ ਅਭਿਮਨਿਊ ਦਵਾਰਕਾ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
'ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਿਓ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੌਰਵਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਬਲਰਾਮ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੱਖ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਦੋਵਾਂ ਧੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋਸਤ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕੌਰਵਾਂ ਦਾ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਜਿੱਤ ਕੇ ਰਾਜ ਹੜੱਪਣਾ ਗਲਤ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਸਤਿਆਕੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਜਿੰਨਾ ਦੇਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਸਾਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਓਨਾ ਹੀ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋਵੇਗਾ।' ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਭੋਜਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸੀ।
ਸਾਡੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਬਾਅਦ ਰਿਸ਼ੀ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਗੰਧਮਾਦਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਮਝਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਨਾਲ ਢਕੇ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਫਾ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਰਾਤ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਫੈਸਲਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਰਾਤ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਹਨੇਰੀ ਚੱਲੀ ਅਤੇ ਪਹਾੜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਪਿਆ।
ਅਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ, ਉਸ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਤੂਫ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਲੱਭਿਆ, ਪਰ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਇੰਨਾ ਤੰਗ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚੌਂਕ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਢੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਟਾਹਣੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਨਕੁਲ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ, ਫਿਰ ਸਹਦੇਵ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਈ ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਚੀਕ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਠਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, 'ਇਹ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ...'

ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ।
ਕਬਾਇਲੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ।
"ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।"
ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਏ। ਗਾਈਡ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
"ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਚੰਗੀ ਆਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।"
ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਏ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਨ।
"ਮੈਂ ਭੀਮਸੇਨ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਰਾਜਾ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਹਾਂ।"
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਭੀਮਸੇਨ ਹਾਂ, ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਪਾਂਡੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ।'
ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਾਈਡ ਸੀ, ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਹਿਡਿੰਬਾ ਜੰਗਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਦ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਘਟੋਟਕਚ ਹਾਂ, ਹਿਡਿੰਬੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ।'
ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਹੰਸ ਦੇ ਦਾਣੇ ਫੁੱਟ ਪਏ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਚਿਹਰਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲਗਭਗ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ। 'ਮੈਂ... ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਹਾਂ।'
'ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਾਮ ਸੁਣਿਆ।'
ਉਸਨੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਛੂਹੇ। ਮੈਂ ਝੁਕ ਕੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ।
ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਘਟੋਟਕਚਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਕੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?'
ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੂਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।
'ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇਂਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ।'
ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਹਿਡਿੰਬੀ ਬਾਰੇ...
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸੀ?'
'ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਨਾ ਲੈਂਦੇ। ਜੋ ਮੁੰਡਾ ਸਾਡਾ ਗਾਈਡ ਸੀ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਹਿਡਿੰਬੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਘਟੋਟਕਚਾ।'
'ਚੰਗਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬੱਚਾ ਹੈ।'
ਰਾਤ ਨੂੰ, ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੁਸ਼ਾ ਘਾਹ ਨਾਲ ਬਣੀਆਂ ਕੁਝ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਪਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਚੈਤ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਨਰਮ ਚਾਂਦਨੀ ਹਲਕਾ ਪੀਲਾ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਅਕੀਲ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚੰਦਨ ਦਾ ਲੇਪ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਲਗਾਏ। ਛੋਟੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਚਮਕਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੋਮਲਤਾ ਦੇਖੀ ਜੋ ਅਲਾਬੈਸਟਰ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲੀ ਪੰਛੀ ਮੇਰੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਵਿੱਚ

ਆਪਣੇ ਖੰਭ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ। ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪਈ, ਇਹ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫੁੱਲ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹਨੂੰਮਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਕੁਬੇਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਚੁਟਕਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ।
ਇਹ ਸਭ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਨੇ ਸਾਡੀ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਵਾਲੀ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੁੱਲ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਇਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀ ਹੋਈ ਉਸਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੁੰਘਦੀ ਹੋਈ ਆਈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਆਈ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਭਾਗੀਰਥੀ ਦੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚਮਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।
"ਇਹ ਇੱਕ ਸੌਗੰਧਿਕਾ ਫੁੱਲ ਹੈ," ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨੀਲਾ ਕਮਲ ਫੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। "ਇਹ ਆਮ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ, ਅਸਾਧਾਰਨ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਡਾਲੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਝੀਲ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਫੁੱਲ ਉੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਉੱਗਦਾ।"
ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕੋਈ ਚਮਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਮੈਂ ਹਿਡਿੰਬਾ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਲਾਕਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਉੱਗਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ, ਇਸ ਫੁੱਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੀ। ਜਿਸ ਝੀਲ ਦੀ ਉਸਨੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਫੁੱਲ ਤੋੜਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਮੀਰ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ ਗੰਧਮਾਦਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਨ।
'ਕਾਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਅਤੇ...'
ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ। 'ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਗੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਕੁਲ ਜਾਂ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਸੀ।'
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ...?'
'ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਜੁਨ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਿਸਨੂੰ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਚਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਇਸ 'ਤੇ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੌਥਾ, ਹਨੀਮੂਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਖੇਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਪਾਗਲ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਯਾਤਰਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਦੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਕਿ ਕਡਾਲੀ ਜੰਗਲ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕਰਨ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਗਾਰਡ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ, ਉੱਚੀ- ਉੱਚੀ ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਝੀਲ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸੌਗੰਧਿਕਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਉੱਗਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹਾਂ,

3

[illegible]
[illegible]
[illegible]

ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਤੋੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਜਾਗਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਾਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਕੰਮ... ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਲਟਕ ਗਈ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਜਾਡਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਹਿੱਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਭੱਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।
ਉਸਦੇ ਨਹੁੰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਰਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੀਲਾ ਧੱਬਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਕੂਹਣੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖੁੱਭ ਗਈ ਸੀ।
ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਕੈਦੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੱਜੇ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਜਾਦਾ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਦੂ-ਟੂਣਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਕੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਬੁਰੇ ਸੁਪਨੇ ਤੋਂ ਜਾਗੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛੇਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜਡਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਆਦਿਵਾਸੀ ਹਨ।' ਉਸਨੇ ਘਟੋਤਕਚ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੰਦਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਕੀ ਬਣੇਗਾ?'
ਘਟੋਤਕਚ ਨੇ ਸਹਦੇਵ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੜ ਸਾਡੇ ਨਿਸ਼ਾਦ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਅਸੁਰ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਾਂਗਾ।'
ਇੱਕ ਬੁੱਢੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹੋ, ਔਰਤਾਂ ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹੋ - ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋ।'
ਕਿਸੇ ਨੇ ਡਰ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ: ਜੇ ਜਾਡਾ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਰਸ਼ਾਤੀਸ਼ੇਨਾ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਦੋ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਹੰਗਾਮਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੀਕਦੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਆਦਿਵਾਸੀ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਭੱਜੇ ਤਾਂ ਘਟੋਟਕਾਚਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਮੂਹ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਵੇਲਾਂ ਅਤੇ ਛੱਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਲਟਕਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਏ, ਅਤੇ ਘਟੋਟਕਾਚਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਹਿਡਿੰਬਾ ਜੰਗਲ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।'
ਉਸਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੈਂਡਨਸ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪੈਕੇਟ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਹਥੇਲੀਆਂ ਮਿਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਜੰਗਲੀ ਖੀਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਉਸਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਪੈਕੇਜ ਖੋਲ੍ਹਿਆ - ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ। ਅਸੀਂ ਜਾਦਾ ਦਾ ਸਿਰ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਖੂਨ ਟਪਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਨਵੇਂ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਲੋਕ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਭੋਜਨ ਲਈ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਰ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ।
ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਸੁੰਘਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ, 'ਸ਼ਾਇਦ ਤੈਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ।'
ਮੇਰੀ ਚੁਟਕਲੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਚੋਟੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਚੋਟੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਕੀ ਹੈ?' ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਨੀਲੇ ਕਮਲ...?'
'ਨਹੀਂ। ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਫੁੱਲ। ਇਹ ਕੋਈ ਮਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਫੁੱਲ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਉੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਨਾ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁੰਦਰ ਹਨ।'
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਲਈ ਫੁੱਲ ਤੋੜਨ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਰਾਤ ਦੀ ਯਾਦ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਸੇਜੀਆਂ ਤਾਣ ਕੇ ਬਿਤਾਈ ਸੀ। "ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੋਂ ਮਹਾਨ ਮੇਰੂ ਪਹਾੜ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।
ਮੈਂ ਇਕਦਮ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ।
'ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਕੀ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਬੈਠ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਸਕੀਏ।'
'ਮੈਂ ਇਹ ਕੱਲ੍ਹ ਕਰਾਂਗਾ।'
‘ਕੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ, ਪਰਸੋਂ। ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਾਲ ਕੱਲ੍ਹ ਖਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।’
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਦਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਈ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣਾ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂ ਜਾਂ ਨਾ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਮਿਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਆਹ ਅਜੇ ਵੀ ਗਰਮ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੰਗਲਾਤ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜੋ ਚੱਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਟੂਮਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਕੋਈ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮਹਾਨ ਮੇਰੂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੁੰਦਰ ਸੀ - ਧੁੰਦ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ।
ਉਹ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਨ - ਮਨੀਮਾਨ, ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਜਥਾ।
ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ: ਅਸੀਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕੁਝ ਬਲੀਦਾਨ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਉਹ ਝਿਜਕ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸੁਰ ਬਦਲ ਲਿਆ, 'ਮੈਂ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।'
ਮਨੀਮਨ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਰਿਹਾ।
'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਡਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ?' ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੀ।
'ਮੈਂ, ਭੀਮਸੇਨ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗਿਰਝਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਖਾਣਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।'
ਇਹ ਚੁਣੌਤੀ, ਇੱਕ ਹਾਲੀਆ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੁਵੱਲੇ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ, ਅਕਸਰ ਕੂਟਨੀਤਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਪਯੋਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

'ਕਾਲਕੇਯ... ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸੋ ਜੋ ਹੋਇਆ ਸੀ।'
ਅੱਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਗਾ ਕੇ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹੋਰ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕੇ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਉੱਠਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਕਾਮਯਕ ਜੰਗਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।'
ਉਸਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਕਾਮਿਆਕ ਵਿੱਚ ਰੱਥਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਚੌੜੇ ਰਸਤੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰਾ ਅਤੇ ਪੰਚਾਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਣਾ ਆਸਾਨ ਲੱਗੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਉੱਥੋਂ ਯਾਦਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋਵੇਗਾ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਅਰਜੁਨ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਉੱਠੀ, ਹੁਣ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਅੱਜ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੌਂਵਾਂ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ ਸੀ। ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਮ ਦਾ ਰਸ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ।
'ਇੱਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ?'
'ਅਸੀਂ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ-ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ।' ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਅੰਦਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ।
ਮੈਨੂੰ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਘੰਟੇ ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਬੀਤ ਗਏ।
ਚਾਰ ਸਾਲ, ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹਲਕੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸੌਂ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਝੁਕ ਕੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ।
ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਬੁੜਬੁੜਾਈ, 'ਕਾਲਕੇਯ ਦਾ ਕਤਲ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੋ...'
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ।
ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਰਾਤ ਉਸਦਾ ਠੰਡਾ ਸਰੀਰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਘਾਹ ਦੀ ਇੱਕ ਚਟਾਈ ਚੁੱਕੀ, ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਵਿਛਾਣਨ ਲਈ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭਣ ਲੱਗਾ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸੌਂਦੇ ਸਨ।

4
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਾਮਿਆਕ ਜੰਗਲ ਵਾਪਸ ਗਏ, ਤਾਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਦੋਵੇਂ ਪਾਏ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੂਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੈ। ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹੀਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਲਈ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੋ ਸੇਵਕ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਜਿਸ ਦੂਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦਵਾਰਕਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੁਭੱਦਰਾ ਅਤੇ ਅਭਿਮਨਿਊ ਠੀਕ ਹਨ।
ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਰਾਜਸੂਯ ਯੱਗ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।
'ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
'ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਗੁਪਤਵਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ।'
ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਸ਼ਕੁਨੀ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦੇਵੇ, ਧੋਖਾ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਜਾਵੇ? ਇਹ ਫਿਰ ਜੰਗਲ ਹੋਵੇਗਾ!'
ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ। ਮਾਦਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ। ਅਰਜੁਨ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਹ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੱਤਿਆਭਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਦੋਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ, ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬੁੜਬੁੜਾਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗੀਆਂ।
ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਨਰ-ਮਿਲਨ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸਨ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਮਰਥਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਲ ਕਿੱਥੇ ਬਿਤਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਣਜਾਣ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ।' 'ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਸਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ?'
"ਹਾਂ। ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਸੀ। ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਵਿਰਾਟ ਕੋਲ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਫੌਜ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਲ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ।"
ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।
ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਤੋਂ ਫਿਰ ਦੂਤ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਰਾਜਾ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ 'ਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਟ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕਦਾ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਤਾਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਆਦਮੀ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੂਏ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿੰਨਾ ਮਜ਼ਾ ਆਇਆ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮੇਰਾ ਦਿਆਲੂ ਚਾਚਾ ਠੀਕ ਹੈ? ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ?'

ਮੈਂ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦਰੁਪਦਾਂ ਅਤੇ ਯਾਦਵਾਂ ਨੇ ਵੱਡੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਰਜੁਨ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਭੇਦ ਸਿੱਖ ਲਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਅਰਜੁਨ ਸਹਿਮਤ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸੂਯ ਯੱਗ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ,’ ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜਾ ਉਸ ਰਾਜੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰਾਜਸੂਯ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਜਿਸਨੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।’
ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਮਾਹਵਾਰੀ ਦੌਰਾਨ ਜੂਏ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਇੱਕ ਛੁਰੇ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭਰੇਗਾ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ, 'ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀ, ਮਾਰਕੰਡੇਯ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਮਾਂ ਬਿਹਤਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਧੂਮਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਆਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੁਰੀ ਕਿਸਮਤ, ਕੁਰੂ ਵੰਸ਼ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਸਰਾਪ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਸਨ - ਇੱਕ ਸਰਾਪ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੂਰੀ ਭਰਤ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੌਤ, ਜਨਮ, ਹਾਰ ਜਾਂ ਜਿੱਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜੂਆ ਖੇਡਿਆ ਜਾਵੇ... ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ, ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਤ, ਅਣਗਿਣਤ ਜੰਗਲ ਦੇਖੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਧੂਮਿਆ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਗਲੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।'
ਧੂਮਿਆ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ।
ਮੇਰੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਲਹਿਜੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ? ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਵਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਇਹੀ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅੰਤਮ ਅਤੇ ਇਕਲੌਤਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ।'
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸਵਰਗ ਕੀ ਹੈ।
'ਸਵਰਗ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਦਾਨੀ ਹਨ, ਜੋ ਦਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਹਨ - ਇਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਦਵੈਪਾਯਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਸਨੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੰਹਿਤਾਬੱਧ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।'
ਧੂਮਿਆ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸਾਡੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, 'ਮੇਰੂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਵਰਗੀ ਬਾਗ਼ ਹਨ, ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋ?'
'ਹਾਂ, ਹਾਂ।'
ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਖੰਭ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ।
ਦਰੋਪਦੀ, ਜੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ: 'ਜਾਓ, ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੋ। ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਖੁਸ਼ ਸੀ: ਇੱਕ ਵਾਰ ਲਈ, ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਉਸਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

'ਸਵਰਗੀ ਬਾਗ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਜਾਂ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ; ਕੁਝ ਵੀ ਮੁਰਝਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੋਗ ਜਾਂ ਠੰਢ ਜਾਂ ਗਰਮੀ ਜਾਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਅਤੇ ਮਨਮੋਹਕ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਥਕਾਵਟ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਵੀ ਥੱਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਪਸੀਨਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਬਦਬੂ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਪਿਸ਼ਾਬ ਜਾਂ ਮਲ ਨਹੀਂ। ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਫਿੱਕੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਤੇ ਧੂੜ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜੰਮਦੀ...
'ਉੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਸਾਰ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇੱਥੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਦੌਲਤ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਔਰਤਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਨਹੀਂ ਭੜਕਾਉਂਦੀਆਂ। ਉੱਥੇ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਭੋਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਵਰਗੀ ਜੀਵ ਹਨ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸਾਡੇ ਤੇਤੀ ਦੇਵਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਲੋਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ।
'ਸਵਰਗ ਦੇ ਗੁਣ ਅਜਿਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਕਮੀਆਂ ਕੀ ਹਨ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਜੋ ਹਾਰ ਪਹਿਨ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗਰਭ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ।'
'ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਕਮੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਪੈਰ ਟਿਕਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ। ਇਹ ਸ਼ੁੱਧ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ, ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ...'
ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਕਾਮੁਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਸਵਰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ...
ਇੱਕ ਸਵਰਗ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੁੱਖ ਜਾਂ ਪਸੀਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਮੈਂ ਇੱਕ ਸ਼ੱਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। 'ਕੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਵਰਗ ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ?'
ਧੂਮਿਆ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਹਾਂ, ਇੱਕ ਵਾਰ। ਮੁਲਗਾਲਾ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਿਸ਼ੀ।'
'ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ?'
ਧੂਮਿਆ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਪਾਪਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਗਏ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਵਿਦੁਰ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਦੂਤ ਇੱਕ ਘੋੜੇ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਮਯਕਾ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਉਸਨੇ ਕਰਨ, ਸ਼ਕੁਨੀ, ਉਸਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਰਸੋਈਏ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਅਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ, ਰਾਜੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਜਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਦੇ ਸਨ।
'ਵਿਦੁਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

'ਕੌਰਵ ਆਪਣੇ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਲੰਘਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਜੰਗਲੀ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਹੈ ਨਾ?' ਨਕੁਲ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।
ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਇੱਥੇ ਟਕਰਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਕਾਮਿਆਕਾ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਪੰਜ ਲਾਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਪਾਂਡਵਾਂ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਲੋਕ ਇਹ ਮੰਨ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਡਾਕੂਆਂ ਜਾਂ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ।
ਅਰਜੁਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ। 'ਅਕਸਰ ਲੋਕ ਅਵਾਰਾ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੇ ਜਲੂਸਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜੰਗਲ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ ਆਪਾਂ ਆਪਣੀ ਰੁਟੀਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀਏ। ਜੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਾਂਗੇ। ਸ਼ਾਸਤਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮਹਿਮਾਨ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਪੰਜ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਧੋਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਕੰਨ, ਦਿਲ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਿਯਮ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਹ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਹਿਰਨ ਦੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਚਿਪਕੇ ਹੋਏ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕਪਾਹ ਦੇ ਬੀਜ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ।
ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਚਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਾਂਗੇ।
ਇੱਕ ਦਿਨ, ਅਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਚੀਕਾਂ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਠਰ-ਠਰ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਠਰ-ਠਰ ਸੁਣੀ। ਅਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ। ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਈਆਂ।
ਉਸ ਰਾਤ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਅੱਧੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪੁੱਛਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਦਾ ਅਤੇ ਬਰਛਾ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਰੁਕੇ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਰ ਭੱਜਿਆ। ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼ ਬੰਨ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਦੀ ਧੁਖਦੀ ਹੋਈ ਚਮਕ ਦੁਆਰਾ, ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਅੱਗ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਭੜਕਾਇਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਭੜਕ ਨਾ ਗਈ।
ਉਹ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ।
'ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਓ!'
ਸਾਡੇ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ ਬਰਛੇ ਅਤੇ ਤਣੇ ਹੋਏ ਧਨੁਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਜਾਸੂਸ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਜਲੂਸ ਦੌਰਾਨ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜਥੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਚਿੱਤਰਸੇਨ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨੇੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਝੀਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰੁਕ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਕੱਢ ਸਕਣ, ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।
ਚਿੱਤਰਸੇਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿਪਾਹੀ ਮਦਦ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ।
'ਇਹ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਕੁਰੂ ਕਬੀਲੇ ਲਈ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਹਾਨ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।'
‘ਚਿੱਤਰਸੇਨ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਟੋਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੈਦੀ ਬਣਾਇਆ ਭਾਵੇਂ ਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ? ਸ਼ਾਨਦਾਰ! ਇਹ ਚਿਤਰਸੇਨ ਕੌਣ ਹੈ?’

5
ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਰਾਜਸੂਯ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਰਨ ਨੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਸਦਾ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਵਾਗਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ।
‘ਉਸਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਹ ਸਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਚਾਚਾ ਵਿਦੁਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲਾ ਜਾਸੂਸ ਹੈ।’ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੁਣ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਸੂਸ ਹਨ।’
ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਖੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦਾਦਾ ਜੀ ਵਾਂਗ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਜਿੱਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਦੂਜੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕੀ ਕਾਮਿਆਕਾ ਜੰਗਲ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਰਿਸ਼ੀ ਭਦਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਗਈ ਸੀ, ਬੂਰ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਦਨ ਦੇ ਲੇਪ ਨਾਲ ਪੀਸਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਜੋ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਕਬਾਇਲੀ ਕੁੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮੂਰਖਤਾਪੂਰਨ ਕੰਮ ਕੀਤਾ: ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਸ਼ਰਮ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਦੋਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਵਾਰ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਖੁਦ ਉਸਨੂੰ ਲੈਣ ਆਇਆ।
ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਦ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ।
ਰਾਜਾ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਓਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ।'
ਫਿਰ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੌਕਰਾਣੀ ਚੀਕਦੀ ਹੋਈ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਭੱਜੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਧੂਮਿਆ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦੇ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਖਰਗੋਸ਼ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿਡਿੰਬੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਸਰਤ ਜਿਸਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਗਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।
ਮੈਂ ਕੁਝ ਚੱਟਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬੰਧਕ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਹਿੱਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਜਾਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸੁੰਘ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸਾਰਥੀ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਪਏ ਕੋਰੜੇ ਨੂੰ ਕੱਸ ਕੇ ਫੜਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੰਦੀ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਭੱਜ ਰਹੇ ਇੱਕ ਰੱਥ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ, ਉਹ ਉਸ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰਥੀ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਘੁੰਮਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਇੱਕ ਤੀਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ ਦੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੁਸ਼ਟ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲੇ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਰੱਥ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਧੂਮਿਆ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇਗਾ। ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਉਸ ਸਾਥੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਰਥਕ ਲਈ ਇੱਕ ਮੈਚ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ।
ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕੱਚੇ, ਘੁੰਮਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਰੱਥ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੰਘਣੀ ਝਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਧਦਾ ਹੋਇਆ, ਸੂਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਅਸ਼ਵਤ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਘੋੜੇ ਮੋੜ ਮੋੜਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਫੈਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਚੀਕਦਾ ਹੋਇਆ ਰਸਤੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਆਦਮੀ ਨੇ ਲਗਾਮ ਨੂੰ ਕੱਸ ਕੇ ਫੜ ਲਿਆ, ਪਰ ਘੋੜੇ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ, ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ। ਉਹ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲਗਾਮ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਰ ਚੁੱਕਦਾ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਝੱਟ ਉੱਠਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੂਹਣੀਆਂ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਰੁਕ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਚਮੜੇ ਦੀ ਪੇਟੀ ਫੜ ਲਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਛੋਟੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਸਿਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਅਰਜੁਨ ਵੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ।
ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ, ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਕੈਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ।
ਉਸਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਮਦਦਗਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ?
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰਥੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਰੱਥ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ, ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ?'
ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਜੈਦਰਥ ਨੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜੈਦਰਥ, ਜਿਸਨੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਜੀਜਾ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮਾਨ ਲਈ ਪੰਜ ਰਵਾਇਤੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਵਾਂਗਾ।
ਯੁਧਿਸ਼ਠਿਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਾ ਕਰੋ, ਭੀਮਸੇਨ, ਨਾ ਕਰੋ...'
'ਰਾਵਣ ਦੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਅਵਤਾਰ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੱਥ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਦਇਆ ਕਿਉਂ ਕਰੀਏ?'
ਜੈਦਰਥ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮਾਰਨ ਲਈ ਝਪਟਿਆ, ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਤਿੱਖਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ: 'ਨਾ ਕਰੋ!'

ਮੇਰੇ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਹਿੱਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਆਰਾਮ ਨਾਲ!'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ, ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸ਼ਲੀਲ ਚੁਟਕਲੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਨਕੁਲ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਲਾੜੇ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ ਸਿੱਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।
ਸਹਦੇਵ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮੁਹਾਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਵਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸਹਦੇਵ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਿਰਾਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਵਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਣਗਿਣਤ ਕਾਮੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। 'ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਵਿੱਚ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਜਾਂ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਆਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਪਸੰਦ ਅਤੇ ਨਾਪਸੰਦ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੱਚ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਰਾਟ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ 'ਤੇ ਬੁਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।'
'ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਬਾਰੇ ਕੀ?' ਨਕੁਲ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਦਾਸੀ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਰਾਟ ਦੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਮੁਲਾਇਮ, ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਲਾ ਚੰਦਨ ਪੀਸ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਜੀਵੇਗੀ।'
ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਹਦੇਵ ਵੱਲ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਬਲਾਕਹੈੱਡ, ਵ੍ਰਿਕੋਦਰ, ਕੀ ਕਰੇਗਾ? ਉਹ ਇੱਕ ਰਸੋਈਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਬੇਸ਼ੱਕ!' ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ, ਸਿਵਾਏ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ, ਹੱਸ ਪਏ। ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਗੰਭੀਰ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਖੇਡ ਦੌਰਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੁਆਰਾ ਖਾਧੇ ਗਏ ਖਾਣੇ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਰਸੋਈਏ ਲਈ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਫਿਰ ਹੱਸ ਪਏ, ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਖੌਲ-ਗੰਭੀਰ ਰਵੱਈਆ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਸ ਪਿਆ।
ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੀ ਹੌਲਾ-ਹੌਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਾਮਿਆਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਛੁਪਿਆ ਖ਼ਤਰਾ ਆਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸਦਾ ਅੰਤ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।
ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੌਣ ਲਈ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੈਦਰਥ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਿਆ, ਜੋ ਸੱਪ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੌਰਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਡਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ - ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਭਣੋਈਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਛੋਟੇ ਟੁਫਟਾਂ ਨਾਲ ਭੱਜਣਾ ਪਿਆ।

□□□ 6
□□□□□ □□ □□□

1
ਵਿਰਾਟ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਠਹਿਰਨ ਦੌਰਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਇੱਕ ਵਰਦਾਨ ਅਤੇ ਸਰਾਪ ਦੋਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਮੈਂ ਵਿਰਾਟ ਵਿੱਚ ਵੱਲਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਦੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਰਸੋਈਆ ਸੀ।
ਇੱਕ ਰਸੋਈਆ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਵੀ। ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇਗਾ ਜੇਕਰ ਵਿਰਾਟ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਮਾਲਿਨੀ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇੱਕ ਰਸੋਈਏ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੇ। ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਈਰਖਾ ਕਰੇਗੀ ਜੇਕਰ ਪਿਆਰੀ ਮਾਲਿਨੀ ਵੱਲਵ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਗੰਦੇ ਕਾਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰਹਿਮ ਸਰੀਰ, ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਵਾਲ ਅਤੇ ਬੇਢੰਗੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਰਸੋਈਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਵਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਕੁਲ ਨੂੰ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ।
ਮਤਸਯ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵਿਰਾਟ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੂਏ ਪ੍ਰਤੀ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨਵੀਂ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਕਾਂਕਾ, ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਰਾਜੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੇਡਾਂ ਜਿੱਤਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਉੱਤਰਾ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਡਾਂਸ ਹਾਲ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ ਲਈ ਹਾਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤ ਸਿਖਾਉਣ ਆਈ ਸੀ।
ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਣੀ ਸੁਦੇਸ਼ਨਾ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਨਵੀਂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਕਿੰਨੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਣੀ ਦਾ ਭਰਾ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਵੱਲ ਅਰਥਪੂਰਨ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ।
‘ਇਹ ਕੋਈ ਅਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਇੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,’ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ। ‘ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਰਾਣੀ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਆਨੰਦ ਲਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।’
'ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।'
ਪਰ ਇਹ ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਮਹਿਲ ਸੀ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨਕੁਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਹਦੇਵ ਲਈ ਤਰਸ ਆਇਆ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਪਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਵਿਆਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।
‘ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਂਕਾ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ?’ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਦੌਲਤ ਵਧੀ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਹੱਸ ਪਿਆ, 'ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਾਟ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਦਾਅ ਲਗਾਏਗਾ?'
ਜਲਦੀ ਹੀ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਨਾ ਤਿਉਹਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ। ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਟੇਜ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਜਾਦੂਗਰ, ਕਲਾਬਾਜ਼, ਗਾਇਕ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦਿਖਾਏ ਅਤੇ ਇਨਾਮਾਂ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ।
ਵਿਰਾਟ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜਵਾਨ ਜੋ ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਸਨ, ਨੂੰ ਮਹਿਮਾਨ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜਿਸਨੇ

ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਣਨੀਤੀ ਬਦਲ ਸਕਦਾ, ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਕੰਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਲੜਖੜਾ ਗਿਆ।
'ਮਾਰ ਦਿਓ ਉਸਨੂੰ!' ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਨਿਰਾਥਨ ਚੀਕ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕੂਹਣੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਅਗਲਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ; ਉਹ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਾਰ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਰੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਤੋਂ ਭਟਕਾਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁਮਾਇਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਟੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਹਿਲਾਇਆ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਿੱਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਪੂੰਝੇ। ਦਰਸ਼ਕ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਗਰਜ ਉੱਠੇ।
ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਰਾਜੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੌ ਸਿੱਕੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਮੇਰੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਸੀ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਖਿਡਾਰੀ ਹਾਂ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇਹ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਿੱਤ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੱਜੀ ਆਈ। 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ! ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਵੱਲਵ ਤੋਂ ਡਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣਗੇ।'
'ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ, ਹੈ ਨਾ? ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਾਂਗਾ? ਮੈਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ।'
ਮੈਂ ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਸੋਈ ਦੇ ਸਟਾਫ਼ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਨਹੀਂ ਕੱਢਿਆ, ਕਦੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਹਲਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਪਕਵਾਨ ਪਰੋਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਮੂਥਾ ਦੀ ਹਾਰ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਆਏ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਅਜ਼ਮਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਹੋਰ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਵਿਰਾਟ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਬਣਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ 40,000 ਗਾਵਾਂ ਹਨ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗਊਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਗਊਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਹਦੇਵ ਨੀਵੀਂ ਮਹਿਲ ਦੀ ਕੰਧ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੰਜ ਗਊਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਲੱਭਣ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।
ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਹਾਂ। ਵੱਲਵ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਇੱਕ ਉੱਚੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜੋ ਹਾਈਵੇ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਉੱਗਿਆ ਸੀ। ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਇੱਕ ਪਿੰਜਰ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ 'ਤੇ ਲਟਕਾਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਚਰਵਾਹੇ, ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਭੂਤ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਲਟਕਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਰਾਹ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਣ।
ਮੈਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਪਿੰਜਰ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਜੋ ਮੈਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦੀ ਥੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਇੱਕ ਦਰਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਤਿੰਨ ਟਾਹਣੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਣੇ ਹੱਥ

ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼ ਚੁੱਕਿਆ, ਮੇਰਾ ਖੰਜਰ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦੀ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਗਦਾ ਜੋ ਮਾਇਆ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਣਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ।
ਮੈਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਡਲ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ, ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੋ ਮਹਿਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਹਦੇਵ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਗਾਵਾਂ ਦੇਣ ਆਇਆ ਸੀ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਸਹਦੇਵ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਸੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
ਉਸਨੇ ਅਰਜੁਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਵਿਰਾਟ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮ ਪਹਿਨਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖੁਸਰੇ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਰਥ, ਜੋ ਕਿ ਇੰਦਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ, ਕਿੰਨਾ ਨੀਵਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ! 'ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਇਸ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਮਰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਔਰਤ!'
ਨਕੁਲ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।
‘ਰਾਣੀ ਸੁਦੇਸ਼ਨਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ?’ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।
ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ। 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ? ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਬੇਹੋਸ਼ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਦਨ ਪੀਸ ਰਹੀ ਹਾਂ - ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਦੀ ਧੀ ਲਈ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਹੈ! ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਸਾਡੀ ਪਾਸਾ ਵਾਦਕ, ਕਾਂਕਾ, ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ?' ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੇ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਚਲੀ ਗਈ।
ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਰਾਟ ਦੇ ਮਹਿਲ ਆਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੈਨਾ ਮੁਖੀ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਸਧਾਰਨ ਗਊਆਂ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਗਰਮ ਜਾਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਦਵਾਰਕਾ ਅਤੇ ਵਿਰਾਟ ਬਹੁਤ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਵਿਰਾਟ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ।
ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਜਗਾਈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਵੱਲਵਾ, ਨਪੁੰਸਕ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੀਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਛੂਹੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
ਰਾਣੀ ਦਾ ਭਰਾ, ਕੀਚਕਾ, ਜੋ ਕਿ ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਸੀ, ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗ੍ਰੇਨਾਈਟ ਵਾਂਗ ਕਾਲਾ, ਕੀਚਕਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਪੰਜ ਉਂਗਲਾਂ ਲੰਬਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਲਾਲ ਸਨ, ਉਸਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਫੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁੰਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣੇ ਜਾਓ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਾਂਗਾ।'
ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਰੁੱਝਿਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਕੀਚਕ ਨਾਲ ਆਏ ਲਗਭਗ ਸੌ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਣਾ ਭੇਜਣਾ ਪਿਆ।
ਇੱਕ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਚੁਣ ਕੇ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਆਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਲਿਨੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।'
ਵਿਰਾਟ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਡਾਂਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਖਾਏ ਗਏ ਡਾਂਸ ਸਟੈਪਸ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰਾਂਗਾ।
ਮੈਂ ਘਿਓ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਅਤੇ ਹਾਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਛੋਟੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਜਗਦੇ ਦੇਖੇ। ਵੀਣਾ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਦੰਗਮ ਦੀ ਧੁਨ ਵਜਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੱਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੱਧਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਾਲੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਉੱਥੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।
'ਕੀਚਕਾ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ: ਸੌ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕੇ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨੌਕਰ, ਘੋੜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਰੱਥ।'
'ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।'
'ਮੈਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਰਮਨਾਕ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ। ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਾਂ।'
"ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ।"
ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਦ੍ਰੋਪਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ, ਫਿਰ ਜੂਏ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਜਲਦੀ ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਲਵਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਮੇਰਾ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਹੈ।'
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਉਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਪਾਸਾ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਲੈ ਕੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪਰੋਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਭਾਂਡਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਭਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਦੁਕਾਨ ਰਸੋਈ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਮੈਂ ਕਾਂਕਾ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਗੇਮ ਹਾਰਦੇ ਅਤੇ ਦੋ ਜਿੱਤਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੜਖੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਸੁਸਤ ਸੁਪਨਾ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ - ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਜੂਏ ਦਾ ਹਾਲ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਬੁੜਬੁੜ, ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੜਖੜ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਘਸੀਟਦਾ ਹੋਇਆ। ਠੰਡੇ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਟਪਕਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਹੱਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੂਨੀ ਚੁੰਝਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਬੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜੋ ਲਾਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਦਾਅਵਤ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ... ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਲਹਿਰਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਭੱਜਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਆਈ, ਹਾਫਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ, ਕੀਚਕ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੱਥ ਵਧਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਫੜ ਲਏ। ਉਹੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ, ਆਪਣੇ ਕਮਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਨਾ ਖਿਸਕ ਜਾਵੇ। ਉਹੀ ਪਾਸਾ...
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਚੀਕ ਪਈ। ਕੀਚਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ। ਮੈਂ ਸਜਾਵਟ ਵਜੋਂ ਕੰਧ 'ਤੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਲੰਬੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਬਰਛੇ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਝਿੜਕ ਰਹੀ ਸੀ, 'ਮੂਰਖ, ਇਹ ਰਸੋਈ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਲਣ ਲਈ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਦੇਖੋ।' ਰਾਜਾ ਵੀ ਉੱਪਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਰਾਣੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਆਦਮੀ...'
ਕੀਚਕਾ ਨੇ ਔਰਤ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਪਣੀਆਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭੋ। ਚਲੋ ਖੇਡ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀਏ।'
ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ।
ਉਸ ਰਾਤ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਸੋਈ ਦੇ ਵਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਸੀ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਪਰਫਿਊਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾਇਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਈ।
'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ?' ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਗਰਮ ਹੰਝੂ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। 'ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਪਾਸਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਵੀਰ ਯੋਧੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਰਾਟ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਸਦੇ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ...'
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬੇਵੱਸ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ- ਵੱਡੇ ਹੱਥ ਵੀ, ਜੋ ਲੋਹੇ ਦੇ ਕਿੱਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ, ਹੁਣ ਗਿਰਵੀ ਸਨ।
‘ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?’ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ, ਹਾਉਂਕਦੀ ਹੋਈ। 'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੀਚਕ ਨੂੰ ਕੁੱਟੋ, ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕੁੱਟੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਵਾਂਗ ਚਕਨਾਚੂਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਚੀਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹ ਕਦੋਂ ਜਾਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈਂ। ਜੇ ਉਹ ਪਰਸੋਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਹਿਰ ਖਾ ਲਵਾਂਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਰਸੋਈ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦੀ ਹਾਂ!'
ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਾਲ ਚੱਲ ਪਈ। 'ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀਚਾਕਾ ਨੂੰ ਦੇਖੋਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਓ। ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੱਜ ਗਏ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਜਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਗੇ। ਉਸਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁੰਨਸਾਨ ਡਾਂਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿਓ।'
ਉਹ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['
[[[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[: '[[[[[[[[[[[[[!'
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[-[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[-[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[['[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, '[[[[[[[...?'
[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, '[[[, [[[[[[[[[[[, [[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[!'
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[

ਦੁਬਾਰਾ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਣ ਲਈ। ਇਹੀ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।
ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।
ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ? ਮੈਂ ਕੀਚਕ ਹਾਂ, ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼!'
‘ਮੈਂ ਇੱਕ ਗੰਧਰਵ ਹਾਂ, ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਾ ਗੰਧਰਵ ਪਤੀ!’ ਮੈਂ ਗਰਜਿਆ।
ਕੀਚਾਕਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਉਸ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆਈ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਪਲ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਉਸਦੇ ਗਲੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਪਸਲੀਆਂ 'ਤੇ ਜੋ ਸੱਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਤੰਗ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉਸਦੇ ਗਲੇ 'ਤੇ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀਆਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ, ਉਸਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਨਾਲੀ ਨੂੰ ਕੁਚਲਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲੀ ਪੰਛੀ ਦੇ ਰੋਣ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਉਹੀ ਬਚੀ।
ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਡਿੱਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਪੈਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਚੀਕ, ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਬੂ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।
'ਦ੍ਰੌਪਦੀ,' ਮੈਂ ਪੁਕਾਰਿਆ।
ਮੈਂ ਇੱਕ ਤੇਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਗਭਗ ਬੁਝ ਰਹੀ ਬੱਤੀ ਚੁੱਕੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੇ ਗਏ ਫਟੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਨੂੰ ਪੂੰਝਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਏ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਮਕ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪਏ ਕੀਚਕ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਵਗਦਾ ਖੂਨ ਪੂੰਝਿਆ। ਅੱਗ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੁਣ ਬਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਗਿੱਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ।
ਉਸਦੇ ਨਹੁੰ ਮੇਰੇ ਗੁੱਟਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋਦ ਗਏ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ।
ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਸ ਸਾਲ ਕਿਸਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਅਣਜਾਣ ਜਲਾਵਤਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ।
ਚੀਥੜੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

2
ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਕਿ ਕੀਚਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੰਧਰਵ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮੰਦਬੁੱਧੀ ਵੱਲਵ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਵੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ।
ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਸੈਨਾਪਤੀ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਖਾਲੀ ਡਾਂਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕੀਚਕ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਗੰਧਰਵ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਖਲਨਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਮਹਿਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਂਕਾ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਜੂਏ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਡਾਂਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈਆਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ।
ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਭੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਕਿ ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਉੱਤਰ ਦੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਟੋਲੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਚਰਾਗਾਹ ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਲਗਾਈ ਗਈ ਵਾੜ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ 5,000 ਗਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਹੈ।
ਰਾਜੇ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੀਚਕ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।
ਪਾਸਾ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਾਂਕਾ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ, 'ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹੋ। ਉਹੀ ਵੱਲਵ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ ਆਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੈਂਡ ਨੇ ਗਾਵਾਂ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ...
ਮੈਂ ਮਹਿਲ ਗਿਆ। ਕਾਂਕਾ ਹਥਿਆਰ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਵੀ ਉੱਥੇ ਸੀ; ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚਮਕ ਉੱਠਿਆ। ਮੈਂ ਬਲਦ ਦੀ ਚਮੜੀ, ਇੱਕ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਹੱਥੇ ਵਾਲੀ ਧਨੁਸ਼ ਤੋਂ ਬਣੀ ਇੱਕ ਢਾਲ ਚੁਣੀ। ਕਾਸ਼ ਮੈਂ ਉਹ ਗਦਾ ਪਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਮਾਇਆ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼! ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਗਦਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
ਸਿਪਾਹੀ, ਜੋ ਕਿ ਬੋਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਸਹਦੇਵ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਤੋਂ ਆਇਆ, ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਇੱਕ ਫੌਜ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਕੁਲ ਨੇ ਰਥਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ। ਜੰਗਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚਲਾਏ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਰੱਥ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੱਤਾਂ, ਛਿਆਸੀ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਾਲੇ ਜੂਲੇ ਅਤੇ ਅੱਸੀ-ਅੱਠ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਾਲੇ ਧੁਰੇ ਸਨ।
ਜਿਹੜੇ ਗਾਈਡ ਸਾਡਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਰੱਥ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਮੈਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ, 'ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਇੱਥੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਰਸੋਈ ਦੇ ਸਟਾਫ ਲਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ!'
ਨੌਜਵਾਨ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਰਗਾ ਆਗੂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਨਕਾ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰੱਥ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।'
ਘੋੜੇ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਪਾਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਰੜੇ ਵਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਚਰਾਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਹੂੰਝਣ ਦੀ

ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਧੂੜ ਦਾ ਇੱਕ ਬੱਦਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਗਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪਿੱਛੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਧੱਕ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 20,000 ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਕੰਬ ਗਈ।
ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਉੱਠੀਆਂ। ਪਹਿਲੇ ਤੀਰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, 'ਅਜੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਕਦੋਂ।' ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਡੇ ਤੀਰ ਜਿੰਨਾ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ।
ਦੁਸ਼ਮਣ, ਜੋ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਰਥਾਂ ਨੂੰ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਜਾਵੇਗੀ, ਝੁੰਡ ਦੁਆਰਾ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਧਨੁਸ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਗਾਇਆ ਜੋ ਤਿੰਨ ਘੋੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਤੀਰ ਛੱਡਿਆ, ਧਨੁਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਫੜਿਆ। ਤੀਰ, ਜਿਸਦੀ ਨੋਕ ਇੱਕ ਬਾਜ਼-ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਧਨੁਸ਼ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਅੱਧੀ ਉਂਗਲੀ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਤੱਕ ਘਟਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ।
ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੇਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਚੀਕ ਮਾਰੀ ਜਿਵੇਂ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਨੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਯੋਧੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਥਾਂ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਥ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਗੁਆਚ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਰਛੇ ਸਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਥਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਗਏ। ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਰਥ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਚਲੋ, ਅੱਗੇ ਵਧੋ, ਰਥ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖੋ।'
ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੰਨੇ ਅਚਾਨਕ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਖੂਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਘੋੜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਡ ਗਏ। ਤਲਵਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਥਿਆਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੱਧਾ ਚੱਕਰ ਕੱਟਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਸਿਪਾਹੀ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ, ਵੱਲਵਾ? ਮੈਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸ।'
ਵਿਰਾਟ ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਕੂਹਣੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠਾ ਦੇਖਿਆ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਰਿੰਗ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਇੱਕ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਉਸ 'ਤੇ ਤੀਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤੀਰ ਭੇਜਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਰੱਥ ਘੁੰਮਾਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਮੇਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਨੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਤੀਰ ਹੇਠਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਤੇਜ਼-ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਰਹੇ ਰੱਥ 'ਤੇ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਕੁਲ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਗਏ ਘੋੜੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਦੇ ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ, ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੇ ਸਨ, ਸਾਡੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਸਾਰਥੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਦੇ ਰੱਥ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਆਮ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਜੇ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਲੜਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਗਲਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਉੱਠਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਧਨੁਸ਼ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਦਬਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਡਰ ਦੇਖਿਆ। ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਸ਼ੂ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਉਸੇ ਪਲ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਰੱਥ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਅਸਥਾਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਭੁੱਲ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ। ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ।' ਇਹ ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਯੁੱਧ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਗਊਆਂ ਵਾਪਸ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਸਨ। 'ਜੇਕਰ ਉਹ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਕੋਲ ਆਗਿਆ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਹਿਲ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਤਾਂ ਜਿੱਤ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਅਚਾਨਕ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਗਏ ਹਾਂ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਕੌਰਵਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲੋਂ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਅਤੇ 10,000 ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇਸਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਦ ਪੱਛਮ ਤੋਂ...'
ਜਦੋਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ, ਉਤਰਨ, ਨੇ ਕੁਝ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਦੁਰਯੋਧਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਲ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਦਮੇ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।
'ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਉਹ ਹਥਿਆਰਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਦੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।'
ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਤਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਗਏ ਸਨ। ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਯੋਧਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ, ਨਾਚ ਅਧਿਆਪਕ, ਰੱਥ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ: 'ਰਾਜਾ, ਡਰੋ ਨਾ। ਉਤਰਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ-ਸਲਾਮਤ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੁਨਰਮੰਦ ਸਾਰਥੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਸਿੱਖੇ ਹਨ।'
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨੌਕਰਾਣੀ ਮਾਲਿਨੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਛੁਪਾਈ।
ਉਤਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ, ਜੇਤੂਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ।
ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਰਜੁਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਗੱਠੜਾ ਸੀ।
'ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਨਾਲ ਕੌਣ-ਕੌਣ ਸਨ?'
'ਸਾਰੇ। ਇਹ ਉਸ ਯੁੱਧ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਦਿਨ ਕੌਰਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਰੋਣ ਉੱਥੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ, ਭੀਸ਼ਮ ਅਤੇ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ। ਕਰਨ ਵੀ।'
ਗਊਆਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ ਰਾਜਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਭੀਸ਼ਮ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

'ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਦੇ ਉਹ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ। ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ, ਕਰਨ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਣਾ। ਪਰ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ।'
'ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ?'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ, ਜਿਸਦੀ ਉਮਰ ਨੱਬੇ ਪਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਯੋਧਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਨਹੀਂ। ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੇਰਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ।'
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗਲੇ ਲਗਾ ਲਿਆ।
'ਮੈਂ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇਖੀ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਹਾਰੇ ਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੂਏ ਦੇ ਮਾਹਰ ਨੂੰ ਕਹੋ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਲੁਕਣ-ਮੀਟੀ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਂਕਾ ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਉੱਤੇ ਸਾਡੇ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਸਲੀ ਯੋਧੇ ਵਾਂਗ ਲੜਿਆ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਤੁਰਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚਲੇ ਬੰਡਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਉਹ ਕੀ ਹੈ?'
‘ਮੇਰੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜਛਾੜ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਜੋ ਵੀ ਚੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਮੈਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਲੈ ਲਵਾਂ। ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ
- ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਪੱਖ ਇੰਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ, ਕੌਣ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਉਤਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਸਨ? ਕੌਰਵ ਵੀ ਇੰਨੇ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਲਵ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਰਥੀ ਜਿਸਨੇ ਉਤਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਤੀਰ ਉਡਾਏ!
ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ, ਉਤਰਨ ਨੇ ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਿਆ। ਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਸਾਰਥੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤੀ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ, ਜੋ ਨਾ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਔਰਤ, ਇੱਕ ਯੋਧਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤੀਰ ਚਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ?
ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜੇ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਾਂਕਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਮਹਿਮਾਨ ਦਾ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰੋਗੇ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਰੱਥ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯਾਦਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਤਰਿਆ।
ਰਾਜਾ ਦੇ ਨਮਸਕਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਨਕਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ। ਸਤਿਆਕੀ ਰਸੋਈ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੱਲਵ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਗਿਆ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਦੱਸੇ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ। ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਵਿਰਾਟ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ। ਸੇਵਾਦਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਗਤ ਅਤੇ ਦਾਅਵਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਭੱਜਣ ਲੱਗੇ।

3
ਅਸੀਂ ਵਧੀਆ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਕ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸੀ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੌਰਵ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਹੋ। ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਮੂਰਖ ਭੇਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ।'
ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੁਖੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕੌਰਵ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਚੰਦਰ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਾਧੂ ਮਹੀਨੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰਿਆ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।'
'ਆਹ, ਵਾਧੂ ਮਹੀਨਾ... ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ।' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।
ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਿਨ ਵਿਰਾਟ ਰਾਜ ਲਈ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਂਗ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਵਿਰਾਟ ਅਤੇ ਸਤਿਆਕੀ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚਰਚਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਟ ਦੀ ਧੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਉੱਤਰਾ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਵਿਰਾਟ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਸੰਭਾਵੀ ਲਾੜਾ ਹੈ, ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿੱਤੀ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੂੰ ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਹੈ ਨਾ? ਉਹ ਹੁਣ ਜਵਾਨ ਹੈ। ਉੱਤਰਾ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਦੁਲਹਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਹੋ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਹੀ ਸੀ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਅਭਿਮਨਿਊ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਚਾਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਵਿਰਾਟ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਾਮਲਾ ਹੱਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਮਹਿਲ, ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ।
ਦਰੁਪਦ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਸਾਡੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਹੁੰਚੇ। ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਪਛਾਣਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵਿਰਾਟ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਕਤਾਰਬੱਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤਾਕਤ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਿਖਲਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ। ਸਤਿਆਕੀ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਾਮੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਅਤੇ ਧੂੰਆਂ ਉੱਠਣ ਲੱਗਾ।
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਿਆਂ ਕੋਲ ਦੂਤ ਭੇਜੇ ਜੋ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚੇਦੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਕੇਤੂ ਅਤੇ ਮਗਧ ਦਾ ਜੈਸੇਨ।
ਸਤਿਆਕੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਲੁਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਰੁਪਦ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਤਿਆਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਪਹੁੰਚੇਗੀ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਵੇਗੀ।' ਉਸਨੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਯੁਮਨ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਜੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ?'

ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਤ ਭੇਜਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਦੇ ਦੇਣਗੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ।'
ਸਤਿਆਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਖੱਤਰੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸੁਨੇਹੇ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੌਰਵਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਸੰਭਾਲ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।'
ਧ੍ਰਿਸਤਦਯੁਮਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੌਰਵ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਗੇ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੋਣਗੇ। ਫੌਜੀ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਅਤੇ ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿਣਗੇ।
ਸਤਿਆਕੀ ਨੇ ਸ਼ੱਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ, 'ਪਰ ਉਹ ਕੌਰਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ ਜੋ ਗਊਆਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ।'
'ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਾਂਗ, ਗਾਵਾਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ ਖੱਤਰੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਵਿਰਾਟ ਦੀਆਂ ਗਾਵਾਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿਖਦਾ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਾਟ ਲਈ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦ੍ਰੋਣ ਕੌਰਵਾਂ ਲਈ ਇਸ ਲਈ ਲੜੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦ੍ਰੁਪਦ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਡੋਲਿਆ। 'ਇਹ ਅਧਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਲੜਨਗੇ ਅਤੇ ਜਿੱਤਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਅਸੀਂ ਨੌਜਵਾਨ ਹਾਂ।'
ਮੈਂ ਵਿਦੁਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਵੇਗਾ। ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਵਿਦੁਰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕੌਰਵ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਾਂਡੂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਯਾਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੱਤਾ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਜਾਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਵਿਚਿਤ੍ਰਵੀਰਿਆ ਦੀ ਮਾਂ ਇੱਕ ਮਛੇਰੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਜਵਾਬ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ: ਸ਼ਾਇਦ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੂਤ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਗਏ। ਇਹ ਦੂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਦਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।
'ਮੈਂ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ: "ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਰਾਜੇ ਦਾ ਧਰਮ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ: ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਪਾਂਡੂ ਇੱਕੋ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੌਲਤ ਮਿਲੀ, ਤਾਂ ਪਾਂਡੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ? ਉਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ

ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਲੱਭੇ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਣਾ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਘਟੀਆ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਜੋ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ।'"
ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਨੇ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਜਵਾਬ? ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ?' 'ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੇਨਤੀ ਜਾਇਜ਼ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਬੋਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਕਰਨ, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਜੇ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦੇਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਸੌ ਸਿੱਕੇ ਦਿੱਤੇ।'
ਦਰੁਪਦ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸਫੈਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਦਰੁਪਦ ਦੀ ਹਰ ਹਰਕਤ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਯਾਦਵ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜਣੇ ਅਤੇ ਜੰਗਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਰੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਬੰਦ ਨਾ ਕਰੋ।'
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਮੰਤਰੀ ਸੰਜੇ, ਜੋ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸਨੇ ਖਾਧਾ, ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਉੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਛੀ। ਕੀ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਠੀਕ ਸਨ? ਕੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸਨ? ਕੀ ਨੌਕਰ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ?
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਾਲੇ ਸਵਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਗਾਵਾਂ ਚੰਗੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਕਰਨਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।
ਸਤਿਆਕੀ ਨੇ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ ਸੁਣੀਏ ਅੰਨ੍ਹੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ।'
ਮੈਂ ਹਾਲ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇਵਦਾਰੂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਟਪਕਦੀ ਸੁਣੀ, ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਟਨ-ਟਨ ਪਛਾਣ ਲਈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੰਜੇ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਆਈ ਸੀ।
ਸੰਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਧਰਮ ਪੁੱਤਰ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣੋ। ਪਾਂਡਵ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਸ਼ਨੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਤਿਆਕੀ, ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦਰੁਪਦ ਅਤੇ ਵਿਰਾਟ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਨੇਕ ਲੋਕ ਹੋ, ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਪਾਪ ਓਨਾ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਤੇ ਦੀਵੇ-ਕਾਲੇ ਦਾ ਧੱਬਾ।'
"ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਯਾਦਵ, ਪੰਚਾਲ ਅਤੇ ਵਿਰਾਟ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿੱਤ ਹੋਵੋਗੇ। ਪਰ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦ੍ਰੋਣ, ਭੀਸ਼ਮ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਅਤੇ ਸ਼ਲਯ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਜਾਂ ਹਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ।" ਸੰਜੇ ਰੁਕ ਗਿਆ।
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਯੋਗਦਾਨ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ, 'ਮਹਾਨ ਰਾਜੇ ਨੇ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ।'

ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। 'ਚਾਚਾ ਜੀ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।'
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਯੁਮਨ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਿੱਠੇ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰਤ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ: ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਲੇਟ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸੜ ਜਾਓ, ਕਿਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਹੋਰ, ਪਰ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੋ। ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਦਾ ਇਹੀ ਮਤਲਬ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੰਜੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ ਕਿ ਪਾਂਡਵ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਅਰਜੁਨ, ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਤੋੜਿਆ ਸੀ।

4
ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਇਆ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ, ਦੂਜੇ ਭਰਾ, 'ਤੇ ਗਲਤੀ ਕਰੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਗਲਤ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਚਰਚਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤੁਸੀਂ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਫਿਲਹਾਲ, ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ...'
ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਝਲਕ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਾਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਸੰਜੇ ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਰਜੁਨ ਕੋਲ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸੰਜੇ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਹਥਿਆਰ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਨਕੁਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਆਦਰਸ਼ ਹੱਲ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਜ ਪਿੰਡ...'
ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ, 'ਕੌਣ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣਗੇ?'
"ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੰਗ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਾਂਡਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ।"
ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਖਾਲੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਖੀ। ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਮੈਂ ਲੇਟ ਗਿਆ, ਲੁਹਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਚਪਟਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਯੁਮਨ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੁਆਰਾ ਭਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਘੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਕੋਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਸੂਸ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਹੁਣ ਉਹ ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਵਿਦੁਰ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚਕਾਰ ਲੰਬੇ ਬਹਿਸ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਦੂਰ, ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰੀ, ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ।
'ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕੀ?'
'ਕਰਨ ਅਤੇ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖੀ ਬਹਿਸ ਹੋਈ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਿਸ ਬਾਰੇ। ਕਰਨ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਇਆ, ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।'
ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਘੜਾ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ।
'ਧਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ?'
ਇਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਅਰਜੁਨ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਨਵੇਂ ਹਥਿਆਰ ਜਿੱਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਗੁਆਏ ਬਿਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤੀਰ ਚਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। 'ਨਹੀਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। 'ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਡਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਵ੍ਰਿਕੋਦਰਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਸਨ? "ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜਾਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਗਰਮ ਹਉਕੇ ਭਰਦਾ ਹਾਂ।" ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ?'

ਮੈਂ ਫਿਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ...
'ਦੁਰਯੋਧਨ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਭੀਮ ਨੂੰ ਗਦਾ-ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਮ 'ਤੇ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।' ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਇੱਕ ਜੰਗੀ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਪਲ ਬੇਸਬਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਰਥੀ ਆਪਣੇ ਰਥ ਦੀ ਗਤੀ ਘਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਲਈ ਵੀ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਸਤਿਆਕੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਫਿਰ ਆਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਤਿੰਨ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਉੱਥੇ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਯੁਮਨ ਅਤੇ ਸਤਿਆਕੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹੇ, ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਸਨ। ਨਾ ਤਾਂ ਦਰੁਪਦ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਰਾਟ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸਨ।
‘ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।’ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ‘ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੂਤ ਵਜੋਂ ਭੇਜਾਂਗੇ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜਾਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।’
ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਤੋਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਭੂਮਿਕਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਥੋਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।
"ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫੈਸਲਾ ਹੈ," ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।"
ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਵੰਸ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਇਸਦੇ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣਨ ਲਈ ਵੀ।'
ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮੇਰੀ ਠੰਢੀ ਅਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਾਲ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਲਗਭਗ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।
"ਇੱਕ ਨਪੁੰਸਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ! ਕੀ ਤੂੰ ਡਰਪੋਕ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਭੀਮਸੇਨ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਜੰਗ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ?" ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਪੁੰਸਕ ਪਾਂਡੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਉਮੀਦ ਰੱਖਦੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲਤੀ ਹੈ।' ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲਿਆ।
ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਇਕਦਮ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ।
'ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਨੁਕਸਾਨ ਰਹਿਤ ਮਜ਼ਾਕ ਸੀ।'
ਅੱਗੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਅਰਜੁਨ ਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਕੁਲ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਸਹਦੇਵ ਵੱਲ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ।
'ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਅਰਜੁਨ?' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਸੇ ਹਨ। ਜੰਗ ਚੋਰੀ ਹੋਏ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸੰਧੀ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਨਕੁਲ ਉਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਹਦੇਵ ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਭੀਮ, ਅਰਜੁਨ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਇਦ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਨ। ਨਕੁਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਹਿ ਸਕੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ।'
ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। 'ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੂਏ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਤੱਕ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਕੁਨੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੈਂ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਹੈ ਯੁੱਧ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਹਦੇਵ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।'
ਸਤਿਆਕੀ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਅੱਧੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਲਿਆ। ਸਹਦੇਵ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਦਰੀ ਦਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮਾਮਾ ਸ਼ਲਯ ਕੌਰਵਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲਵੇਗਾ।
ਸਹਦੇਵ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਚੱਲੀਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਡੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।'
ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। 'ਰੁਕੋ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਹੈ!'
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਬਾਹਰ ਆਈ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਗਈ। 'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਦਾਅ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਬੋਲਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ, 'ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੈ।'
'ਕੁਰੂ ਕਬੀਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਜਾਂ ਗੂੰਗਾ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਅਤੇ ਅੱਜ, ਮੈਂ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫ਼ਾਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ।'
ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। 'ਜਦੋਂ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਘਸੀਟਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਢਿੱਲੇ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਉਹ ਵੀ ਜਿਸਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਧਰਮ ਦਾ ਭਗਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ!'
ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਤਿਆ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਰੱਖਿਅਕ ਦੇਵੀ ਜਿਸਨੂੰ ਜਾਦੂਈ ਮੰਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦਾ ਰੁਖ਼, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਾਪਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਕ੍ਰਿਤਿਆ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਅਚਾਨਕ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਢੱਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰੋ ਪਈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਸ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਰੋ ਨਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਕਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਨਾ ਭੁੱਲ। ਆਪਣੀ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ।'
ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਪਈ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣਨ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਯੋਧਾ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਣ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ! ਸਹਦੇਵ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਸੀ। ਕੀ ਸਤਿਆਕੀ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਯੁੱਧ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮੈਂ ਡਰਪੋਕ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਕਿ...

ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਦੇਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਵਾਈ ਹਾਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਕੀ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਡਰਪੋਕ ਹਾਂ?
ਮੈਂ ਤੁਰਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਾੜਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉੱਥੇ ਦੰਗਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਨੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਭੱਜ ਕੇ ਮਹਾਵਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਮਹਾਵਤ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ ਹੁਣ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਗ੍ਰੇਨਾਈਟ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਲੰਬੀਆਂ ਡੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਬਰਛਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ, ਵੱਖਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਵਤਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲਿਆ। 'ਇਸਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਜਾਓ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ!'
ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਹਾਵਤ ਤੋਂ ਇੱਕ ਬਰਛਾ ਫੜਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਧੱਕਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਦੀ ਨੋਕ ਖੋਖਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਹਾਥੀ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜੋ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, 'ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਓ, ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਓ।'
ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਡ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਦੰਦ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਉੱਚੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਬਰਛੀ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟੀ; ਇਸਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਗਲ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਅਗਲੇ ਪੈਰ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਤੁਰ੍ਹੀ ਵਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਚੀਕਿਆ: 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਲੜਾਈ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਭੀਮਸੇਨ ਤਿਆਰ ਹੈ!'
ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਸੁਭਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਧਾ ਪਾਗਲ ਹਾਥੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਗਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਲੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?'
ਮਹਾਵਤਾਂ ਨੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਪੈਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਮੈਂ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਅਜੇ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਸਤਦਯੁਮਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਰ ਸੁਣ ਕੇ ਭੱਜੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ।
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੂੰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈਂ? ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਇੱਕ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਗਏ।'
ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲਾ ਆਦਮੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।
ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੱਕ ਬੇਚੈਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫੌਜ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਘੱਟ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਾਣ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਿਰਾਟ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ, ਜੋ ਲੜਾਈ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ ਸਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਆਏ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਸੰਧੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਸਾਨੂੰ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਵੇਰਵੇ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਰੋਕਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
'ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਦਰੁਪਦ, ਵਿਰਾਟ ਅਤੇ ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਉਤਰਨ, ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਸਤਿਆਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੈਨਾਪਤੀ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਖੁਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕੇ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੂਤ ਅਤੇ ਸੰਜੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
'ਦੁਰਯੋਧਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਧਾ ਰਾਜ, ਜਾਂ ਪੰਜ ਪਿੰਡ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਘਰ ਵੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੂਈ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਵੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ!'
ਮਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ? ਇਹ ਉਹ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉੱਠਿਆ: ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ?
'ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਲਈ ਹੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: "ਮੈਂ ਇਹ ਤੱਥ ਭੁੱਲ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਅਣਗਿਣਤ ਦੁੱਖ ਝੱਲੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਜੂਏ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਨਾਥ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ, ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਕੱਪੜਾ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲਦੇ ਹੋਏ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੁਲਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਓ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ"
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝ ਰਹੀ ਸੀ।
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ: 'ਵਿਦੁਲਾ ਇੱਕ ਖੱਤਰੀ ਔਰਤ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਭੱਜਣ ਅਤੇ ਲੁਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜੰਗ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਵਿਦੁਲਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਨੋਰਥ ਜਾਂ ਹਿੰਮਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਗਧੀ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।'
ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ ਰਹੇ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ। ਸਾਰੇ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਕੀ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਭੀਮ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਕਿ ਉਹ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਣ, ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਰਾਜ-ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਕਰਨ।'
ਉਹ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, 'ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਬਚਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ: "ਜਿਹੜੇ ਰਾਜੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ"।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਫਿਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਸਤਿਆਕੀ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਉੱਪਰ-ਨੀਚੇ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਦਰੁਪਦ ਅਤੇ ਵਿਰਾਟ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਘੂਰਦੇ ਰਹੇ।
ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਿੱਲਦੀ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਅਭਿਮਨਿਊ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਕੀ...?'
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਚੁੱਪੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਆਪਣੇ ਸਬਰ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ?'

ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ:
'ਜੰਗ!'

□□□ 7
□□□ □□□□□

1
ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਸੀਂ ਕਬਰਸਤਾਨ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਖਰੀ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਜਗ੍ਹਾ ਚੁਣੀ, ਉਹ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਢਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੀਰਾਨਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀ ਕੈਂਪ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਤੰਬੂ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਤੰਬੂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਫੌਜੀ ਘਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਰਣਨੀਤੀਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਉੱਥੇ ਹੋਈ। ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਘਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿੱਚ ਘਾਹ ਅਤੇ ਬਾਲਣ ਦੀ ਲੱਕੜ ਬਹੁਤ ਸੀ।
ਸੱਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲੜੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਗਾਂ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਤਿੱਖੇ ਕੀਤੇ। ਸਤਿਆਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।
ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ, ਕਬਰਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ।
ਯੁੱਧ ਦੇ ਰੱਥ ਮੁੱਖ ਤੰਬੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਤਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਰਸਮਾਂ ਲਈ ਸਥਾਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।
ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਰਾਟ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ। ਸਰਵਉੱਚ ਸੈਨਾਪਤੀ- ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਵਜੋਂ ਚੁਣਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਅਕਤੀ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰ ਸਨ; ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਲਿਆ। ਨਕੁਲ ਦੇ ਸੁਝਾਅ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਸੀ: ਕਿਉਂਕਿ ਭੀਸ਼ਮ, ਦ੍ਰੋਣ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਵਰਗੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗੁਰੂ ਉਲਟ ਪਾਸੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਦ੍ਰੁਪਦ ਲਈ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗਾ।
ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਮ ਸੁਝਾਇਆ ਜਿਸਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ: ਸ਼ਿਖੰਡੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਰੁਪਦ ਦੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਭਿਮਨਿਊ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਵਿਰਾਟ ਕੋਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੂਰ ਸੀ, ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਤਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਡੁੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਾਰਨਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੁਨਰਮੰਦ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਪਿਛਲੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਣਨਾ ਇੱਕ ਸਿਆਣੀ ਫੌਜੀ ਰਣਨੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।
ਕਿਉਂਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਉਸ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
'ਤਿੰਨੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਯੋਗ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੌਜਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹਰ ਮੌਕੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਹੀ ਰਣਨੀਤੀ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤਣੀ ਹੈ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ: ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਯੁਮਨ।'

ਦੋ ਮਹਾਵਤ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਰਸੋਈਆ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੂੰ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰਾਂਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੂੰ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ।'
ਮਹਾਵਤ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਨਾਖੁਸ਼ ਸਨ; ਇਸਦੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਗਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਚਮੜੀ ਨਾਲ ਬਣੇ ਕੁਝ ਛਾਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਤੇਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੌਜਵਾਨ ਰੰਗਰੂਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜੋ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸਨ।
ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਸੁੰਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੰਘਣੇ ਵਾਲ ਸਿੱਧੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਠੋਡੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤਾਂਬੇ ਵਰਗੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਉੱਗ ਆਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਿਤੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਛੂਹੇ।
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸਰਵਦਾ ਹਾਂ। ਬਲੰਧਰਾ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ, ਚੁੱਪਚਾਪ ਆਪਣੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ। ਅਸੀਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਸੀ ਜੋ ਦੂਜੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਲੰਧਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਸੀਂ ਕੁਰੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਂ।
ਮੈਂ ਸੁਤਾਸੋਮ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਰਾਟ ਨੂੰ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਲਈ ਛੱਡ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਭਿਮਨਿਊ ਉੱਤਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਸਰਵਦਾ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ। ਭੀਮ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਪੁੱਤਰ ਅਜੇ ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਬੁੱਢਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਲੰਧਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਝਿਜਕ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਯਾਤਰੀ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਖਾਣੇ ਦੇ ਪੈਕੇਟ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹਿੱਸਾ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਇੱਕ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ: ਇਹੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਆਏ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ।
ਸਰਵਦਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।'
ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਲੰਧਰਾ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਛੂਹਣ ਲਈ ਝੁਕ ਗਈ।
ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ, 'ਆਓ, ਅੰਦਰ ਆਓ।'
ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਈ ਅਤੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਰਵਦਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਮ ਸਨ।
ਜਦੋਂ ਬਲੰਧਰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਦੂਤ ਭੇਜਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਕੁਰੂ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕੋਲ ਧੀਰਜ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ, ਗੰਧਾਰੀ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਸਰਵਦਾ ਨੂੰ ਉਸ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਤੀਵਿੰਧਿਆ ਅਤੇ ਸੁਤਾਸੋਮਾ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।
‘ਮੈਂ ਲੜਨ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ,’ ਸਰਵਦਾ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।
ਮੈਂ ਬਲੰਧਰਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹੀਰਾਨਵਤੀ ਨਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਔਰਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੀਆਂ ਸਨ।
‘ਮੈਂ ਮਾਂ ਨਾਲ ਵਿਦੁਰ ਦੇ ਘਰ ਰਹਾਂਗੀ।’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਗੰਢ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ‘ਅਸੀਂ ਜੋ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਹਾਂ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੁਦਰ ਅਤੇ ਦੁਰਗਾ ਲਈ ਬਲੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।’
ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਪੱਤੇ ਉੱਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਦੂਰਮ ਅਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ।
ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਚਲੋ ਵਿਦੁਰ ਦੇ ਘਰ ਚੱਲੀਏ।'
ਬਲੰਧਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। 'ਜਿਸ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਇਆ ਹਾਂ ਉਹ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਸਰਵਦਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਰੱਥ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। 'ਮੇਰੇ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।'
ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੇਰੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ?'
ਮੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ। ਉਹ ਘਟੋਟਕਚਾ ਸੀ। ਰੱਥ ਸਵਾਰ ਇੰਨੇ ਅਨੁਮਾਨਯੋਗ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਉਹੀ ਵਿਸ਼ੇ ਚੁਣਦੇ ਸਨ...
ਜੰਗਲ ਦੇ ਕਬਾਇਲੀ, ਰੱਥ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਰਮੀਰਾ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਉਹ ਕਬਾਇਲੀ ਜੋ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਔਰਤ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਮਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਦੁਲਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਸਾਦਾ ਪਿਆਰ, ਉਹ ਪਿਆਰ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਾਦਾ ਗਧੀ ਲਈ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਯੁੱਧ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸੀ ਉਹ ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਦਾਅ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਖਾਧੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਪੈਕੇਟਾਂ ਵਾਂਗ ਅਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੈਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਓਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਡੱਬਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਰਾਤ ਨੂੰ, ਫੌਜੀ ਕੈਂਪ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਗਰਜ ਵਰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ।
ਜੰਗ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਤੰਬੂਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਜਾਣੂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਸੈਨਾਪਤੀ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਚੁਣਨ ਲਈ ਵਧਾਈ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਕੋਮਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਸੀ।
ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ, ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਦੁਵੱਲੇ ਯੁੱਧ ਵਾਂਗ, ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਯੁਮਨ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਚੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਨਕੁਲ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਉਸਦਾ ਚਾਚਾ ਸ਼ਲਯ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਸੇ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹੁੰ ਨਾ ਖਾਓ। ਸ਼ਲਯ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਦਮੀ ਹੈ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਸ਼ਕੁਨੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੁਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਵਿੰਧਯ, ਸੁਤਸੋਮ ਅਤੇ ਸਰਵਦਾ ਵਰਗੇ ਨੌਜਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ। ਸਿੰਧੂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਜੈਦਰਥ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਤਿਆਕੀ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰੇਗਾ। ਅਭਿਮਨਿਊ ਕਰਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵ੍ਰਿਸ਼ਾਸੇਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗਾ। ਧ੍ਰਿਸਤਦਯੁਮਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦ੍ਰੋਣ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।
ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਦੱਸੇ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਰਯੋਧਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਾਂਗਾ।
ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ। ਜੋ ਨਾਮ ਬਚਿਆ ਸੀ ਉਹ ਭੀਸ਼ਮ ਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
‘ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ।’ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ – ਸ਼ਿਖੰਡੀ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਬੋਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ।
‘ਤੀਰ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀਆਂ ਜਾਂ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ,’ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਮਰੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਸਨ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਦੂਤਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ।
ਅਰਜੁਨ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜੀ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਮਲੇ ਲਈ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹੀਰੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਰੇਤ 'ਤੇ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਦਾ ਸਕੈਚ ਬਣਾਇਆ। ਹਮਲਾਵਰ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕਰੇਗਾ? ਇਹ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਲਈ ਢਾਲ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਇਹ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ? ਕੌਣ?'
ਅਰਜੁਨ ਚੀਕਿਆ, 'ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਭੀਮਸੇਨ!'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।
ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਠ ਗਿਆ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਘੋੜੇ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਕੌਰਵ ਕੈਂਪ ਲਈ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ: ਭੀਸ਼ਮ, ਦ੍ਰੋਣ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਅਤੇ ਸ਼ਲਯ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।
ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਕੌਰਵ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਿਵਾਦ ਨੇ ਕਰਨ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੈਦਰਥ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਜਯੋਤੀਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਭਾਗਦੱਤ, ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਡੇਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉਦੋਂ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਕੌਂਸਲ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਪਸੀ ਦੋਸ਼ ਹੋਣਗੇ। ਅਰਜੁਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸੋਗ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਉਤਰਨ, ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਡਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਲਿਆ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਤਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਚੋਰੀ ਹੋਏ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਯਾਦ ਆਈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਹੰਨਲਾ ਦੇ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਉਮੀਦ ਜਤਾਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਫੌਜੀ ਰਣਨੀਤੀ ਸਿੱਖੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਜੇਤੂ ਬਣੇਗਾ।
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਤਰਨ ਨੇ ਸ਼ਾਲਯ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕ ਕੇ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਧੱਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ - ਇਹ ਸ਼ਾਲਯ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਤਰਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁੰਡਾ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦੇ ਵੱਲ ਝਪਟਿਆ। ਉਤਰਨ ਇੱਕ ਯੋਧੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ।
ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦੂਰੋਂ ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਸਤਿਆਕੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੱਥ ਵਾਪਸ ਮੋੜਨ ਲਈ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਚਾਨਕ ਡਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਾਪਸ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਲਾਹ ਦੇਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਜਾਂ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ ਸਹੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਫਰਜ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਕੰਮ ਦੇ ਫਲ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਜੋ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਮਰਨਾ ਪਿਆ; ਜੋ ਮਰ ਗਏ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਜਨਮ ਲੈਣਗੇ। ਕਾਤਲ ਅਤੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ: ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਤਬਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਤਮਾ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨਵੇਂ ਲਈ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਮੇਰੇ ਰੱਥ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਹੀਏ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੁਧਾਮਨਿਯੂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਡੂੰਘੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ।'
ਮੌਤ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਵਾਂਗ ਸੀ! ਮੈਂ ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਹੇ ਵਿਰਾਟ ਦੀਆਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੀਰਾਨਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਫਟੇ-ਫਟੇ ਕੱਪੜੇ ਜੋ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ।

2
ਉਸ ਦਿਨ, ਫੌਜ ਨੂੰ ਉੱਡਦੇ ਹੋਏ ਕਰੌਂਚਾ ਪੰਛੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਮੈਂ ਚੁੰਝ ਸੀ। ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਅਭਿਮਨਿਊ, ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ, ਸਤਿਆਕੀ ਅਤੇ ਦਰੁਪਦ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸਨ। ਇਹ ਹੀਰੇ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸੀ। ਸਰਵਦਾ, ਰੁਕਮੀ ਅਤੇ ਪੰਚਾਲੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਪੰਛੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਗਰਦਨ।
ਕਲਿੰਗਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਦਿਨ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਚੰਗੇ ਯੋਧੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦਸਤਕਾਰ ਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰਾਂਗਾ ਜੋ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ - ਇੱਕ ਤਕਨੀਕ ਜੋ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਜਾਨਵਰ ਦਰਦ ਨਾਲ ਚੀਕਦਾ ਹੋਇਆ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਿਆ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ ਤੁਰ੍ਹੀ ਵਜਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕੁੱਦ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਛਾਲ ਮਾਰੀ, ਕਲਿੰਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।
ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਜੋ ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਲਾਭ ਗਿਣ ਸਕੀਏ, ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਅਭਿਮਨਿਊ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ।
ਅਭਿਮਨਿਊ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁਭੱਦਰਾ ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ; ਜਦੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਹਿੱਲਦੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚੋਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੁੱਪਚਾਪ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਅਭਿਮਨਿਊ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਚਾਚਾ ਜੀ, ਸਰਵਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯੋਧਾ ਹੈ! ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਤ੍ਰਿਗਾਰਥ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਚਾਚਾ ਨਕੁਲ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ - ਇਹ ਸਾਡੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।'
ਕਿੰਨਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ! ਅਭਿਮਨਿਊ, ਸਰਵਦਾ, ਪ੍ਰਤੀਵਿੰਧਿਆ, ਸੁਤਾਸੋਮਾ - ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੋਚਿਆ: ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣਗੇ, ਤਾਂ ਕੁਰੂ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਭਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੂਤਾ ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਭਿਮਨਿਊ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਤੰਬੂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਫੌਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਫਲਤਾ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਰਾਤ, ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਸਾਡੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਮਿਲੀ: ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਜਿੱਤ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਰਨ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਹਲੇ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਦੀ ਸੈਨਾਪਤੀ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਵਜੋਂ ਅਯੋਗਤਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਆਪਣੀ ਕਮਾਂਡ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਣ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਲੇ ਖੜ੍ਹੇ, ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਰਥਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਲੀ ਰੁਕਾਵਟ ਜਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਤਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਖਿਆ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ - ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਚੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਹੀਂ

ਹੁੰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਭੀਸ਼ਮ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।'
ਚੌਥੇ ਦਿਨ, ਮੈਨੂੰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ੋਕਾ 'ਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਤੀਰ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ, ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜ਼ਖ਼ਮ ਡੂੰਘੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਮੇਰੇ ਰੱਥ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਤਿੰਨ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦੀ ਪੱਟੀ ਨੂੰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਰੱਥ ਘੁੰਮਦਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਭਗਦੱਤ ਦਾ ਦੰਦ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜੋ ਕਿ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਰੱਥ ਮੋੜਿਆ।
ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਿਰ ਨੇ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਆਇਆ, ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੰਗਾਮਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ? ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ। 'ਉਹ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ। ਸਿਪਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਝੁੰਡ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਫੌਜ।'
ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ।
'ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਘਟੋਤਕਚਾ।'
ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ - ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਹਾੜੀ ਅਤੇ ਰੱਸੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਆਦਮੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਤੰਬੂ ਦੀ ਛੱਤ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਵੇ। ਇੱਕ ਤੇਂਦੂਏ ਦੀ ਖੱਲ ਨੇ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਫਿਰ ਉੱਠ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਜੰਗਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।'
ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਰਦਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਧਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੱਝਾਂ ਅਤੇ ਬਲਦ ਵੀ।
ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤੰਬੂ ਲਗਾਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ: 'ਅਸੀਂ ਨੰਗੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸੌਂ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਕਰੋ।'
ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਉਹ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਇਹ ਕੋਈ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਜਾਂ ਯੋਧਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਸਬਰ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਸੀ। ਦੰਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਭਾਗਦੱਤ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਾਗਜਯੋਤਿਸ਼ਾ ਦਾ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਭਗਦੱਤ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਜਾਨਵਰ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ... ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਧਰਤੀ ਕੰਬ ਗਈ। ਇਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੰਦ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।
ਮੈਂ ਰਥਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਛਾਲ ਮਾਰੀ। ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਬਰਛੇ ਸੁੱਟੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰੇ ਮੈਂ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸੁੱਟੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ

ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਿਛਲੇ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਝਟਕਾ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।
"ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਜੰਗਲ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਸੀ। ਹਾਂ, ਘਟੋਟਕਚ ਦਾ! ਉਹ ਯੋਧਾ ਜੋ ਇੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੰਬੇਗਾ, ਉਸ ਮਹਾਨ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਲੈਸ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਵ੍ਰਿਤਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਘਟੋਟਕਚ ਲਈ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਰੱਥ ਜੰਗਲੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ! ਉਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਅੰਕਲ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਮਾਮੂਲੀ ਜਾਪਦੇ ਹਾਂ।"
ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ।'
ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਨੇ ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਰਜੁਨ ਵਾਂਗ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਲ, ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਅਕਸਰ ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ, 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ, ਬੇਵਕੂਫ਼, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ...'
ਜਿੰਨੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਮੈਂ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਰੱਖਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਸਲੇਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਬਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਛੋਟੇ ਕੌਰਵ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਵ੍ਰਿਕੋਦਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਰੱਥ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆਉਂਦਿਆਂ, ਉਹ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਅਣਜਾਣਤਾ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਝੁੰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਆਏ, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ, ਬਾਰਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਵਾਲੇ ਬਲਦ ਦੀ ਚਮੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਤੀਰ ਕੱਢੇ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਖੱਬੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਉਸ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਮੈਂ ਫੌਜੀ ਰਣਨੀਤੀ 'ਤੇ ਚਰਚਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਅਭਿਮਨਿਊ ਪੁੱਛਣ ਆਇਆ ਕਿ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਰਾਵ, ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਨਾਗ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਉਲੂਪੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਸ਼ਕੁਨੀ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਜੰਗਲ-ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਅਲੰਭੂਸ਼ਾ ਨੇ ਇਰਵ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਘਟੋਟਕਚ ਨੇ ਅਲੰਭੂਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਸਿਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਘਟੋਟਕਚ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਘਟੋਤਕਾਚ ਨੇ ਜੰਗੀ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹੀ ਬੀਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਥੀ ਬਾਂਸ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਗਿਆ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਲਗਭਗ ਪਚਾਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਰਜੁਨ ਫਿਰ ਡਗਮਗਾ

ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਭੀਸ਼ਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕੋਰੜਾ ਚੁੱਕਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਕੋਰੜਾ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਢੰਗ ਬਦਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਯੁਧਾਮਨਿਊ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਉਥਾਮੌਜਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਵਚ ਵਾਂਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਉਸ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੱਲ੍ਹ, ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਡਿੱਗ ਪਵੇਗਾ।'
'ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਯਕੀਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?'
'ਨਵੀਆਂ ਪੁਜੀਸ਼ਨਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਵੀ ਦੇਖੀ। ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਲੋਕ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਡੇਗ ਦਿੱਤਾ।' ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ, 'ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੁਸਾਸਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਬਦਲਣਗੇ। ਉਡੀਕ ਕਰੋ ਅਤੇ ਦੇਖੋ।'
ਅਭਿਮਨਿਊ ਦੀ ਦੂਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਭਿਆਨਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਖੁਦ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਜਿਸਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ, ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਖੰਡੀ ਅਤੇ ਅਰਜੁਨ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਰੱਥ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਕੋਈ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੌਰਵ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਝਿੜਕਾਂ ਅਤੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਭਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਖ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੇ ਪਾਂਡਵ ਉਸ ਦਿਨ ਭੀਸ਼ਮ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੌਰਵਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੋਵੇ। ਭਗਦੱਤ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਜੰਗ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ। ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ, ਸ਼ਲਯ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤਵਰਮਾ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਕ੍ਰਿਤਵਰਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਦੂਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੁਭੱਦਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਮੂਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ - ਜੈਦਰਥ ਅਤੇ ਸਿੰਧੂ ਅਤੇ ਅਵੰਤੀ ਦੇ ਯੋਧੇ।
ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਆਪਣੇ ਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਧਰਮੀ ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਅਰਥਹੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੈਦਰਥ ਨੂੰ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਰੱਥ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਭਰਾ ਚੰਦਰਸੇਨ ਦੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਗਿਆ।
ਵਿਰਾਟ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਦੇ ਹੋਏ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲੇ ਬਰਛੇ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜੋ ਜੈਦਰਥ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਭਗਦੱਤ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਮੂਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਗਏ। ਅਭਿਮਨਿਊ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇੱਕ ਰੱਥ ਸਮੂਹ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਲਈ ਉੱਡਿਆ।
ਮੈਨੂੰ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਯੋਧੇ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ।
ਜੇਕਰ ਯੁੱਧ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫਰਜ਼ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਭਿਮਨਿਊ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ। ਕ੍ਰਿਤਵਰਮਾ ਪੂਛ ਮੋੜ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਭਗਦੱਤ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਰਾਮ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਲੋਕ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਹੁਨਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਅੰਕਲ, ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਗਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁਨਰਮੰਦ ਹੋ। ਸੱਚੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ!'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਾਂਗ ਸੰਭਾਲਾਂਗਾ। 'ਉਹ ਸੱਤ ਸਨ।'
"ਸੱਤ ਨਹੀਂ, ਦਸ, ਵਿੰਦਾ, ਅਨੁਵਿੰਦਾ ਅਤੇ ਵਿਕਰਨ ਸਮੇਤ। ਤਾਕਤਵਰ ਆਦਮੀ, ਸਾਰੇ ਦਸ। ਅੰਕਲ, ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਦਸ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕੱਲੇ ਲੜ ਸਕਦਾ ਹੈ?"
ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਅਰਜੁਨ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਤੁਸੀਂ।'
ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਉਸ ਥਾਂ ਵੱਲ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਅਰਜੁਨ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਕੌਰਵ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਧੂੜ ਘੱਟ ਗਈ, ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਏ ਯੋਧੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ। ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦੋਫਾੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਸ਼ੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।
ਜੰਗ ਦੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਢੋਲਕੀਆਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਕੌਰਵ ਰੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਸੈਨਾਪਤੀ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਏ। ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਗਧਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ।

3
ਅਸੀਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਦਾ ਭੀਸ਼ਮ ਦੇ ਡਿੱਗਣ 'ਤੇ ਕਰਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣੇਗਾ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦ੍ਰੋਣ ਨੂੰ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਭੀਸ਼ਮ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਰਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਫੜ ਲਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।
ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਲੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਭਗਦੱਤ ਨਾਲ ਫਿਰ ਝੜਪ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਮੈਂ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੁਰ੍ਹੀ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੰਦ ਉੱਤੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਜੋ ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਕਰਨ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਦ੍ਰੋਣ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ।
ਇਸ ਡਰੋਂ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਭਾਗਦੱਤ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਦੱਖਣੀ ਮੋਰਚੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾਵਾਂ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ, ਜੋ ਕਿ ਇੰਨਾ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕੈਂਪ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਹੀ ਤੰਬੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ - ਇੱਕ ਸੰਕੇਤ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ - ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਦੂਜੇ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ। ਅਚਾਨਕ, ਸ਼ੰਖ, ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਅਤੇ ਵੀਣ ਅਚਾਨਕ ਰੁਕ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਸ਼ੁਭ ਸ਼ਗਨ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉੱਤਰੀ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ।
ਅਭਿਮਨਿਊ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ!
ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬੱਸ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਕਿ ਅਭਿਮਨਿਊ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਅਤੇ ਸਤਿਆਕੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ। ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਪਹੀਏ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਲੜੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਭਿਮਨਿਊ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਜੈਦਰਥ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਇੱਕ ਘੋੜੇ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਫਸਾਇਆ। ਦਰੋਣ, ਕ੍ਰਿਪਾ, ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ, ਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਲਯ ਨੇ ਫਿਰ ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ, ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਜਾਂ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਸਿਪਾਹੀ ਵੱਡੇ ਕੌਰਵ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਅਭਿਮਨਿਊ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੱਥ ਅਤੇ ਘੋੜਾ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਰ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਗਦਾ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਏ ਨਾਲ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਭੰਨ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲਛਮਣ ਸੀ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਜੋ ਅਭਿਮਨਿਊ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ

ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਲਾਲ ਸੀ ਜੋ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੋਈ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੀਲੀਆਂ ਲਾਲ ਅਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ ਸਨ। ਮੌਤ, ਇੱਕ ਪਿਆਰੀ ਕੁਆਰੀ।
ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਮੁਟਿਆਰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।
ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਗਿਆ ਜਦੋਂ ਗਿਰਝਾਂ ਮੇਰੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।
ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ, ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰਵਦਾ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ, ਅਤੇ ਨਦੀ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਰੱਥ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਗਿਰਝ ਵਾਲਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਲੱਤ ਜੂਲੇ ਉੱਤੇ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਘਟੋਤਕਚ।
ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ।
'ਅਭਿਮਨਿਊ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਉਸਦੇ ਲਈ ਮੌਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ।
'ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਅਭਿਮਨਿਊ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮਾਰਾਂਗਾ।
ਉਹ ਅਧਿਆਪਕ ਸਾਡੇ ਜੰਗਲ-ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜੇ ਹਨ!'
ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
"ਕੱਲ੍ਹ ਤੋਂ, ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਲੜਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।
ਨਿਸ਼ਾਦਾਂ ਲਈ, ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਕਵਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।" ਘਟੋਟਕਚਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
ਮੈਂ ਨਦੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਜੰਗਲ-ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ! ਮੈਨੂੰ ਘਟੋਟਕਚ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ। ਅੱਜ, ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਦੇ ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਹਨੀਮੂਨ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੀ ਦਿਨ ਹੀ ਚੱਲਿਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਅਦਿੱਖ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜੰਗ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੂਹਦੀ ਸੀ।
"ਮੈਂ ਦ੍ਰੋਣ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ।"
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ।
'ਇੱਥੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣਾ ਇੱਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੂਰਖ ਹੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਕੱਲ੍ਹ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੱਕ ਜੈਦਰਥ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਦ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ।'
'ਕੌਣ? ਕੌਣ?'
'ਅਰਜੁਨ, ਹੋਰ ਕੌਣ? ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ! ਕੌਰਵ ਹੁਣ ਉਸ 'ਤੇ ਹੱਸ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ।'
ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਰਸੋਈ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਭੇਜੇ ਗਏ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਖਾਸ ਮਾਸ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਕਾਇਆ।

'ਤੂੰ ਮੂਰਖ! ਤੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਹੈਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਔਰਤ, ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ!' ਆਪਣੇ ਧਨੁਸ਼ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਥ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਰਾਂਗਾ। ਅਤੇ ਉਹ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਭੱਜ ਜਾ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਲੁਕ ਜਾ, ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਾਲ!'
ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਉਹ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ।
ਅਰਜੁਨ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ, ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਅਣਕਹੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ, ਸੂਰਿਆ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜੇ ਕੁਆਰੀ ਸੀ, ਪਾਂਡਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ ਪਈ।'
'ਮਾਂ... ਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਿਹਾ ਸੀ?'
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਰੱਥ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੱਖਣੀ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਸੇਨੇਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਗਏ ਰੱਥਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੁੰਤੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕਰਨ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦਾ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਕਰਨ ਨੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਖੱਤਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਸੂਤਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸੂਤ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ।'
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
'ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਤੈਨੂੰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਇਸ ਡਰੋਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ।' ਉਹ ਰੋ ਪਈ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਰਨਾ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ।
'ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਭੇਜਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗਾ: ਅਰਜੁਨ।' ਉਹ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਹੱਸਿਆ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਚਾਹੇ ਉਹ ਮਰ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਮੈਂ, ਤੇਰੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
ਮੈਂ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।
ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੇ ਲਗਾਮ ਢਿੱਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਦੌੜਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਰਜੁਨ ਕੋਲ ਗਏ, ਤਾਂ ਯੁਧਾਮਨਿਯੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਰਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਸ਼ਾਮ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜੈਦ੍ਰਥ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਹੁੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜੈਦ੍ਰਥ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਧੂਮਧਾਮ ਨਾਲ ਦੁਰਯੋਧਨ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਰੱਥ ਦੀ ਗਤੀ ਤੋਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਜੈਦ੍ਰਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹੁੰ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ।
ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਿਸਿਆ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸੁਣੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰਨ, ਸੂਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ। ਜਿਸ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਹਥਿਆਰ ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੀ ਉਹ ਇੱਕ ਕੋਰੜਾ ਸੀ। ਕੁੰਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ। ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦਾ ਵਾਰਸ!

□□□□ □□□ □□ □□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□□ □□□□ □□□ □□ □□□□ □□ □□□□□ □□ □□ □□□□ □□?

4
ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਯੁੱਧ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਦ੍ਰੋਣ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ-ਪਛਾਣੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਭਰ ਲੜਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।
ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ।
ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਤਿਆਕੀ ਨੇ ਸੋਮਦੱਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦ੍ਰੋਣ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਤ ਭੇਜ ਕੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਨਕਾਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਦ੍ਰੋਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਕਿ ਉਹ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਵੇਗਾ, ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਉਸਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।
ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਹੀਰਾਨਵਤੀ ਤੋਂ ਧੁੰਦ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਵੇਖਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਘਣੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗੀ ਚੀਕ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ: ਘਟੋਟਕਚਾ ਦੀ। ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਲਈ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ।
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਮਸ਼ਾਵਾਂ! ਮਸ਼ਾਵਾਂ ਲਿਆਓ!'
ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਰੌਲਾ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਜਗਾਈਆਂ, ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਅਚਾਨਕ ਜਗਣ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਰੌਣਕ ਫੈਲ ਗਈ।
ਇੱਕ ਸਮੇਂ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕ੍ਰਿਤਵਰਮਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਣ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਘੇਰ ਕੇ ਫੜ ਲੈਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਹਾਰਕ ਹੱਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਰੱਥ ਤੰਬੂਆਂ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਿਆ।
ਮੈਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਮਿਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਹੋਣਾ ਕਿ ਟਕਰਾਅ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਗਦਾ ਫੜੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਾਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਇੱਕ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਵਾਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ ਦੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲੱਗਿਆ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰੱਥ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਅਤੇ ਘਟੋਟਕਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਘਟੋਟਕਚ ਦੇ ਜੰਗਲ-ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਟੋਲਾ, ਜਿਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਸੌ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਣਬੁਝੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਸਹਦੇਵ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦੀ ਪੱਟੀ ਫਟ ਗਈ ਸੀ, ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਕਰਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਬਚ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਆਕੀ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ।'
ਪੱਛਮੀ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ, ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਣ ਵਿਚਕਾਰ, ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਅਤੇ ਘਟੋਟਕਚ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਿਆਨਕ ਟਕਰਾਅ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਰਨ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸ ਰਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਰੱਥ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਜੈਦਰਥ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਤਰਕਸ਼ ਭਰਨ ਆਏ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, 'ਕਰਨ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਘਟੋਟਕਚਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?'
ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਘਟੋਟਕਚ ਨੂੰ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਤੁਰੰਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜੋ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਰਾਤ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਘਟੋਟਕਚ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹੀ ਇਕੱਲਾ ਹੈ ਜੋ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਸਿਪਾਹੀ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਦੂਰੋਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰ, ਰੱਥਾਂ ਦੇ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਰੱਥ 'ਤੇ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਮੰਨ ਗਿਆ।
ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਰੱਥ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੀਂਹ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਰਜ ਵਾਂਗ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੱਗ ਦੇ ਗੋਲੇ ਲੰਘਦੇ ਦੇਖੇ - ਅੱਗ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਜੰਗਲ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਘਣਾ ਧੂੰਆਂ ਫੈਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਖ਼ਬਰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਗਿਆ।
ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੱਜ ਰਾਤ ਘਟੋਟਕਚ ਦੀ ਹੈ। ਕੌਰਵ ਫੌਜ ਅੱਜ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਬਲਦੀ ਅੱਗ, ਇੱਕ ਵਾਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ!'
'ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕੌਣ-ਕੌਣ ਹਨ?'
'ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।' 'ਅਤੇ ਉਲਟ ਪਾਸੇ?'
'ਅਲਯੁਧ, ਜੋ ਘਟੋਟਕਚ ਅਤੇ ਰਾਕਸ਼ਸਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ, ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਰਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੌਰਵ ਫੌਜ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਡਰਦੀ ਹੈ।'
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਵਾਪਸ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਘਟੋਟਕਚ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਨ ਉਸ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਤਾਅਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸੁੱਟੇਗਾ।
ਅਚਾਨਕ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਉੱਠਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ? ਘਟੋਟਕਚ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜੰਗਲਾਤਕਾਰ, ਜਾਂ ਕਰਨ?
ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਰਜਾਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।
ਅੱਗ ਦੇ ਗੋਲੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਫਟ ਗਏ, ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।
ਸੈਂਕੜੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠੀ ਚੀਕ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਘਟੋਟਕਚਾ ਦੇ ਜੰਗੀ ਨਾਅਰੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ।
ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ।
ਮੈਂ ਕੌਰਵਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਢੋਲ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਸੁਣੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਧੜਕਣਾਂ। ਲੜਾਈ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ...
ਮੈਂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵੱਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਰੱਥ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।
ਵਿਸ਼ੋਕ ਦਾ ਰੱਥ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੁਕ ਗਿਆ। 'ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਨੇਜ਼ਾ, ਵੈਜਯੰਤੀ, ਚੁੱਕਣੀ ਪਈ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਕੈਨੀਕਲ ਯੰਤਰ ਹੈ। ਘਟੋਟਕਚ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ।'

ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਗੁਪਤ ਰਾਹਤ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਛੁਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਚਮਕਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਲਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਾਲੀ ਭੂਰੀ- ਲਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਅੱਜ ਘਟੋਟਕਾਚਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਸੀ। ਘਟੋਟਕਾਚਾ, ਜਿਸ ਲਈ ਜੰਗ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚਕ ਅਨੁਭਵ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਨਕੁਲ, ਸਹਦੇਵ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਦੂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ।
'ਮੈਂ ਦੁੱਖ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਬੱਚਾ ਜੋ ਗੰਧਮਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੁੱਤਰ... ਪਹਿਲਾਂ ਅਭਿਮਨਿਊ, ਹੁਣ ਘਟੋਤਕੱਚ...'
ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਦੇਖਿਆ।
ਉਸੇ ਪਲ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਸਿਰ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁਖੀ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ।
‘ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਸੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈਂ?’ ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ‘ਕਰਨ ਨੇ ਘਟੋਟਕਚ ਉੱਤੇ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਖਰੀ ਉਪਾਅ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਨੇਜ਼ੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਕੀ ਤੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ? ਅਰਜੁਨ ਬਚ ਗਿਆ - ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਾਂਡਵ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਵਿਰਲਾਪ ਦਾ ਨਹੀਂ।’
ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗ ਦੀ ਚਮਕ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫਿਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ: 'ਸਾਨੂੰ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਗਧ ਅਤੇ ਤਾਲ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਅਤੇ ਉਹ ਮੂਰਖ ਸੂਤਾ ਪਾਏਂ ਗਾਇਕ?'
ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਿਹਾ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਭੀਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇੱਕ ਦੈਂਤ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਯੱਗ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ। ਦੋਵਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ।' ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹੱਸਦੇ ਸੁਣਿਆ। 'ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਮੀਦ ਹੋ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ।'
ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਜਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਢੋਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਲੜਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੌਣ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਤੰਬੂ ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਰੱਥ ਦੇ ਫ਼ਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।
ਮੈਂ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ।
ਚਾਂਦਨੀ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਖੇਤਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਥੀ ਰਾਤ ਦੇ ਤੂਫਾਨ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਏ। ਚਾਂਦਨੀ ਇੱਕ ਨਵ-ਵਿਆਹੇ ਲਾੜੇ-ਲਾੜੀ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਰਗੀ ਕੋਮਲ, ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਬਲਦ ਵਾਂਗ ਦੁੱਧ-ਚਿੱਟੀ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ।
ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇਖੀ, ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਜੋ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਭੱਜ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਬਰਛੀ ਦਾ ਆਦਮੀ-ਉੱਚਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਉੱਠਿਆ। ਇੱਕ ਗਿਰਝ ਆਪਣੀ ਨੋਕ 'ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਲਾਸ਼ ਵੱਲ ਲਾਲਚੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਕੋਈ ਚਿਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣੀ ਪਈ; ਉਹ ਕਿਸੇ ਯੋਧੇ ਦੇ ਸਵਰਗ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਧੇ ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਚੰਡਾਲ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਿਰਝਾਂ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਦੀ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਤੰਬੂਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਮਗਧ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਲੈਅ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਨ।
ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ। ਅਸੀਂ ਬਲੀਦਾਨ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਚੱਲ ਪਏ, ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦ੍ਰੋਣ... ਦ੍ਰੋਣ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ।'
ਪੰਚਾਲ ਸੈਨਾ ਦ੍ਰੋਣ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਕੌਰਵਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਥਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਤ ਕੀਤਾ। ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਚੌਥੀ ਬਟਾਲੀਅਨ, ਜੋ ਕਿ ਹੋਰ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਘਟੋਟਕਚ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠਾ ਦ੍ਰੋਣ ਅਤੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਵਿਚਕਾਰ ਲੜਾਈ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਦਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਇੱਕ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਹੁਨਰਮੰਦ ਨੇਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੱਟੜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਰੋਣਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਇੱਕ ਮਾੜਾ ਨੇਤਾ ਸੀ।
ਸਾਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਮੌਤਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਰਾਜਾ ਦਰੁਪਦ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਵਿਰਾਟ ਵੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰੋਣਾਚਾਰੀਆ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ, ਪੰਚਾਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਰਜੁਨ, ਜੋ ਕਿ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਯੁੱਧ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੱਥ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲਾਈਏ ਕਿ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਬੇਵੱਸ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੰਚਾਲ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਿਓ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, 'ਕੀ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੇਗਾ?'
'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਜਾਓਗੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਵੇਗਾ।'
'ਝੂਠ ਬੋਲੋ...?' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਚਿੰਤਤ ਸੀ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। 'ਇਹ ਜੰਗ ਹੈ, ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ। ਦਰੁਪਦ, ਵਿਰਾਟ, ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਯੋਧੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਝੁੰਡ।'
ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗਦਾ ਨੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਦੇਖੋ, ਉਹ ਹਾਥੀ ਜਿਸਨੂੰ ਭੀਮ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ - ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, "ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ"। ਮੈਂ ਸੱਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ!'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਰਜੁਨ ਦਾ ਰੱਥ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਰੱਥ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਚਾਲ ਸੈਨਾ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਵੱਲ ਉੱਡ ਗਏ, ਅਸੀਂ ਚੀਕਿਆ: 'ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ!'
ਜਦੋਂ ਦ੍ਰੋਣ ਨੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਰੱਥ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਖਤਮ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਵੀ ਚੀਕਿਆ, ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ!', ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਸੱਚ ਬੋਲਿਆ: 'ਹਾਥੀ, ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ।'

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਕਰਨ ਨੇ ਪਾਂਡਵ ਸੈਨਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਾਵਰੋਲਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਲਯ ਉਸਦਾ ਸਾਰਥੀ ਸੀ - ਦੁਰਯੋਧਨ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਰਣਨੀਤਕ ਚਾਲ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਲਯ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਸਾਰਥੀ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਨੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਿੱਖੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਪਾੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਸਹਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਕਰਨ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਭੱਜਦੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ।
ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਰਨ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਾਪਸ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਦੋਂ ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਵੈਦ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਕਰਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।
'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਤੂੰ ਹੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈਂ।'
ਜਦੋਂ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਰਨ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।
"ਤੂੰ ਭੀਮ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਹੈਂ? ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੇਖ, ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ, ਕਰਨ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ। ਕੌਰਵ ਫੌਜ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਹੀ ਸੀ।"
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਸ਼ੇਖ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਲਈ ਝਿੜਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹਰਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਗੰਡੀਵ ਧਨੁਸ਼ ਇੱਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਰੱਥ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਯੁੱਧ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਸਾਰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਬਿਤਾਓ!' ਉਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ: 'ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਸ਼ੇਖ਼ੀਆਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ!'
ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਕਾਲੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਤਰਕਸ਼ ਦੀ ਗੰਢ ਢਿੱਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਠਰ-ਠਰ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼ ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹੱਥੇ ਨਾਲ ਉਤਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ, ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਵਾਰ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇਹ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ!' ਜਦੋਂ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਸਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ: 'ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਕਹੇ, ਉਹ ਤੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਭੁੱਲਣਾ!'
ਅਰਜੁਨ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। 'ਇੱਕ ਡਰਪੋਕ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਘੱਟੋ- ਘੱਟ ਅੱਧਾ ਮੀਲ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ! ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਗੱਲ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਜੂਆ ਖੇਡਣਾ, ਨੀਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ! ਉਹ ਰਾਜਾ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਉਹ ਇੱਕ ਡਰਪੋਕ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ!' ਉਸਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਾਂਗਾ ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਭੀਮ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਡਰਪੋਕ ਕਹੇ। ਪਰ ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ? ਉਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਲਈ ਸਰਾਪ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਅੱਜ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਦੋ ਬੁੱਢੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ।

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਹਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ। ਅਰਜੁਨ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਨੇ ਵੀ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ।
ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਹੰਗਾਮਾ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਰਨ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਸ਼ਾਸਨ, ਜੋ ਕਰਨ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਤਿਆਕੀ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ, ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਰੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।
‘ਦੁੱਸਾਸਨਾ!’ ਮੈਂ ਚੀਕਿਆ, ‘ਮੈਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ!’
ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਰਥ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਥ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ, ਉਸਦੇ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿ ਉਹ ਦੁਰਯੋਧਨ ਵਾਂਗ ਗਦਾ ਨਾਲ ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਨੁਸ਼ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੇਗਾ ਅਤੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕੇਗਾ।
ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਗਦਾ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛੁੱਟ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਦਾ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ।
'ਨੰਗੇ ਹੱਥ, ਦੁਸ਼ਾਸਨ, ਨੰਗੇ ਹੱਥ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਮੇਰੇ ਲਈ... ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਛਾਤੀ ਪਾੜ ਕੇ ਤੁਹਾਡਾ ਖੂਨ ਪੀਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ, ਉਹ ਆਉਣ ਅਤੇ ਦੇਖਣ!'
ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਡਰ ਦੇਖਿਆ।
ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਭੀਮ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜੋ ਨਿਸ਼ਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨੰਗੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ, ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਗਦਾ ਵਾਂਗ ਵਰਤਦਾ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ...
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ, ਸਿਰ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਕੰਨ 'ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਦੁਸਾਸਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮੁੱਠੇ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲੈ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਝਪਟਿਆ, ਮੇਰਾ ਪੈਰ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਉਸਦੀ ਪਸਲੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੋਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ।
ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ 'ਤੇ ਦਬਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜਿਵੇਂ ਭੌਂਕ ਫਟ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਗਰਮ ਖੂਨ ਦੀ ਇੱਕ ਧਾਰਾ ਛਿੜਕ ਗਈ, ਬਦਲੇ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਲਾਲ। ਖੂਨ। ਉਹ ਖੂਨ ਜੋ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰਾਤਾਂ ਤੋਂ ਚੱਖਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੱਖਿਆ ਸੀ। ਜਸ਼ਨ ਦਾ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੂਨ ਦੀ ਕੋਮਲ ਗਰਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਜਦੋਂ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਕੌਰਵ ਨੇੜੇ ਆਏ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ। ਕਤਲੇਆਮ ਸਿਰਫ਼ ਖੂਨ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਉਹ ਦਿਨ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭੀਮ ਸ਼ਾਹੀ ਭੋਜਨ ਕਰੇਗਾ!' ਉਹ ਰੁਕ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ਮੈਂ ਡਿੱਗੀਆਂ, ਅਚੱਲ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਚੁਣਦਾ ਹੋਇਆ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਕੁਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਮੋਤੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੋਚਿਆ, ਮੌਤ, ਭੂਰੀ-ਲਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਕਿਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ...

ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ...

5
ਮੈਂ ਸੱਤ ਰੱਥ ਇਕੱਠੇ ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦੌੜਦੇ ਦੇਖੇ ਅਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਖੂਨ ਪੂੰਝ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਅਰਜੁਨ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ।
'ਮੈਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਿਆ!' ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਈਆਂ, ਮੇਰੇ ਗਲੇ ਲੱਗਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ।
ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਸੰਗੀਤ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਸੂਤ ਅਤੇ ਮਗਧ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਕਰਨ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ!' ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਜਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਭੱਜਿਆ।
ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਕੌਰਵ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਵਿਰਲਾਪ ਦੇ ਗੀਤ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਧੁੰਦਲੇ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਗਾਇਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਚਾਨਕ ਉੱਠੇ ਗਾਇਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਭੱਜਿਆ ਭੱਜਿਆ, ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ: 'ਗਾਓ, ਮਗਧ, ਕਿ ਕਰਨ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ! ਅਰਜੁਨ, ਮਾਹਰ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼, ਜੇਤੂ ਯੋਧਾ, ਇੰਦਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ, ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੂਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਗਾਓ!'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਇੰਦਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਲ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਰਨ ਦੇ ਰੱਥ ਦਾ ਪਹੀਆ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬੇਸਹਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਉਹ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।
ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ, ਕਰਨ ਨੇ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਪਹੀਆ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਭੀਸ਼ਮਚਾਰੀਆ ਦੇ ਪਤਨ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਭਿਮਨਿਊ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਆਪਣੇ ਆਰਾਮ ਲਈ, ਮੈਨੂੰ ਸੂਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉਸਦੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਪਈ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਚਲਦੇ ਰਹੋ!'
ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਰੱਥ ਨੂੰ ਦੂਰ ਪਿਘਲਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਰਨ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ।
ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਾ ਹਟਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਸੀ। ਗਿੱਦੜ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਰੁਕੇ ਚੀਕਦੇ ਸਨ। ਹੀਰਾਨਵਤੀ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹਵਾ ਲਗਾਤਾਰ ਬਲਦੀਆਂ ਚਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਵਹਾ ਰਹੀ ਸੀ।
ਸ਼ਲਯ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਕੁਝ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਸਿਰਫ਼ ਕਸ਼ੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਜਿੱਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਕੁਨੀ ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਸਹਾਰਾ ਸੀ। ਕਰਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਣ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ: ਸ਼ਕੁਨੀ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰ ਗਿਆ, ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਸਹਦੇਵ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਕਰਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਚਾਨਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਕੁਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖੁਦ ਸ਼ਲਯ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸਾਰਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਲੜੀ

ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਵਾਂਗਾ।'
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉਠਾਇਆ।
"ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਹ ਨਦੀ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਹਿੱਸੇ ਕੋਲ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ," ਮੈਂ ਕਿਹਾ।"
ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਿਊਮਨ ਦਾ ਢੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਸਤਿਆਕੀ ਇੱਕ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਰਜੁਨ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਮੇਰੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਲਗਾਮ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਭੇਜਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।
ਦਵੈਪਾਯਨ ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਦੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਗੁਫਾਵਾਂ ਸਨ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਆਟੂਵੰਜੀ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ। ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਅਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਭਰਮਾਉਂਦੇ ਸੀ: 'ਦੁਰਯੋਧਨ, ਅਸੀਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਪਾਂਡਵ ਹਾਂ!'
ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।
"ਕੀ ਤੂੰ ਲੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਡਰਪੋਕ? ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਬਾਹਰ ਆ, ਖੱਤਰੀ ਵਾਂਗ ਲੜ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਹੀਰੋ ਬਣ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ।"
ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗੰਗਾ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੋਂ ਗੁਫਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ।
ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, 'ਮੈਨੂੰ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਕਿਉਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਮਰ ਗਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਹੀ ਬਚੀਆਂ ਹੋਣ? ਮੈਂ ਹਿਰਨ ਦੀ ਖੱਲ ਪਹਿਨਣ, ਜੰਗਲ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦਿਓ!'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਹਰਾਏ ਬਿਨਾਂ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲਾਂਗਾ। ਹੇ ਘਟੀਆ ਬਦਮਾਸ਼, ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਆ ਅਤੇ ਲੜ।'
'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣਾ ਮਰਦਾਨਗੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ?'
ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਉਹ ਚੀਕਿਆ, 'ਜੇ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾ! ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜ ਸਕਦਾ ਹੈਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਜੋ ਵੀ ਤੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਜਿੱਤ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣ ਜਾਵੇਂਗਾ!'
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ ਸੁਣ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਛੁਪਾਈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ।
ਜਦੋਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੀਂਗਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦਰੱਖਤ ਹਿੱਲ ਗਏ। ਉਸਦਾ ਗੰਦਾ ਸਰੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਜੜੀ ਗਦਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹਨ।'
ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਾ ਪਾ ਕੇ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ।
‘ਕਿੰਨੀ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ! ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੀ ਚਾਹੇ ਲੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ! ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ

ਲੜਨ ਲਈ ਕਹੇ? ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਨਕੁਲ ਜਾਂ ਸਹਦੇਵ ਜਾਂ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਗਦਾ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਵੇ?’ ਉਸਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਭੀਮ ਵੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਮੈਚ ਹੋਵੇਗਾ।’
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਪਲ ਵਿੱਚ ਕਹੇ ਗਏ ਹੰਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, 'ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣ।'
ਮੈਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਕੋਲ ਗਿਆ। 'ਤੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਹਨ, ਪ੍ਰਮਾਨਕੋਟੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਅਸੀਂ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ, ਤੂੰ ਹੀ ਬਚਿਆ ਹੈਂ।'
ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਪਲ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਸ ਕੇ ਫੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਛੱਡਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।
‘ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਧੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ!’ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ‘ਵਰਕੋਦਰਾ, ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਗਰਜਦੇ ਹੋਏ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨਾ ਹੋ।’
ਦਰਸ਼ਕ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ, ਦਵੈਪਾਯਨ ਵਿਖੇ ਵੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਲਈਆਂ।
ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। 'ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰਾਇਆ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਨਬੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋਕਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਜਾਇਆ ਵੀ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰੋ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰੋ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੋਵੇ।'
ਸਾਨੂੰ ਉਸੇ ਪਲ ਲੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਝਿਜਕਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੱਲ ਭੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ ਅਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਫੈਲ ਗਈ। ਬਲਰਾਮ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਸਦਾ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। 'ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਏ ਹੋ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਚੇਲੇ ਹਨ।'
ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਰੈਫਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਨੂੰ ਨਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੁਵੱਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ, ਰਾਜ ਲਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਆਖਰੀ ਦੁਵੱਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ: ਕੀ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਚੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਤਾਬੂਤ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ?
ਦੁਰਯੋਧਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਸਿੱਧਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਖਿੱਚਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅੱਧਾ ਹੱਥ ਲੰਬਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।
ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਗਦਾ ਬਹੁਤ ਹਲਕਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਹੋਏ ਉਸ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਥਾਂ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਿਸਦਾ ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ, ਜਦੋਂ

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੇਰ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੈਸ਼ਿਕ ਰਾਗ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਸੁੰਨਸਾਨ ਵਿਸਤਾਰ ਤੋਂ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਵਿਰਲਾਪ ਉੱਠਿਆ - ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ। ਮੈਂ ਕੰਬ ਗਿਆ।
ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।'
ਨਕੁਲ ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਵੀ ਆ ਗਏ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਜੋ ਮੌਤ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਭੱਜ ਕੇ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।'
ਮੈਂ ਜੋ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸੜਦੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉੱਠਦਾ ਧੂੰਆਂ ਸੀ, ਉਹ ਧੁਖਦੇ ਤੰਬੂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫਰੇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ। ਕੌਣ? ਕੌਣ?
ਧ੍ਰਿਸ਼ਟਦਯੁਮਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਨੀਂਦ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਲੇਟ ਗਿਆ ਸੀ; ਪੰਚਾਲੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ: ਪ੍ਰਤਿਵਿੰਧਿਆ, ਸੁਤਾਸੋਮਾ, ਸ਼੍ਰੁਤਕੀਰਤੀ, ਸ਼ਤਾਨਿਕਾ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੁਤਕਰਮਾ; ਅਤੇ ਸਰਵਦਾ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ।
ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਕ੍ਰਿਪਾ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤਵਰਮਾ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਤਾਇਨਾਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਤਾਜ਼ਾ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੂਤਾ ਜੋ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਿਣਾਉਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।'
ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਹੱਸ ਪਏ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਮੇਰੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਮੈਂ ਭਿਆਨਕ ਰਾਤ ਦੇ ਵਰਣਨ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਨੇ ਉਸ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਰੁਦਰ ਨੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਣ। ਰੁਦਰ ਖੁਦ ਤੰਬੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਰੁਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੁੰਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਰੁਦਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ।
ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ ਇਹ ਵਰਣਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ, ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ।
ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗਾ।

□□□ 8
□□□□□□

1
ਬਾਲ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤਾਂ ਆਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਧਵਾਪਣ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਸ਼ੁੱਭ ਸਿੰਦੂਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਆਈਆਂ। ਮਾਂ ਅਤੇ ਬਲੰਧਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਜੋ ਵਿਦੁਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਭਦਰਾ ਆਈ, ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਉੱਤਰਾ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਸੀ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭੇਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜੋ ਮਰ ਗਏ ਸਨ।
ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ।
ਇੱਕ ਭਰਾ ਨੂੰ।
ਇੱਕ ਪਤੀ ਨੂੰ।
ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ।
ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗਿੱਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੁਜਾਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ, ਸਾਡੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆਈ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁੱਕੀਆਂ, ਹੰਝੂਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਉੱਤਰਾ, ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਚੰਦਰਮਾ ਵਾਂਗ ਫਿੱਕੀ, ਇਕਲੌਤੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ।
ਮਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਯੋਧਾ ਜੋ ਕੌਰਵਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਮਰਿਆ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ।'
ਅਰਜੁਨ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਮਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ।
ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਵੀ। ਕਰਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਤੂੰ ਰਾਧੇਆ, ਰਾਧਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਵਜੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।'
ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਕੰਬਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਕਰਨ, ਉਹ ਕਰਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਸੀ?
‘ਕਰਨ,’ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ‘ਮੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਅਣਵਿਆਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ ਡਰ ਸੀ।’
ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ।
ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਸਦਮੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਨ: 'ਉਹ ਕਰਨ ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਧਾ ਅਤੇ ਅਧੀਰਥ ਨੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਪਾਣੀ।'
ਮਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ।
ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ। 'ਕਰਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦਿਓ।'
ਸਹਦੇਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਗਿਆ।
ਗੰਗਾ ਨਦੀ, ਜਿਸਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ, ਚਰਮਨਵਤੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਨਵਜੰਮਿਆ ਬੱਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਚੁੱਪ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭੇਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।
ਗੰਗਾ ਜਿਸਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਜਾਣਿਆ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਹਗੀਰ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਨੇਰੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ।
ਜਦੋਂ ਕਰਨ ਦੇ ਰੱਥ ਦਾ ਪਹੀਆ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਧੱਸ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਰਨ ਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ, ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਨੁਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੀਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚਲੀ ਨਿਗਾਹ ਉਸਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਤਾਉਂਦੀ ਰਹੀ, ਉਸਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਦਵੈਪਾਯਨ ਨੇ ਭੱਜਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਲਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਵਿੱਚ ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ, ਰੁਦਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਫੜੀ ਹੋਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਹੁਣੇ ਜਾਗੇ ਸਨ...
ਜਿਸ ਰਾਤ ਦੁਰਯੋਧਨ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਖਾਲੀਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਯੁੱਧ ਦੀ ਧੂੜ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬੈਠਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਸਕਾਂ। ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ, ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਭੱਜਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤੜਫਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਭਰਾ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ।
‘ਕਰਨ! ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਾਂਗਾ। ਉਹ ਔਰਤ ਇਸ ਸਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।’ ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ।
ਮਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਧੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਸੀ। ਅਰਜੁਨ ਅਤੇ ਨਕੁਲ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜੋ ਸ਼ੂਰਸੇਨ ਦੀ ਧੀ ਅਤੇ ਵਾਸੂਦੇਵ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸੀ - ਉਹ ਬੱਚੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕੁੰਤੀਭੋਜ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਆਪਣੇ ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸਦੇ ਪਾਲਕ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਦੁਲਹਨ ਬਣ ਕੇ ਆਈ ਤਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਈ। ਇੱਕ ਸਹਿ-ਪਤਨੀ ਜੋ ਹਰ ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਉਸਦੀ ਪਦਵੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਨਪੁੰਸਕ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਲ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਉਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੌਂ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।
ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵਿਦੁਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।
ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰਾਪ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਵਾਰਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।'
‘ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਜੋ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ।’ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ‘ਭੀਮਸੇਨ ਨੂੰ ਰਾਜ ਚਲਾਉਣ ਦਿਓ।’
ਮੈਂ ਸਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ।
'ਕੌਰਵ ਭੀਮ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਖੱਤਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਿੰਘਾਸਣ ਉਸ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ। ਭੀਮਸੇਨ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ।'
ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। 'ਇਹ ਰਾਜਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ ਇਸ ਲਈ ਲੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਵਾਪਸ ਲੈ ਸਕੋ, ਵੱਡੇ ਭਰਾ, ਪੰਚਾਲੀ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਮਗਧ ਟਕਸਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।'
ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੇਗਾ। ਉਹ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਅਸੀਂ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ।
ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਪਾਂਡੂ ਉਸ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਗੱਦੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਹ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਸਹਦੇਵ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਕਿਆ, 'ਕਹੋ! ਕਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋ।'
ਨਕੁਲ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਕਹੀ।
'ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੀ ਸੋਚਣਾ ਹੈ?' ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਦਿਓ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਦਿਓ।'
ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਲਾਂਘੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਾਗ਼ ਦੇ ਪੌਦੇ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਸੁੱਕ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਿਆ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸ਼ੈੱਡਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਮੈਂ ਰੁਕ ਗਿਆ।
ਵ੍ਰਿਕੋਦਰਾ, ਬਘਿਆੜ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਪੇਟ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ, ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਾ? ਮੈਂ ਹੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੁਣ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਰਸਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਸੁੱਕੇ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਮੈਂ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਮੇਰੇ ਬਹੁਤੇ ਦੋਸਤ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੂਤ ਕਿੱਥੇ ਭੇਜੇ ਜਾਣ। ਸਤਿਆਕੀ ਨੂੰ, ਸੇਨੇਸ਼ਾ...
ਮੈਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦਾ ਧੁੰਦਲਾ ਰੂਪ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਿਆ। ਉਹ ਪੀਲੀ-ਲਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾ...? ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ। ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਇਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸੀ।
ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਈ ਅਤੇ, ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਰਿਵਾਜ ਸਿਰਫ਼ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਸੀ।
ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਸੀ।
‘ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ,’ ਮੈਂ ਕਿਹਾ।
'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ?'
"ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਹੀ," ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਸਹਿਜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।
'ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਆਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ।'
ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਅਤੇ ਵਧਾਈ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਉਸਦੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ।

'ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨੌਕਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਥੇ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ। ਕੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਉਮੀਦ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ?'
ਮੈਂ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
'ਮੈਂ ਅਜੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ... ਜਦੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤਪੱਸਵੀ ਬਣਨ ਲਈ ਜੰਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ... ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੁੰਦਾ, ਹੈ ਨਾ?
'ਮੈਂ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬਲੰਧਰਾ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ 'ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ।'
ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਬਲੰਧਰਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ।
'ਬਲੰਧਰਾ?'
"ਹਾਂ, ਬਲੰਧਰਾ। ਜਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਰਾਣੀ ਕੌਣ ਬਣੇਗੀ? ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਲੰਧਰਾ!"
ਆਪਣੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। 'ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜਾਲੀ ਇੱਕ ਸਦੀਵੀ ਦਾਸੀ ਬਣਨ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ!'
ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ।
ਸ਼ਾਮ ਨੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਫੜ ਲਈਆਂ। ਮੈਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਤੇ ਤੋਂ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਉੱਥੇ ਦੋ ਲੋਕ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਔਰਤ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦਾ ਸਿਰ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਿਦੁਰ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੀ ਔਰਤ ਮਾਂ ਸੀ।
ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਵੀ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣ, ਤਪੱਸਵੀ ਬਣਨ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਚੰਗੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।'
ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।
'ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਸ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਰਾਜਾ ਬਣੇਗਾ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।'
ਅਖੀਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਓ, ਮਾਂ।'
ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਇੰਨਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਤੈਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਰਣਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਇਸ ਲਈ, ਤੈਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਇਹ ਤੇਰੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਵੀ ਰਾਏ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਗੁਪਤ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਔਰਤ - ਮੇਰੀ ਮਾਂ!
‘ਮੈਂ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ? ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵ੍ਰਿਕੋਦਰ? ਕਿਹੜੀ ਮੂਰਖਤਾ!’ ਮੈਂ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਹੱਸਿਆ। ‘ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੂਰਖ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ!’
ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਵਿਦੁਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਰਾਹਤ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਬੋਝ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹੱਸਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ।
ਮੈਂ ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਗੱਦੀ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਹੱਸ ਪਿਆ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਰੋਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

2
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦਾ ਰਾਜ-ਤਾਜਪਾਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਦੇ, ਸਾਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਵਜੋਂ ਨਾਮਾਤਰ ਰਕਮਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਦੇ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰ ਯੁੱਧ ਕਾਰਨ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲੂਸ ਦੌਰਾਨ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦੁਰ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਜਾਰੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਤੋਹਫ਼ੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡੇ ਗਏ ਸਨ: ਸੈਨਾ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਲਈ ਸੋਨਾ; ਰਾਜੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੁਜਾਰੀ ਲਈ ਇੱਕ ਚਿੱਟੀ ਪਿੱਠ ਵਾਲਾ ਬਲਦ; ਰਾਣੀ ਲਈ ਇੱਕ ਦੁਧਾਰੂ ਗਾਂ; ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸੂਤਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਘੋੜਾ; ਮੰਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਬਲਦ; ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਾਰਥੀ ਲਈ ਦੋ ਬਲਦ; ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਲਈ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਸ਼ਤਰੰਜ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੰਜ; ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵਕਰਦਾਰ ਚਾਕੂ; ਮੁੱਖ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਲਈ ਇੱਕ ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲਾਲ ਸਿਰ-ਸਿਰ ਵਾਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ। (ਜੇਕਰ ਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਲੀ ਗਾਂ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਸੁੱਕ ਗਈ ਸੀ।) ਰਸਮ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ ਬਲਦ ਭੇਟ ਕੀਤਾ।
ਮੈਂ ਰਸਮ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਬਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
ਹਾਲ ਵਿੱਚ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਫਿਰ ਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦੁਰ ਤੋਂ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰਿਸ਼ੀ ਅੱਗੇ ਆਏ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਭਰਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਸੈਨਾ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤ।
ਮੈਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਦੂਜੇ ਕਤਾਰ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਯੁਵਰਾਜ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਕਰਨਾ ਸੀ।
ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੀ, ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਸੀਟ 'ਤੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਨੇ ਗਏ ਚੰਦਨ ਦੇ ਲੇਪ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।
ਰਾਜ-ਤਾਜਪਾਈ ਦੇਖਣ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਸਿਰਫ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਤਿਆਕੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੇਨੇਸ਼ਾ ਆਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ।
ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਾਗਰਿਕ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਲਈ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ।
ਰਾਜੇ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਏ। ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਨ ਲਈ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਜੂਏ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਖਾਲੀ ਪਏ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਸਹਦੇਵ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਖੇਤ

ਨਕੁਲ ਨੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ।
ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਗਿਆ। 'ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ,' ਮੈਂ ਅਫ਼ਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। 'ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਾਂ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਲ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਬਿਤਾ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਲੜੇ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਖੂਨ ਕਿਉਂ ਵਹਾਇਆ? ਅਸੀਂ ਇੰਨੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧਵਾ ਕਿਉਂ ਬਣਾਇਆ?'
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਚਮਕ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮਰ ਗਏ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋਗੇ। ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਫਿਰ ਉਹ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਮਾਂ ਮਾਸੀ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਗਈ।
ਅਸੀਂ ਰੱਥਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ।
ਰੱਥ ਜੰਗਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੁਕ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਉਤਰ ਗਏ।
ਮਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਈ। 'ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਓ। ਤੁਹਾਡੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਵੇ!' ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਚਾਚੇ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ।
ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਜੰਗਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਕੋਈ ਪਾਗਲ ਚਾਲ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਹਿਲ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਸੀ।
ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਤਪੱਸਵੀ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲਈ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਹ ਠੀਕ ਸਨ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਆਣੀ ਸਲਾਹ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਿਦੁਰ ਭੋਜਨ ਤਿਆਗਣ, ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਅਤੇ ਯੋਗਿਕ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਤਿਆਗਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਉਹ ਅੰਤ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਰੇ ਤਪੱਸਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਕਰੀਏ ਕਿ ਮਾਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਹਨ?'
ਸਹਦੇਵ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸ ਕੱਢੇ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੇਰਹਿਮ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'
ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ।
ਸਾਡੇ ਗਾਈਡ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਤਯੁਪ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਦਾਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਹ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਠ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧੰਨਵਾਦ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਗਏ ਸੀ। ਮਾਂ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਪਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਚਾਚਾ ਵਿਦੁਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?'
ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਜੀਬ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਸੁਆਹ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਜੰਗਲ

ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।
ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, 'ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਅਸ਼ਵਤ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।' ਉਸਨੇ ਦੂਰ ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।
ਵਿਦੁਰ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ, ਰਾਖ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਪਿੰਜਰ ਵਿੱਚ ਸੁੰਗੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਗਤੀਹੀਣ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਪੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਲਿਆਓ।'
ਮੈਂ ਇੱਕ ਤਲਾਅ ਲੱਭਣ ਲਈ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੱਪ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕਿਆ ਵਾਪਸ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਵਿਦੁਰ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ, ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਦੁਰ ਨੇ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ।
'ਉਹ ਹੁਣ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੈ, ਭੀਮਸੇਨ?'
ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਉਦਾਸ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਟਕਰਾਅ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਮੇਰਾ ਅਸਲੀ ਪਿਤਾ ਸੀ!'
ਮੈਂ ਮਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭੇਤ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਲਈ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਾ ਠਹਿਰਾਓ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਰਿਵਾਜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਖੱਤਰੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਦੁਰ ਭਗਵਾਨ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸਨ।'
ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ।
ਅਸੀਂ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਦਵੈਪਾਯਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਮਹਾਨ ਵਿਦੁਰ ਯੋਗਿਕ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।'
ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ, ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ।
ਮੈਂ ਡਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।
ਜਦੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਵਿਦੁਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਮਹਾਨ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਵਜੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਚੇਤਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਣ ਨੇ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਵਿਦੁਰ ਖੁਦ ਧਰਮ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਪਾਂਡਵ, ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਉਹ ਵਿਦੁਰ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸੇਵਕ ਵਜੋਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਸੋਗ ਕਰਦੇ ਹੋ?'
ਮੈਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਰੱਥ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਦਵੈਪਾਯਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਰਸਤੇ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਿਆ।
ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਇਨ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰਨ ਲਈ, ਉਸਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਬੀਜ ਦੇ ਕਾਤਲ ਪ੍ਰਤੀ ਰਹਿਮ ਦੀ

ਉਸਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਘਟਨਾ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।
ਕੁਰੂ ਜਾਤੀ ਜਿਸ ਨਿਆਂ ਸੰਹਿਤਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ।
ਮੈਂ ਆਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਵਿਦੁਰ ਧਰਮ ਸੀ, ਪਾਂਡਵ ਵਿਦੁਰ ਸਨ - ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ।
ਫਿਰ ਮੈਂ ਕੌਣ ਸੀ?
ਕੁਸ਼ਾ ਘਾਹ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਸਰਸਰਾਹਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ, ਨੰਗੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੀ ਹਵਾ ਕੋਲ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸੀ?
ਮੈਂ ਕੌਣ ਸੀ?
ਮੈਂ ਇੱਕ ਤਲਾਅ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜੋ ਲਗਭਗ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਲੇਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਤਝੜ ਦੇ ਬੱਦਲ ਤੈਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਹਿਰਨ ਜੋ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆਇਆ, ਫਿਰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਖੁਰ ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਮਾਂ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਮਟਾ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਗਠੜੀ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਾਪਸ ਜਾਓ।'
ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਗਈ।
"ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ? ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੁਣ ਤਾਂ ਦੱਸੋ। ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਗਲਤ ਨਾ ਕਰਾਂ।" ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ, ਉਸਨੂੰ ਸਾਰਥੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਹਿਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰੂ ਹੈ।
ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਕ ਦਮ ਦੇਖਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਕਰਨ ਇੱਕ ਸਾਰਥੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਕੁੰਤੀਭੋਜ ਦਾ ਸਾਰਥੀ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰਥੀ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਆਲਤਾ ਦਿਖਾਈ।'
ਮਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਵਗਦਾ ਦੇਖਿਆ।
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?'
ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਬੇਬਸੀ ਦੇਖੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧਾ ਦੇਖ ਸਕੇ।
'ਮੈਂ ਵਿਦੁਰ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕੇ ਜਿਸ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ। ਖੱਤਰੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਪਤਨੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਬੀਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁੱਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਵਿਦੁਰ, ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ।'
ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ।
'ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਪਤੀ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ, ਇੱਕ ਤਾਕਤਵਰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਹਵਾ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਜਿੰਨਾ ਤਾਕਤਵਰ। ਇੱਕ ਤਾਕਤਵਰ ਆਦਮੀ। ਮੈਂ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ।' 'ਅਤੇ ਫਿਰ...?'' ਮਾਂ ਨੇ ਘਾਹ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
'ਅਤੇ ਉਹ ਸੀ?'
ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਡਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਲਾਟਾਂ ਫੈਲਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ।
ਉਹ ਬੁੜਬੁੜਾਈ, 'ਉਹ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਇੱਕ ਬੇਜਬਾਨੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਵਾਂਗ। ਇੱਕ ਜੰਗਲ-ਨਿਵਾਸੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ।'

ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮਾਂ ਕਦੋਂ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ, ਜਾਂ ਕਦੋਂ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਖਾਲੀਪਣ ਵਿੱਚ ਭਟਕਣ ਲੱਗੀ।
ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਵਾ ਜਿਸਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਤੋਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਨੇਰੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।
ਮੈਂ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹੇ ਦੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਵਾ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਫਟ ਗਈ।
ਮੈਂ ਜੰਗਲ ਦੀ ਹੱਦ 'ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ।

ਮੇਰੇ ਦੋਸਤੋ, ਇਹ ਮਹਾਨ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬੁੱਢੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।
ਯੁਯੁਤਸੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਭੱਦਰਾ ਅਤੇ ਪਰੀਕਸ਼ਿਤ ਹੀ ਨਿਵਾਸੀ ਹਨ, ਜੋ ਅਭਿਮਨਿਊ ਤੋਂ ਉੱਤਰਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰ ਹਨ। ਖਾਂਡਵ ਜੰਗਲ, ਜੋ ਸੜ ਗਿਆ ਸੀ, ਦੁਬਾਰਾ ਵਧਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਨੂੰ ਘੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਲੂਪੀ ਅਤੇ ਚਿਤਰਾਂਗਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਬਲੰਧਰਾ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸੁਣਿਆ ਉਹ ਕਾਸ਼ੀ ਲਈ ਉਸਦੇ ਰੱਥ ਦੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।
ਮੈਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ੋਕਾ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਅੱਗ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰੀਕਸ਼ਿਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਗਾਉਣਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਮੋਹਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੱਸਣਗੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਢਿੱਡ ਅਤੇ ਚੌੜੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ। ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੰਬ ਜਾਣਗੇ ਜਦੋਂ ਉਹ 10,000 ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ, ਜੋ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਅਤੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ... ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦਿਓ।
ਉਹ ਚਾਰੇ ਜੋ ਇਸ ਮਹਾਨ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਸੌਂ ਗਏ ਹਨ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵੀ ਸੌਂ ਗਈ ਹੈ। ਭੀਮਸੇਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇੱਥੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਸੂਤ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।
ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ!

3
ਭੀਮ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਗਤੀਹੀਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੀ।
ਭੀਮ ਉੱਠਿਆ।
ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਸਨ। ਮੇਰੂ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਕਿਤੇ, ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਰੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗੇ। ਭੀਮ ਝਿਜਕਿਆ, ਪਹਾੜੀ ਲੜੀਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੇਠਾਂ, ਢਲਾਣਾਂ 'ਤੇ, ਜੰਗਲ ਦੀਆਂ ਹਰੇ ਭਰੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ।
ਡਿੱਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਵੀ ਨਾਇਕਾਂ ਦੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਵਰਗ ਜਿੱਥੇ ਨਾ ਭੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਸੀਨਾ, ਜਿੱਥੇ ਫੁੱਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੁਰਝਾਉਂਦੇ। ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਜਨੂੰਨ ਜਾਂ ਗੁੱਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।
ਦੂਜਾ ਤਖਤ ਹੁਣ ਖਾਲੀ ਹੈ।
ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ?
ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਉਜਾੜ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਣਜਾਣ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਲੱਭਦੀਆਂ ਹਨ।
ਅਸ਼ਵਥਾਮਾ।
ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਇੱਕ ਭੀਮ ਜੋ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੀ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਵਾਰਥ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਭੜਕਣ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਖੱਤਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲਾ ਆਦਮੀ, ਇੰਨਾ ਉੱਚੀ ਗਰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਜੰਗਲ ਦਾ ਵਾਸੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਤਾਕਤ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਸ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।
ਉਹ ਜੰਗਲ ਜੋ ਜੰਗਲ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਖੇਡ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਖਜੂਰ ਦੇ ਬਾਗ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਹਾਥੀ ਚਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਜੋ ਜੰਗਲੀ ਬੱਕਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਤਿੱਖਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਖਿੰਡਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ। ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਤੇ, ਇੱਕ ਕਾਲੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਜਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬੇ ਬਲਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ...
ਕਿਤੇ ਉੱਥੇ, ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਪਣੀ ਜ਼ਖਮੀ ਖੋਪੜੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਲੋਕ ਜਿਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਤਖਤ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
ਤਿੱਖੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਭੀਮਸੇਨ ਉਸ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਜੋ ਉਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ ਸੀ।
ਚਿੱਟੇ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੱਦਲਾਂ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਆਏ ਅਤੇ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ।

ਉਪਸੰਹਾਰ
ਉਹ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਗਾਥਾਵਾਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਾਲੀਆ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਆ। ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਵੈਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਸੀ। ਸੂਤ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਕਹਿਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੂਤਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਰਥੀ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰਨ ਪਰਵ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਲਯ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੂਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੂਤ ਵੈਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸੂਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਗਾਥਾ ਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ ਕਿ ਸੂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਝਿੜਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਚੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਘੁੰਮਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਇੱਕ ਸੂਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਘਟਨਾ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ। ਨੈਮਿਸ਼ਯ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਰਸਮ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ, ਤਪੱਸਵੀ ਸ਼ੌਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੋਰੀਅਤ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਸੂਤ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੂਤ ਨੇ ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਗਾਈ ਸੀ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਕਵੀ-ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਆਸ ਹਨ, ਅਤੇ ਵੈਸ਼ੰਬਯਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਸੂਤ ਨੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੁਣੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਜਨਮੇਜੈ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਰਸਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਨਮੇਜੈ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਰਾਜਾ ਪਰੀਕਸ਼ਿਤ ਦੀ ਮੌਤ ਸੱਪ ਦੇ ਡੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜਨਮੇਜੈ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰਸਮ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਪਸ਼ਤ੍ਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਰਸਮ ਵਿੱਚ ਵਿਆਸ ਰਿਸ਼ੀ ਆਏ ਅਤੇ ਜਨਮੇਜੈ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਵਿਆਸ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਵੈਸ਼ੰਬਯਾਨ ਨੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਗਾਈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੂਤ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨੈਮਿਸ਼ਯ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੌਨਕ ਦੀ ਰਸਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੂਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਿਆਸ ਰਿਸ਼ੀ ਬਣੇ, ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਲੇਖਕ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ।
ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਮਹਾਭਾਰਤ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜਯਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੌਜੂਦਾ ਰੂਪ ਉਦੋਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੂਲ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਉਪ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ। ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪਾਠ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਆਸਾਂ ਨੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਵਿਆਸ ਜੋ ਕਿ ਸੰਕਲਨਕਾਰ, ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਪਏ ਬ੍ਰਹਮਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮੰਡਲ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ, ਆਮ ਤੌਰ

'ਤੇ, ਹਰ ਕੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਰਚਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਧੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।
ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਦੁਰਲੱਭ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਦਵੈਪਾਯਨ ਦੁਆਰਾ 'ਰਚੀ ਗਈ' ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਲੇਖਕਤਾ ਬਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮਤਭੇਦ ਹੋਣ, ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਉਹ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਵਿਅਰਥ ਸ਼ੇਖੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ, ਭੂਗੋਲ, ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨ: ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਸਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਅਧਿਆਇ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਰੀਰ ਵਿਗਿਆਨ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਜਾਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਲੱਛਣ? ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਰਦਨਾਕ ਮਨੁੱਖੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਲਿਆਦ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਾਰਸੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਇਸਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।
ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ - ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਮਹਾਭਾਰਤ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਥੁੰਚਥ ਏਜ਼ੁਥਾਚਨ ਦੀ ਕਿਲੀਪੱਟੂ ਅਤੇ ਸੀ. ਰਾਜਗੋਪਾਲਾਚਾਰੀ ਦੀ ਭਰਤ ਸੰਗ੍ਰਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ - ਮਹਾਨ ਮਲਿਆਲਮ ਕਵੀ ਅਕੀਥਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਡੁੰਗਲੂਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਵੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਕੁੰਜੂਕੁੱਟਨ ਥੰਪੂਰਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਪੂਰੇ-ਲੰਬਾਈ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣ ਦਾ ਮਲਿਆਲਮ ਅਨੁਵਾਦ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਲਿਆਲਮ ਲੇਖਕ ਪੀ.ਸੀ. ਕੁਟੀਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪੂਰਾ ਮਹਾਭਾਰਤ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇਗਾ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾਵਲ, ਉਮਾਚੂ' ਲਿਖਿਆ।
ਕੁੰਜੂਕੁੱਟਨ ਥੰਪੂਰਨ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ, ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਇੱਕ ਜਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹ ਲਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। ਥੰਪੂਰਨ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਵੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਕਵੀ, ਉੱਤਮ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਥੰਪੂਰਨ ਨੂੰ ਨਮਨ ਕੀਤਾ। ਕਿਸਰੀ ਮੋਹਨ ਗਾਂਗੁਲੀ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗਦ ਅਨੁਵਾਦ, ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਆਸ ਦੀ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਇਆ। ਗਾਂਗੁਲੀ ਦਾ ਮਹਾਭਾਰਤ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਯਤਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ।
ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਡਾ. ਰੇਨੋਲਡ ਰੌਸ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਪ੍ਰਤਾਪ ਚੰਦਰ ਰਾਏ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰਤ ਗਦ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਸ ਨੂੰ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਏ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਚੰਦਰ ਵਿਦਿਆਸਾਗਰ ਨਾਲ ਇਸ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਦਿਆਸਾਗਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਇੱਕ ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਪੂਰਾ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਏ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋੜੀਂਦੇ ਫੰਡ ਲੱਭੋ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਅਨੁਵਾਦਕ ਲੱਭੋ।
ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ: ਕਿਸਾਰੀ ਮੋਹਨ ਗਾਂਗੁਲੀ। 1883 ਤੋਂ 1896 ਤੱਕ ਇਸ 'ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ,

ਦੀ ਗੀਤਾ 800 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਕਿ ਅਸਲ ਗੀਤਾ, ਵਿਆਸ ਦੀ ਗੀਤਾ, ਜੋ 600 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਚਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਅਸਲੀ ਗੀਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।
ਬਸ ਇੰਨਾ ਹੀ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਗਾਥਾ, ਯੁੱਧ ਦਾ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਬਾਇਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਨੇ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਦਲਾਅ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਰਣਨ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ। 'ਬਹੁਤ' ਦਾ ਅਰਥ ਸੌ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; 'ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ' ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਧਨੁਖ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੀਰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ 10,000 ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਣਤਰ, ਇੱਕ ਅਕਸ਼ੋਹਿਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ, ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, 21,870 ਹਾਥੀ, ਓਨੇ ਹੀ ਰੱਥ, ਤਿੰਨ ਗੁਣਾ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਠਾਰਾਂ ਬਣਤਰਾਂ ਲੜੀਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਯੁੱਧ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਵਿਕ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਗੰਧਾਰ; ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਬੇਸਿਨ ਵਿੱਚ ਕੇਕਯਾ, ਮਦ੍ਰ ਅਤੇ ਵਹਿਲੀਕਾ; ਸਿੰਧੂ-ਗੰਗਾ ਬੇਸਿਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ, ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ, ਅਹਿਛਤਰ, ਮਥੁਰਾ, ਕੰਬਿਲਯ ਅਤੇ ਚੇਦੀ; ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਮਗਧ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਅੰਗ; ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਕਾਮਰੂਪ: ਇਹ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਦੇਸ਼ ਸਨ। ਪਸ਼ੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਦੌਲਤ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਯੁੱਧ ਕਰਨਾ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਸ਼ੂ ਯੁੱਧਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕੁਰੂ, ਗੰਧਾਰ, ਚੇਦੀਆਂ, ਨਿਸ਼ਾਦ, ਮਗਧ, ਮਦਰ, ਵੰਗ, ਵਿਦਰਭ, ਪੰਚਾਲ, ਸਲਵਾ ਸਾਰੇ ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਾਰੇ ਮਹਾਨ ਕਬੀਲੇ ਸਨ।
ਰੱਥ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਵਾਹਨ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਘੋੜੇ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਪਰ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਰੱਥ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੁੱਖ ਫ਼ਸਲਾਂ ਝੋਨਾ ਅਤੇ ਜੌਂ ਸਨ। ਦਸਤਕਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀਗਰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ 'ਤੇ ਔਸ਼ਧੀ ਪੌਦਿਆਂ ਲਈ ਵੱਡੇ ਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ ਸਨ। ਹੁਣ ਵੀ ਕੁਮਾਉਂ ਅਤੇ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਡਾਕਟਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਗ਼ ਹਨ, ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਘਾਟੀ ਅਜੇ ਵੀ ਹਿਮਾਲਿਆ ਵੱਲ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ-ਜ਼ਬਾਨੀ ਸਿੱਖਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਇੱਕ ਪਰੰਪਰਾ ਸੀ।
ਉਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਲੋਕ ਅਗਨੀ ਅਤੇ ਵਰੁਣ, ਇੰਦਰ ਅਤੇ ਰੁਦਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੇਵਤਾ ਬਣੇ।
ਇਹ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਹੈ।
ਭੀਮ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਆਗੂ ਹੋਣ, ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਹਾਰ ਉਸ ਯੋਧੇ ਦੀ ਸਿਆਣਪ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭੀਮ ਨੂੰ ਇਸ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਧ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਉਡਾਈ ਕਿ ਭੀਮ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਭੀਮ ਨੇ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਲਈ ਉਸਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਪਣਾਇਆ। ਕੁੰਤੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਉਹ ਪਾਤਰ ਸਨ ਜੋ ਭੀਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ

• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •

□□□□□□□□

□□□□ □□□

□□□ □□□□

M

□□□ □□□□□ □□□□ □

□□□□

ਅਨੁਵਾਦਕ ਦਾ ਨੋਟ

ਗੀਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਕੁਟੀ

… … … … … … … … … … … … … ਭੀਮ: ਲੋਨ ਵਾਰੀਅਰ ਦੀ ਮਲਾਲਯਮ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਰੰਦਾਮੂਝਮ, 1984 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਸੀ
ਅਤੇ ਮਾਰਚ 2013 ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਅਠੱਤੀਵਾਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ? ਮਹਾਭਾਰਤ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਕਥਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕਦੇ ਵੀ ਮਨਮੋਹਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਖਾਸ ਪੁਨਰ-ਕਥਨ ਦਾ ਜਾਦੂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਟੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਐਮ.ਟੀ. ਵਾਸੂਦੇਵਨ ਨਾਇਰ ਇਸਨੂੰ ਭੀਮ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚੁਣਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਯੋਧੇ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਧੂਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਲਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਮ.ਟੀ. ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।'

1 ਉਸਦਾ ਭੀਮ
ਇਕੱਲਾ ਹੈ, ਅਕਸਰ ਬੇਸਹਾਰਾ ਹੈ, ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਇੱਕ ਵਰਦਾਨ ਅਤੇ ਸਰਾਪ ਦੋਵੇਂ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੱਤਰਣ ਇੰਨਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਹੈ ਕਿ, ਸਪੇਸ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਪਾਰ, ਪਾਠਕ ਭੀਮ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।
ਦਰਅਸਲ, ਐਮਟੀ ਦਾ ਭੀਮ ਉਸਦੇ ਹੋਰ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰਾਂ - ਕਲਾਮ ਦਾ ਸੇਤੂ, ਨਲੂਕੇੱਟੂ ਦਾ ਅੱਪੁੰਨੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਵਿੱਚ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਰਿਵਾਰਕ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਭੀਮ ਆਪਣੀ 'ਬਾਹਰੀ' ਚੇਤਨਾ, ਆਤਮ-ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਸਫਲ ਹੋਣ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਤਾਬ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਕਾਰਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੀ ਐਮਟੀ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਦਰਦ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਪਾਠਕ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ।
ਰੰਦਾਮੂਜ਼ਮ ਐਮਟੀ ਦੀ ਆਮ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਹੈ। ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਜੂਏ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਰਿਵਾਜ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਵਲਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਲਾਸੀਕਲ ਭਾਸ਼ਾ ਅਪਣਾਉਣ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਫਸਣ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਈਰਖਾ, ਹੰਕਾਰ ਜਾਂ ਨੀਚਤਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਾਂਗ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨਾਵਲ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੇ ਆਭਾ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਾ ਸਿਰਫ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰੀ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਨੁਵਾਦਕ ਲਈ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਚੁਣੌਤੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਲਿਆਲਮ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਵਿਆਖਿਆ ਜੋੜਨਾ ਸੰਭਵ ਸੀ, ਪਰ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪਿਆ ਜੋ ਅਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ। ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਲਈ: 'ਰਥਵੀਰਨ' ਸ਼ਬਦ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬੇਢੰਗੇ 'ਇੱਕ ਯੋਧਾ ਜੋ ਰੱਥ ਤੋਂ ਲੜਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ' ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, 'ਪੰਚਵਰਣਪੂਕਲ' 'ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ' ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਰਾਜਸਵਾਲਾ' ਨੂੰ 'ਉਸਦੀ ਮਾਹਵਾਰੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ' ਵਜੋਂ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵੇਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਪਰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ।

ਭਾਵੇਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਇੱਕ ਉਦਾਸ ਦਰਸ਼ਕ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਇੱਕ ਇਕਾਂਤ ਜੰਗਲੀ ਰਿਟਰੀਟ ਵਿੱਚ, ਐਮਟੀ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਮਲਿਆਲਮ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੈਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਬੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੀ.ਪੀ. ਰਵਿੰਦਰਨ ਐਮਟੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ 'ਥੀਮੈਟਿਕ ਮਾਹੌਲ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ,

2 ਉਸਦੀ ਗਲਪ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ
ਅਤੇ ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਫੜਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਲਈ ਇੱਕ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਹੈ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ। ਇਸਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ, ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਮਲਿਆਲਮ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਦਿਲਚਸਪ ਵੇਰਵਿਆਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਜਾਣੀਆਂ- ਪਛਾਣੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਅਸ਼ਵਨਦੀ ਇੱਕ ਨਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੁੰਤੀਭੋਜ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਕੁੰਤੀ ਨੇ ਇਸ ਨਦੀ 'ਤੇ ਬੱਚੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤੈਰਾਇਆ ਸੀ, ਕਿ ਅਸ਼ਵਨਦੀ ਚਰਮਨਵਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਯਮੁਨਾ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪਾਂਡਵ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ, ਕਰਨ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਸੌਗੰਧਿਕਾ ਫੁੱਲ ਦੀ ਖੋਜ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਭੀਮ ਨੂੰ ਹਨੂਮਾਨ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਕਥਕਾਲੀ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੇਰਲਾ ਵਿੱਚ ਅਭੁੱਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ - ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ!
ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੀ ਵਾਸੂਦੇਵਨ ਨਾਇਰ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਣਗਿਣਤ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਇੰਨਾ ਉਦਾਰ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਸੀ।
ਮੈਂ ਵੀ.ਕੇ. ਕਾਰਤਿਕਾ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ, ਅਜੀਤਾ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਅੰਤ ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ਦਿਖਾਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਖਰੜੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।

ਚੇਨਈ, 2013

ਨੋਟਸ
1. ਐਮ.ਟੀ. ਵਾਸੂਦੇਵਨ ਨਾਇਰ 'ਦਿ ਟ੍ਰੈਵਲਜ਼ ਆਫ਼ ਏ ਰਾਈਟਰ' ਵਿੱਚ, ਵੱਕੁਕਲੁਟੇ ਵਿਸਮਾਯਮ ਵਿੱਚ, ਐਡ. ਐਮ.ਐਨ. ਕਰਾਸਰੀ (ਕੋਝੀਕੋਡ: ਪਪੀਯੋਨ, 1999), ਪੀ. 85.
2. ਪੀ.ਪੀ. ਰਵੀੇਂਦਰਨ, ਐਮ.ਟੀ. ਵਾਸੂਦੇਵਨ ਨਾਇਰ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਓਰੀਐਂਟ ਬਲੈਕਸਵਾਨ, 2010), ਪੰਨਾ xi.

[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

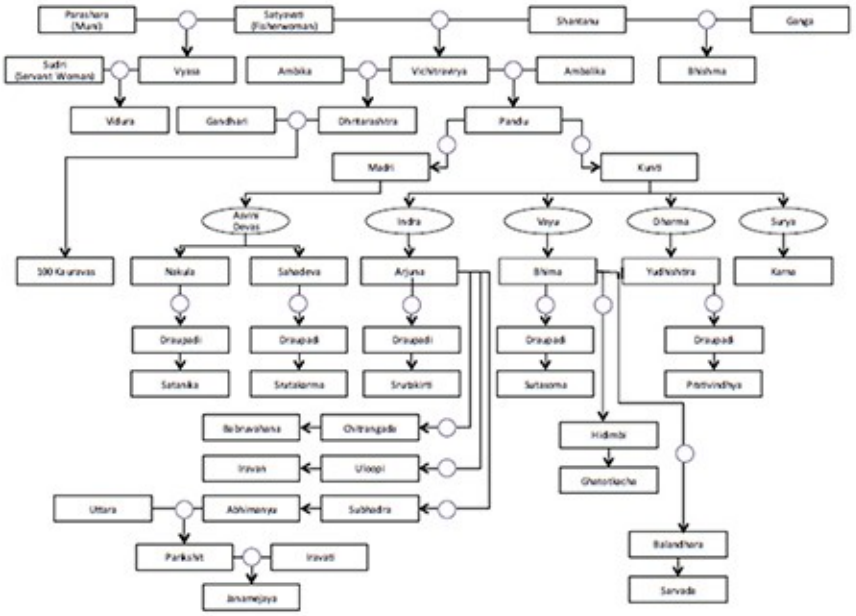
Parashara (Muni)
Satyavati (Fisherwoman)
Shantanu
Ganga
Sudhi (Servant Woman)
Vyasa
Ambika
Vichitravirya
Ambalika
Bhishma
Vidura
Gandhari
Dhritarashtra
Pandu
Madri
Kunti
Ashvi Devas
Indra
Vayu
Dharma
Surya
100 Kauravas
Nakula
Sahadeva
Arjuna
Bhima
Yudhishthira
Karna
Draupadi
Draupadi
Draupadi
Draupadi
Draupadi
Satanika
Srutakarma
Srutakirti
Satasoma
Prativindhya
Babruvahana
Chitrangada
Hidimba
Iravan
Ulupi
Ghatotkacha
Uttara
Abhimanyu
Subhadra
Balandhara
Parikshit
Iravati
Sarvada
Janamejaya

MT

ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨਾ ਅਨੂਪ ਰਾਮਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ

… … … … … … … … … … … … … … … … ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ MT ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ,
ਜੋ ਕਿ ਕੇਰਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਮਲਿਆਲੀ ਸਾਹਿਤਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਕੋਟਾਯਮ ਦੇ ਮਲਿਆਲਾ ਮਨੋਰਮਾ ਵਿਖੇ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ MT, ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੂਰਕ ਹਸਤੀਆਂ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ।
ਅਸੀਂ ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਐਮਟੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਟੀਮ ਨੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਨੂੰ ਚੌਦਾਂ ਡੀਵੀਡੀ ਵਿੱਚ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਐਮਟੀ'ਜ਼ ਵਰਲਡਜ਼ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਉੱਥੇ ਵੀਡੀਓ ਇੰਟਰਵਿਊ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ, ਆਡੀਓ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਇੰਟਰਐਕਟਿਵ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਪੂਰਨ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਲਿਮਕਾ ਬੁੱਕ ਆਫ਼ ਰਿਕਾਰਡਜ਼ ਨੇ 2010 ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਮਲਟੀਮੀਡੀਆ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ 'ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਡਿਜੀਟਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ' ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵ ਰਿਕਾਰਡ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਖੋਜਕਰਤਾ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਮੈਂ ਐਮਟੀ ਦੁਆਰਾ ਤੈਅ ਕੀਤੀਆਂ ਦੂਰੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ 300 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲਈ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਐਮਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਤਸਵੀਰ ਮਿਲੀ ਉਹ ਇੱਕ ਦੈਂਤ ਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕਈ ਰਚਨਾਤਮਕ ਦੁਨੀਆਵਾਂ ਨੂੰ ਫੈਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਣੀ ਰਤਨਮ ਹਨ, ਜੋ ਐਮਟੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੋਵਿੰਦ ਨਿਹਲਾਨੀ ਨਿਰਮਲਯਮ ਦੇ ਧਮਾਕੇਦਾਰ ਸਿਖਰ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਦਾਕਾਰਾ ਸ਼ਾਰਦਾ ਹੁਣ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਰੁਟਿੰਟੇ ਆਤਮਵੂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪਾਗਲ ਵੇਲਯੁਧਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਉਂਗਲੀ ਦੀ ਨੋਕ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਦਿਓ। ਬੰਬੇ ਰਵੀ ਇੱਕ ਮਲਿਆਲਮ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਐਮਟੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਯੂ.ਆਰ. ਅਨੰਤਮੂਰਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਐਮਟੀ ਭਾਰਤੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਉਦਾਰਵਾਦੀ, ਲੋਕਤੰਤਰੀ, ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।' ਅਦੂਰ ਗੋਪਾਲਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਐਮਟੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੈਰਾਮੁਥੂ ਐਮਟੀ ਦੀ ਦੁਰਲੱਭ, ਮਾਪੀ ਗਈ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੂੰ 'ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਸਿਰੀਪੂ' (ਇੱਕ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ-ਲੰਬੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ) ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਐਮ. ਮੁਕੁੰਦਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਮਟੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਅਦਾਕਾਰਾ ਸ਼੍ਰੀਵਿਦਿਆ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰੀ ਫਿਲਮ ਯੂਨਿਟ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਐਮਟੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਭਾਰਦਵਾਜ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਐਮਟੀ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।' ਓ.ਐਨ.ਵੀ. ਕੁਰੂਪ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਮਟੀ ਗੱਦ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਵਿਤਾ ਹਨ। ਕਮਲਾ ਦਾਸ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਔਰਤਾਂ ਦੇ

ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰੋੜਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਹੱਥ ਗਿੱਲੇ ਤੌਲੀਏ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਦੇ ਹਨ'।
ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਮਟੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਕਾਪੁਰਮ ਗਏ, ਉਹ ਪਿੰਡ ਜਿੱਥੇ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਲੀਅਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੋਪਾਲਨ ਨਾਇਰ ਦਾ ਪੋਤਾ ਰਤੀਸ਼ - ਜਿਸਨੇ ਪੀਜੇ ਐਂਟਨੀ, ਨਿਰਮਲੀਅਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਦਾਕਾਰ ਨੂੰ ਵੇਲੀਚੱਪਡੂ ਡਾਂਸਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਸਿਖਾਈ ਸੀ - ਹੁਣ ਮੰਦਰ ਦਾ ਵੇਲੀਚੱਪਡੂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਤਲਵਾਰ ਹੈ ਜੋ ਫਿਲਮ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸੀ।
ਉਹ ਘਰ ਜਿੱਥੇ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਹੋਈ ਸੀ, ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਐਮਟੀ ਨੂੰ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਨਿਰਮਲਯਮ ਦੇ ਵੇਲੀਚੱਪਡੂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ "ਵਨਪ੍ਰਸਥਮ: ਏ ਰੀਲੁੱਕ" ਲਈ, ਐਮਟੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮੂਕਾਮਬਿਕਾ ਮੰਦਿਰ ਆਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸੈਟਿੰਗ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਰੁਣਨ ਮਾਸਟਰ, ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਕੁਝ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਐਮਟੀ ਦਾ ਖੁਦ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਲਈ ਇੱਕ ਗ੍ਰੀਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਭੇਜਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਦੀ ਫਿਲਮ ਪਰਿਣਾਯਮ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹੋਏ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਕਲਪਕਸੇਰੀ ਇਲਮ ਦੇ ਕੁਰੀਯਾਥੂ ਤਾਤਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਨੰਬੂਦੀਰੀ ਔਰਤ ਜਿਸਨੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਇਲਮ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਹੁਣ ਇੱਕ ਖੰਡਰ ਹੈ, ਸੰਘਣੇ ਝਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਵੁੰਗਲ ਚਥੁੰਨੀ ਪਾਨੀਕਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਕਿ ਕਵੁੰਗਲ ਸ਼ੰਕਾਰਾ ਪਾਨੀਕਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਆਖਰੀ ਕੜੀ ਸੀ, ਬਦਕਿਸਮਤ ਕਥਕਾਲੀ ਕਲਾਕਾਰ ਜਿਸਨੂੰ ਨੰਬੂਦੀਰੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਤਾਤਰੀ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰੱਖਣ ਲਈ।
"ਦ ਟੇਲ ਆਫ਼ ਏ ਫੈਰੀ" ਫਿਲਮ "ਕਦਾਵੂ" 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸ਼ਤੀ ਜੋ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੁਨੀਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਸੀ। ਐਮਟੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸੰਤੋਸ਼ ਐਂਟਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕਿਸ਼ਤੀ 'ਤੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਜਿਸਨੇ 25 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਲਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ।
ਨਾਵਲ, ਨਲੂਕੇੱਟੂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ, ਅੱਪੁੰਨੀ'ਜ਼ ਕੁਐਸਟ, ਵਿੱਚ ਐਮਟੀ ਆਪਣੇ ਥਰਵਾਦ ਬਾਰੇ, ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਪਨਾਹ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇਵੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਇੱਕ ਤੂਫਾਨੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਉਸਦੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਲੂਕੇੱਟੂ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਮਰੇ, ਮਾਛੂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਥਾਈ ਨਿਵਾਸ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ...
ਅਸੀਂ ਮਾਲਾਮੱਕਵੂ ਦੇਵੀ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਲਾਅ ਦੇਖਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਨੀਲਤਾਮਾਰਾ ਦੇ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਖਿੜਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਖਿੜਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲਾ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਕਮਲ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ - ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਨਾਮ (ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਚੇਂਗਜ਼ੀਰ ਫੁੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ)।
ਸਾਡੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਐਮਟੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਝੂਲਦੇ ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਖਜੂਰ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਵੀ ਉਸਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਸਨ। ਕੁਝ ਪਲ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਆਏ ਜਦੋਂ, ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਅਤੇ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ

ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਈ ਵਾਰ, ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਿਰਦਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਆਏ।
ਐਮਟੀ ਕੋਡਿਕੁਨਾਥੂ ਕਵੀਲਾਮਾ ਦਾ ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਭਗਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਐਮਟੀ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਦਾਦਾ ਜੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮੰਦਰ ਬਾਰੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ।
ਇਸ ਖੋਜ ਦੌਰਾਨ, ਅਸੀਂ ਜੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਵੇਂ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਈਆਂ। ਮੈਂ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਐਮਟੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇ ਲੈਂਡਸਕੇਪਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।
ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸਲਾਮ।

[illegible]

[illegible]

- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1958
- [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], 1958
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1960
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1962
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1964
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1969
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1978
- [illegible] (illegible), SPCS [illegible], 1984
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 2002

[illegible] ([illegible])

- *[illegible] [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], 1952*
- [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1954
- [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1955
- [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1956
- [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1957
- [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1957
- [illegible], [illegible], [illegible], 1959
- [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1960
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1963
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1966
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1966
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1967
- [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1968
- [illegible], [illegible], [illegible], 1972
- [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], 1973
- [illegible] [illegible] [illegible], SPCS, [illegible], 1978
- [illegible] [illegible] [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1980
- [illegible] (illegible), [illegible], [illegible], 1992
- [illegible], [illegible], [illegible], 1998

[illegible] [illegible]

- [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], 1963
- [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], 1968

• ਕਧਿਕਾਂਤੇ ਕਲਾ, ਡੀਸੀ ਬੁਕਸ, ਕੋਟਾਯਮ, 1984

ਬਾਲ ਸਾਹਿਤ
• ਮਾਨਿਕਯਕੱਲੂ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਤ੍ਰਿਸੂਰ, 1957
• ਦਯਾ ਏਨਾ ਪੇਨਕੁਟੀ, ਮਲਿਆਲਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਕਾਲੀਕਟ, 1987
• ਤੰਤਰਕਾਰੀ, ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਕਾਲੀਕਟ, 1993
• ਮਾਨਿਕਯਕੱਲਮ ਕੁੱਟਿਕਕਾਧਕਲਮ ਚਿਤਰੰਗਲਮ, ਡੀਸੀ ਬੁਕਸ, ਕੋੱਟਯਮ, 2009

ਯਾਤਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ
• ਮਨੁਸ਼ਯਾਰ ਨਿਜਾਲੁਕਲ, ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਕਾਲੀਕਟ, 1960
• ਅਲਕੂਟਾਤਿਲ ਤਾਨੀਏ, ਕਰੰਟ ਬੁੱਕਸ, ਤ੍ਰਿਸੂਰ, 1972
• ਵੈਂਕਾਦਲੀਲੇ ਤੁਝਾਵੱਲੱਕਰ, ਐਸਪੀਸੀਐਸ, ਕੋਟਾਯਮ, 1998
• MTyude Yatrakal, H&C ਬੁੱਕਸ, ਤ੍ਰਿਸੂਰ, 2010

ਲੇਖ
• ਕਿਲੀਵਤੀਲੀਲੂਡ, ਅਗਸਤ ਬੁੱਕਸ, ਵਲੱਪਾਡੂ, 1992
• ਏਕਾਕੀਕਾਲੁਡੇ ਸ਼ਬਦਮ, ਡੀਸੀ ਬੁਕਸ, ਕੋਟਾਯਮ, 1994
• ਰਮਣੀਯਮ ਓਰੂ ਕਲਾਮ, ਓਲੀਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਕਾਲੀਕਟ, 1998
• ਕਨੰਤਲੀ ਪੁਕਾਲੁਡੇ ਕਲਾਮ, ਗ੍ਰੀਨ ਬੁੱਕਸ, ਤ੍ਰਿਸੂਰ, 2003
• ਅੰਮਾਯਕੂ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਤ੍ਰਿਸੂਰ, 2005
• ਚਿਤਰਤੇਰੁਵੁਕਲ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਤ੍ਰਿਸੂਰ, 2010

ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ
• ਪਜ਼ਹਸੀਰਾਜਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਤ੍ਰਿਸੂਰ, 2010
• MTyude Tirakkadhal (6 ਜਿਲਦਾਂ), DC Books, Kottayam,
• 2011

ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਨੋਟ

ਫੋਟੋ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ: ਪੀ. ਮੁਸਤਫਾ ਮਦਥ ਠੇਕੇਪੱਤ ਵਾਸੂਦੇਵਨ ਨਾਇਰ ਦਾ ਜਨਮ 1933 ਵਿੱਚ ਕੇਰਲਾ ਦੇ ਪਲੱਕੜ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੁਡੱਲੂਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਮਲਿਆਲਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ, ਐਮਟੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਉਹ 1957 ਵਿੱਚ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, ਅਤੇ 1997 ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਭੂਮੀ ਵੀਕਲੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਏ। ਉਹ ਹੁਣ ਥੁੰਚਨ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਟਰੱਸਟ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ।
ਐਮਟੀ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਜਿੰਨੀ ਵਿਭਿੰਨ ਹੈ, ਓਨੀ ਹੀ ਵਿਭਿੰਨ ਹੈ: ਨਾਵਲ, ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ, ਯਾਤਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਸਾਹਿਤਕ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ, ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸਵੀਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਐਮਟੀ ਦਾ ਮਨਪਸੰਦ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਹੈ - ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਵੀਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਹਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਟੀ ਏਦਾਥੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੱਬੇਵਿਆਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰਲਾਕ ਤੱਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗਲਪ ਕੇਰਲਾ ਦੇ ਨਾਇਰਾਂ ਦੀ ਮਾਤ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਟਕਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਇੱਕ ਸਾਹਿਤਕ ਦਿੱਗਜ ਲਈ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਐਮਟੀ ਸਿਨੇਮਾ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਉੱਘੇ ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ - ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ ਲਿਖੇ ਹਨ - ਐਮਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਿਰਮਲਯਮ, ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸੈਕਰਡ ਸਵੋਰਡ ਐਂਡ ਐਂਕਲੈਟਸ' 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਪਹਿਲੀ ਫਿਲਮ ਜੋ ਉਸਨੇ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨੇ 1973 ਵਿੱਚ

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦਾ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਜਿੱਤਿਆ। ਓਰੂ ਵਡੱਕਨ ਵੀਰਗਾਥਾ (1989), ਸਦਾਯਮ (1990), ਕਦਾਵੂ (1991), ਪਰਿਣਯਮ (1994) ਅਤੇ ਓਰੂ ਚੇਰੂ ਪੁੰਚਿਰੀ (2000) ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤੇ। ਉਸਦੇ ਬਾਈ ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ ਨੇ ਕੇਰਲ ਰਾਜ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤੇ ਹਨ।
ਉਸਨੂੰ 1996 ਵਿੱਚ ਗਿਆਨਪੀਠ ਅਤੇ 2005 ਵਿੱਚ ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਣ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਨਲੂਕੇਤੂ (1954), ਜਿਸਨੇ ਕੇਰਲ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤਿਆ; ਕਲਾਮ (1969), ਜਿਸ ਨੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤਿਆ; ਅਤੇ ਰੈਂਡਮੂਜ਼ਮ (1984), ਜਿਸ ਨੇ ਵਾਇਲਰ ਅਤੇ ਮੁਤਾਥੂ ਵਾਰਕੀ ਅਵਾਰਡ ਜਿੱਤੇ।

ਗੀਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਕੁੱਟੀ ਨੇ ਕਈ ਮਲਿਆਲਮ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਐਮ.ਟੀ. ਵਾਸੂਦੇਵਨ ਨਾਇਰ, ਲਲਿਤਾਮਬਿਕਾ ਅੰਤਰਜਨਮ, ਐਨ.ਪੀ. ਮੁਹੰਮਦ, ਪਾਲ ਜ਼ਕਾਰੀਆ, ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਐਮ. ਮੁਕੁੰਦਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 2008 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਹਾਰਪਰਕੋਲਿਨਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਇੰਡੀਆ ਕਾਪੀਰਾਈਟ © ਨਾਇਰ, ਐਮਟੀ ਵਾਸੂਦੇਵਨ 2008

ਆਈਐਸਬੀਐਨ: 9-789-3502-9759-9
Epub ਐਡੀਸ਼ਨ © ਜੁਲਾਈ 2013 E-ISBN: 9-789-3502-9760-5
2 4 6 8 10 9 7 5 3 1
ਨਾਇਰ, ਐਮਟੀ ਵਾਸੂਦੇਵਨ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣੇ ਜਾਣ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਐਕਟ, 1957 ਦੇ ਤਹਿਤ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ। ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਕੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਈ-ਬੁੱਕ ਦੇ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਸਕ੍ਰੀਨ 'ਤੇ ਐਕਸੈਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਗੈਰ-ਨਿਵੇਕਲਾ, ਗੈਰ-ਤਬਾਦਲਾਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਟੈਕਸਟ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਹਾਰਪਰਕੋਲਿਨਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਤੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਭਾਵੇਂ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਜਾਂ ਮਕੈਨੀਕਲ, ਹੁਣ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੋਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਟੋਰੇਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ, ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ, ਡਾਊਨਲੋਡ, ਡੀਕੰਪਾਈਲ, ਰਿਵਰਸ-ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਜਾਂ ਸਟੋਰ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਵਰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਚੱਕਰਵਰਤੀ www.harpercollins.co.in
ਹਾਰਪਰਕੋਲਿਨਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼
ਏ-53, ਸੈਕਟਰ 57, ਨੋਇਡਾ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ 201301, ਭਾਰਤ
77-85 ਫੁਲਹੈਮ ਪੈਲੇਸ ਰੋਡ, ਲੰਡਨ W6 8JB, ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਕਿੰਗਡਮ
ਹੇਜ਼ਲਟਨ ਲੇਨਜ਼, 55 ਐਵੇਨਿਊ ਰੋਡ, ਸੂਟ 2900, ਟੋਰਾਂਟੋ, ਓਨਟਾਰੀਓ M5R 3L2 ਅਤੇ 1995 ਮਾਰਖਮ ਰੋਡ, ਸਕਾਰਬੋਰੋ, ਓਨਟਾਰੀਓ M1B 5M8, ਕੈਨੇਡਾ
25 ਰਾਈਡ ਰੋਡ, ਪਿਮਬਲ, ਸਿਡਨੀ, NSW 2073, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ
31 ਵਿਊ ਰੋਡ, ਗਲੇਨਫੀਲਡ, ਆਕਲੈਂਡ 10, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ
10 ਈਸਟ 53 ਵੀਂ ਸਟ੍ਰੀਟ, ਨਿਊਯਾਰਕ NY 10022, ਅਮਰੀਕਾ